

મોહનગાથા

મોહનગાથા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગાંધીનગર કોમ્પ્યુટર વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૫૨૦૭ કિમ્બ ૨૪૦

ગ્રંથનામ સોરોગાણુ

ક્રમ ૩

वर्ष १० सु

शृङ्खलाश्री अथभाषा

पुस्तक २ वृ

सोहागाए

लेखक

श्री. रमाकांत गौतम

न व ये त न सा डि त्य भं दि र

२४५६ : ल द्र : अ भ हा वा ह.

પ્રકાશક

પુરુષોત્તમ પૂ. પારેખ

નટવરલાલ લ. વૉરા

નવચેતન સાહિત્ય મંદિર : ૨૪૫૬ : બદ : અમદાવાદ.

૨૫૨૦૭

આવૃત્તિ ૧ લી

ગુજરાત સિંધુપીઠ (સાહિત્ય સંસ્થા)
કિંમત
ગુજરાતી સિંધુપીઠ-સંગ્રહ

પાકું પૂઠું રૂ. ૨-૪-૦

કાચું પૂઠું રૂ. ૨-૦-૦

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં

કાચું પૂઠું રૂ. ૫) :: પાકું પૂઠું રૂ. ૬)

પોસ્ટેજ અલગ

મુદ્રક : મણીલાલ જગનલાલ શાહ :: ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

નોવેલ્ટી સીનેમા પાસે; બીહાંડા રોડ :: અમદાવાદ.

બે બાલ

અંગ્રેજ લેખક પી. જી. વોડ હાઉસની ઓળખાણ કરાવતી એ પથ્ર વાંચનારનું અપમાન કરવા જેવું જ છે તો પછી એના વખાણ કરવાનો તો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. કોઈ સિદ્ધ હસ્ત લેખકે આ મહાન અંગ્રેજ લેખકને ગુજરાતીમાં ઉતારી સમાજ આગળ રજુ કર્યો હોત તો કોઈ ઓર મઝા આવત, પથ્ર આ કૃત્ય કરવાની છેવટે મારે જ ધૃષ્ટતા કરવી પડી. શ્રીચૂત રમણલાલ વ. દેસાઈના અભિપ્રાય પ્રમાણે હું સાહસ છવી તો છું જ અને એવડા મોટા માણસને જુઠા પડાય ! એટલે મેં આ સાહસ ખેડ્યું છે. વોડ હાઉસની કૃતીને ગુજરાતીમાં લાવવાનું અશક્ય કામ આદર્યું છે.

રાજમહેલ શૈલ

વડોદરા

રમાકાન્ત રં. ગૌતમ

અર્પણ

મારા સ્નેહી, સગાં, અને પરમમિત્ર

ચી. અ. સૌ. મદુભૌરી

અને

મુ. રાવળહાફર જનુભાઈ ભા. દેસાઈ

ને

નિવેદન

નવચેતન સાહિત્ય મંદિર તરફથી ચાલતી ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથમાળાના વર્ષ દસમાનું બીજું પુસ્તક 'સોહાગણ્ય' પૂર્વાદ જનતા સમક્ષ મુકીએ છીએ.

અત્યારના લકાષ્ટના સંજોગોમાં સરકારે પેપર કન્ડ્રોલનો કાયદો બહાર પાડ્યો છે. જેથી અમારી તમામ પ્રવૃત્તિ પર કાપ પડે એ સ્વાભાવિક છે, જે ગ્રાહક ભાષ-બહેનોથી બિલકુલ અબળ નથી; પરંતુ આપ જેમ વર્ષોથી અમારી પ્રવૃત્તિને સાથ આપતા રહ્યા છો તેમ થોડો સમય આ સંજોગો વચ્ચે પણ અમને સાથ અને સહકાર આપી આભારી કરશો તેવી અમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે.

બાણીતા નવલકથાકાર શ્રી રમાકાન્ત ગૌતમ મુજરાતને આ સોહાગણ્યની નવલકથા અર્પે છે :

'સોહાગણ્ય' અમારી સંસ્થાને આપવા બદલ શ્રી રમાકાન્ત ગૌતમના અમો આભારી છીએ.

અમારું આવતું પુસ્તક 'સોહાગણ્ય' ઉત્તરાર્ધ તુરતમાં જ બહાર પડશે.

લિ. સેવકા

નવચેતન સાહિત્ય મંદિર
૨૪૫૬, ભદ્ર : અમદાવાદ }

પુસ્તકોત્તમ મંદિર
નટવરલાલ વૌરા

દરેક જાતના જિંદગીના વીમા વાસ્તે

હિંદુસ્તાન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ

સોસાયટી લી. ની પાલીસી લેજો.

હિંદુસ્તાનની પાલીસી તમને સંપૂર્ણ રક્ષણ આપે છે.

કુલ ચાલુ કામ:

૧૬ કરોડ ઉપરાંત

કુલ અસ્કયામત:

૫ કરોડ ઉપરાંત

લાઈફ ફંડ:

૪૧૧ કરોડ ઉપરાંત

હિંદુસ્તાન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

હેડ ઓફિસ

મુંબઈ શાખા

કલકત્તા.

હોર્નાબી રોડ કોટ મુંબઈ

પ્રાન્ય મેનેજર : એસ. સી. મજૂમદાર

હિંદની અગ્રગણ્ય જિંદગીના વીમાની સંસ્થા

તમારા વીમા

ઈન્ડીઅન ગ્લોબ ઈન્સ્યુરન્સ

કુ. માં ઉતરાવશે.

- જિંદગી, ● આગ, ● મોટર ને દેશી વહાણવટાનું
કામકાજ કરતી સંપૂર્ણ સ્વદેશી સંસ્થા.

પ્રમુખ : સર મથુરદાસ વસનળ

મેનેજિંગ ડીરેક્ટર : શેઠ ત્રિજયસિંગ ગોવિંદળ.

૧૯૪૩ ના અળકતા આંકડા

* ઊધરાવાયેલી થાપણ	રૂા. ૧૬,૦૦,૦૦૦
* ભરપાઈ થયેલી થાપણ	રૂા. ૭,૦૦,૧૦૦
* શેર હોલ્ડરોની જવાબદારી	રૂા. ૯,૦૦,૦૫૩
* પ્રિમીઅમ આવક [૧૯૪૩]	રૂા. ૨૮,૦૧,૦૮૯
* રીઝર્વ ફંડ	રૂા. ૧૬,૦૯,૨૦૩
* કુલ અસકયામત	રૂા. ૩૨,૩૨,૮૧૯

હોર્નબી રોડ, ફેર્ટ, મુંબઈ

ઈન્સ્યુરન્સ એ આર્થિક સલામતિનું સાધન છે.

ધી જ્યુપિટર જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ

કું. લી મી ટે ડ

હિંદુસ્થાનમાં રજિસ્ટર્ડ થયેલી

* જિંદગી, * આગ, * દરિયાર્થ, * અકસ્માત,

વગેરે દરક જાતનું વીમાનું કામકાજ કરે છે.

* સત્તાવાર થાપણ	રૂ. ૨,૦૦,૦૦,૦૦૦
* બહાર કાઢેલી અને	
ભરાયેલી થાપણ	રૂ. ૧,૫૦,૦૦,૦૦૦
* ભરપાય થયેલા થાપણ	રૂ. ૨૩૭૪,૮૦૦
* કુલ વધારાની મિલકત	રૂ. ૧,૨૯,૩૫,૦૦૦
કુલ વધારાનું જિંદગીના	
વિમાનું ફંડ	રૂ. ૩૭,૩૬,૦૦૦

ઉપરના આંકડા કુંપનીની લોકપ્રિયતા અને કુંપનીએ

જાહેર જનતાની મેળવેલી શ્રદ્ધા પુરવાર

કરે છે.

હેડ ઓફિસ : ઈમ્પીરીયલ બેંક બીલ્ડીંગ

બેંક સ્ટ્રીટ, કોટ મુબઈ.

★ જાણીના વિમા માટે ★

નિદમ્ જુનામો જુમો જાણીના વિમા સંસ્થા

સોહાગણ

[સામાજિક નવલકથા]

પ્રકરણ ૧ લું

અમ્માતું આગમન

‘ મગન ? ’

‘ જી. ’

‘ આ તું શું લાવ્યો છે ? ’

‘ નાસ્તો. ’

‘ નાસ્તો ? સમજ્યો, પણ આ છે શું ? ’

‘ મલાઈના ખાખ. ’

‘ લઈ જા. ’

‘ લઈ જાઉં ? ’

‘ એકદમ-જલદી-નજરથી દૂર કર. ત્યાં રહેવા દે. ’

મગન મલાઈના ખાખ લઈ ગયો. ચંદ્રવદને ત્યાં સામે થોડો વખત એકોટસે જોવા કર્યું.

‘ મગન ? ’

‘જી.’

‘મેં શા માટે મલાઈનાં ખાળ ન ખાધાં?’

‘નહિ ગમતાં હોય.’

‘ખરી વાત. અત્યારે એને જોઈને મને મરેલો ઉંદર યાદ યાદ આવે છે.’

‘પણ ઉંદર તો કાળો હોય!’

‘મગન! ઉંદર ઘોળા પણ હોય-સફેદ-સમજ્યો? જા.’

ચંદ્રવદને ગલીયા ઉપર એ ચક્કર લગાવ્યા અને ઠંડી લાગવાથી વીજળીની તાપણી (Electric heater)ની ચાંપ દાખી પાસેની આરામ ખુરશી પર પડ્યો.

‘મગન?’

‘જી.’

‘સવારનો નાસ્તો એ મનુષ્યની એક કઠણ કસોટી છે.’

‘જી.’

‘ગઈ રાતના જલસા પછી જો સવારમાં મલાઈ ઉપર હાથ ચાલે ને સીધું ઉતર્યું તો ઠીક ને નહિ તો પછી નહિ જ. આ ઋષિઓના અનુભવનું સત્ય છે. ખીજું કંઈ જ માનીશ નહિ હોં!’

‘નહિ માનું.’

ચંદ્રવદને માથે હાથ દીધો અને દુઃખનું મૂળ શોધવા લાગ્યો. કપાળ ઉપર આંગળીઓ ફેરવતાં લમણાં ઉપર થંભી ગયો. ત્યાં એક જાડી દોરી જેવી નસ ગાંડાની જેમ ઝીઝળતી હતી. તેને દાખી એટલે જરા ઠીક લાગ્યું.

‘મને લાગે છે કે રાતના હું જરા વધારે પડતો આનંદમાં આવી ગયો હોઈશ. મગજના કપાશીઆ ઉપર જરા ઝાંખી વળી હશે-ફક્ત ઝાંખી જ. પડદો તો ખિલકુલ નહિ-પણ ઝાંખી તો ખરી જ. મગન હું ઘેર આવ્યો ત્યારે કાંઈ ઘોંઘાટ કર્યો હતો?’

‘ના છ. બહુ જ શાંત હતા.’

‘હં....એ સારાં ચિહ્ન નહિ.’

ચંદ્રવદને કીટલીમાંથી ચ્હા કહાડી.

‘દૂધ ગરમ કરી લાવું?’

‘દૂધ રહેવા દે. એ મગાઈનું મૂળ છે. આયારે મારે દૂધ અને દૂધની તમામ બતાવટ સાથે દુશ્મનાવટ છે. ઊભો રહે. મને યાદ કરવા દે. રાત્રે પેલા પ્રવીણકુમારના લગ્નનો જલસો હતો?’

‘ના છ. કીસનસિંહની વર્ષગાંઠ હતી.’

‘બરાબર. હું અને પ્રવીણ તો મહેમાન હતા. બધું યાદ આવ્યું. મેં નરેન્દ્રને કહ્યું પણ હતું કે ચાલ. એ બહાને કીસનને પણ મળાશે પણ એ ન આવ્યો. આવે પણ કેવી રીતે? એના હોદાના માણસોને જવાબદારીઓ પણ હોયને? મોટી ધારાસભાનો સભ્ય અને બીજા હજાર સરકારી લશ્કરાં છે. મગન?’

‘હ.’

‘એક વાત બરાબર ધ્યાન રાખજો.’

‘વારું.’

‘એનું લગ્ન થવાનું છે.’

‘જરૂર યાદ રાખીશ.’

‘મગન, મને ધાય છે કે હું પણ જો સગાઈ કરું તો કાઈ છોકરી રોજ મારી સંભાળ રાખે. રોજ મારો-એ તો રોજ મારો છવ ખાય! મગન! મને એવું ગિલકુલ નથી થતું. સમજ્યો? સર નરેન્દ્ર જિદ્દા છે?’

‘તૈયારી છે.’

‘તો એમની નાસ્તાની પણ તૈયારી રાખજો. એને સારા જેવા નાસ્તાની જરૂર છે. એને એના ‘અમ્મા’ને સ્ટેશને લેવા જવાનું છે. લખે છે કે મસુરીમાં ટંડી લાગવાથી પોતેશ્રી અહીં પધારે છે.’

‘લલે પધારે.’

‘મગન, મગન, તું અમ્માને ઓળખતો હોત તો ‘લલે પધારે’ બોલવાની દિમત ન કરત. પણ આજે રાત્રે જ ઓળખાણ કરી લેજે. આપણે ત્યાં જ જમવાનાં છે.’

‘જી.’

‘અને મીસ દેસાઈ પણ આવવાનાં છે. આજની રસોઈમાં કાંઈ ઉણપ ન રહેશે! ભોજન ઉપર ઘણો આધાર છે. અમ્મા તો મીસ દેસાઈને પહેલી જ વાર મળશે ખરું? મગન આજ રાતના નાટકનો તમામ પ્રપંચ તું બરાબર સમજી ગયો? સુખી અંત લાવવા માટે આપણે એકત્ર બળ અજમાવવાનું છે.’

‘એમાં વાંધો નહિ આવે.’

(પાછળથી સર નરેન્દ્રનો ધીર ગંભીર અવાજ આવ્યો.)

સર નરેન્દ્ર અને ચંદ્રવદન એક રીતે મિત્રો હતા. બંને સાથે ભણ્યા હતા. એટલે કે નરેન્દ્ર ભણતો હતો અને ચંદ્રવદન એની હોશિયારી અને અક્ષરના વખાણ કરવામાં રોકાયેલો રહેતો. ચંદ્રવદનની દૃષ્ટિએ નરેન્દ્ર દેવ જ હતો. ફક્ત એના લવાં બ્યારે ચલતાં ત્યારે ચંદ્રવદનને જરા દર લાગતો.

‘મગન, નારતામાં શું લાવ્યો છે? ઓહો ચંદુ, પરવારી રહ્યો?’

‘અમે અત્યારે નારતાના સખ્ત વિરોધી બની ગયા છીએ. માનસિક ઈન્જી બરી પણ અમારા શરીરના સંચાએ હડતાળ પાડી છે. અમારા માથામાં વજનનો અણુવટો પધારો દાખવે છે,’

‘મૂર્ખ!’

‘અમને અત્યારે સત્યને બદલે શાંતવનની જરૂર છે. અમને અસુખ છે. કોઈ અગાળી વ્યક્તિએ અમારા શિરમાં ઘોડાની નાળ

ધડવાનું કારખાનું ખોલ્યું છે. અને અમારી જીભને બદલે ચીંથરાનો દૂધો મૂકી દીધો છે. અત્યારે અમારી દષ્ટિએ જગત ડામાડોળ છે.’

‘રાત્રે જરા ખેંચી પકડવું હતું.’

‘પણ ગઈકાલે તો કીસનનો જન્મ દિવસ હતો.’

‘હું જો કીસન જેવો મૂર્ખ હોઉં તો હું મારો જન્મ દુનિયાથી ગુમ રાખું.’

સર નરેન્દ્રે મઝાઈ ઉપર મારો ચઢાવ્યો. ચંદ્રવદનને એ દબ્બ અસહ્ય લાગ્યું અને જરા અદેખાઈ પણ આવી. એ ઊડીને પારીએ ગયો.

‘મેઘિત્ર મોડી છે ખરું?’

‘બણી મોડી છે.’

‘એટલે આપણી અમ્માનો પારો જરા ચડ્યો હશે. તેં વીણા વિધે એમને ખબર આપી છે?’

‘એટલે તો એ આવે છે. પેલા ‘સંસ્કાર-સમાજ’નું આજે નાટક છે. તેમાં ટિકિટો તેં લીધી છે ને?’

‘એ તે ભૂલું? ત્રણ સાથે અને એક છેડાની. એ છેડાની તે મારે માટે છે.’

‘ચંદુ, તું તો તદ્દન ખીકણ બિલાડી છે. અમ્માથી કેમ આટલો બધો ખીચે છે?’

નરેન્દ્રના મુખ તરફ ચંદુ ભક્તિભાવથી નોંધી રહ્યો. નરેન્દ્ર બણી ખામતોમાં કુશળ હતો પણ એની માતૃશ્રીનો એને ડર ન હતો. એ બહાદુરી આગળ એના ઈર્ષા તમામ વિજયો ચંદુની દષ્ટિએ મામુલી હતા.

‘નરેન્દ્ર! જો તારી માતૃશ્રીને મારે કહેવાનું હોય કે એક અગ્નણી છોકરી સાથે તમારી સલાહ વગર હું લગ્ન કરવાનો છું તો મારા શેા હાલ થાય? એના કરતાં તો ઘરાયણા વાલનો સામનો કરવો વધારે સહેલ છે.’

‘ચક્કર.’

‘જો કે હું અમ્માને કાઠી રીતે ઉતારી પાડવા માંગતો નથી પણ એમના દર્શનથી મને કંપ થાય છે એ નિર્વિવાદ છે. હું નાનો હતો અને રજાઓમાં તારે ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે મેં એક બિલાડીની વચલી પાંસળી ઉપર એક પથરો તાક્યો હતો. તે તદ્દન અકસ્માતથી અમ્માનાં એરડાની બારીનો કાચ ફેડી અંદર ગયો તે તરત અમ્મા બારીએ આવ્યાં અને મારા તરફ ફક્ત દષ્ટિ જ ફેંકી. હું તો ચાલીસ પચાસ ફૂટ દૂર હતો પણ એ દષ્ટિએ મને ગોળી વાગ્યાની જેમ ત્યાં ઊભો હતો ત્યાં જ સજડ કરી દીધો.’

‘જરા મગનને કહે બીજો ટોસ્ટ અને માખણ લાવે.’

‘ફાંસી પહેલાં ગુન્હેગારે સારી રીતે જમી લીધું’ પણ ફાંસી ન ભૂલીશ.’

‘વીણાને જોશે ત્યારે અમ્મા એનાં વખાણુ જ કરશે.’

‘જોશે ત્યારે. એ બરાબર છે પણ એા માખણુમલ! એણે હજી ક્યાં જોઈ છે! તારી પ્રેમવી વજ સાંકળમાં એ એક સડેલો મચુકો છે. તું અને હું અને બાણીએ છીએ કે વીણા કાઠી ચીજ છે. આપણી દષ્ટિએ એ તો સુંદર બગીચા ઉપરની પથરાયેલી ચાંદની છે. અરે હા, હું અને વીણા તો લંગોટિયા મિત્ર છીએ. સાથે ધૂળ ઉરાડેલી. સાથે કાદવમાં ફીંકરાં નાંખેલાં વગેરે વગેરે. અમે એક જ ગામમાં રહેતાં અને પાડોશી હતાં. જ્યારે વીણા બાર વરસની હતી ત્યારે એણે બગીચામાં પાણી પાવાના પાઈપનું નાળચું મારી તરફ તાક્યું હતું.’

‘કાંઈ કારણ?’

‘કારણ એ જ કે મેં કાઠના લગનમાં જવાના કપડાં પહેર્યાં હતાં તે દેખાડવા આવ્યો હતો અને એનાં કપડાંની કાંઈ ટીકા કરી એટલે એણે મારા ઉપર પાઈપ છોડી અને કપડાંનું સત્યાનાશ વાળી

નાંખ્યું. આ જાતની ઓળખાણથી એક જાતનો મિત્રાચારીનો બંધ બંધાય છે અને મારી દષ્ટિએ તો એ મૂળથી-કાઠ-કાઠ એટલે કે-વીણા તે વીણા જ છે. પણ અમ્માને તો હજી અનુભવ કરીને શોધી કઢાડવાનું છે ને? વીણાને મા બાપ કે માશી કે એવી રીતનું કાઠ સમૂં હોત તો કાંઈ હરકત ન આવત. ફારણ દરેક નેતાને પીડબળ જોઈએ. મુખ્ય વસ્તુ એ પીડબળ છે. એને તો ફક્ત એનો કાકા છે. તું એના કાકાને કાંઈ દહાડો મળ્યો છે ?'

‘ઘણી વખત-સારો માણસ છે.’

‘સારો નહિ, ફક્ત માણસ છે. ઘણો જ મળતાવડો. પણ એની જુવાનીની વાતો કાંઈ વખત ફૂટી નીકળે છે. તેમાં વાહ વાહ કહેવા કરતાં નીચું જોવાનું વધારે હોય છે. વેપારમાં એની સલાહ લેવી ભયંકર છે, કલબમાં એની સાથે પાનાં રમવા એટલે આપણાં ખીસાં ખાલી કર્યા ઉપરાંત I. O. C. લખી આપવાના. પેસો રમણિક કહેતો હતો કે પા કસાકમાં ત્રણસો રૂપિયા સાફ થઈ ગયા. વળી રજની તો એને રોજ શેર બજારમાં જુએ છે. ત્યાં કાંઈ ‘આધા’ ‘આખ્યા’ કર્યા કરે છે. કાંઈ સુવર્ણ મિશ્ર રંગ કંપનીના શેર લેવાનું મને પણ રજની કહેતો હતો. એમાં ખોટ ખાવાનો કાંઈ રસ્તો નથી પણ હું શું કહેતો હતો? હા વીણાનો કાકો રાવસાહેબ-એ રાવસાહેબને નામે જ ઓળખાય છે. મારે કહેવાનું એમ છે કે અમ્મા આગળ એના કાકાની વાત ન કરવામાં જ લાભ છે.’

‘ત્યારે હું તો પહેલી તકે જ એનું ઓળખાણ કરાવીશ. મારા પિતા અને રાવસાહેબ વિલાયતમાં સાથે હતા.’

‘સાથે હતા! ત્યારે તો શું થાય? ઓળખાણ કાઢવી જ પડે.’
નવો ટોસ્ટ આપ્યો અને નરેન્દ્રે વાત ચાલુ કરી.

‘શરૂઆતમાં પાંચ દશ મિનિટ જરા અમ્માને અને વિચિત્ર લાગશે પણ પછીથી તો કાંઈ વાંધો નહિ આવે.’

‘નજ આવવો જોઈએ. પણ ભલા ભગવાન, એ શરૂઆતથી પાંચ મિનિટનું શું?’

ચંદ્રવદન ચરમામાંથી ભીંત તરફ એક ચિત્તથી જોઈ રહ્યો. કાંઈ ગાઢ વિચારમાં પડી ગયો. એ ચાર વખત ધુટડા ગળી ગયો. પછી અખડ્યો ‘એ પ્રથમ મિલાપ’ વળી ચૂપ રહી ગયો અને માનસિક નિશ્ચય કરીને બોલી બેઠ્યો :

‘નર-હું તારી સાથે આવું?’

‘તું?—મારી સાથે? શા માટે? ક્યાં?’

‘રેશને.’

‘પણ-તું-શું કામ?’

‘તારી અને અન્માની પ્રથમ મુલાકાતના શરૂઆતના પ્રકરણો સરળ કરી આપવા. જાંચા મન નીચા કરવા. સમૂહ બળ-સમજ્યો. જિંદગીની કેટલીક ઘડીઓ એવી આવે છે જ્યારે મિત્રને મિત્રની જરૂર પડે છે. તું અવાજ કર અને સમૂહ-બળ તૈયાર છે.’

નરેન્દ્રના જાણીતાં ભવાં તદ્દયાં. આખા મોઢા ઉપર અણગમ્યાની છાયા પ્રસરી ગઈ. આ સહાય પુરાણની અર્પણ પત્રિકાથી જ એના એના સ્વાધીન માનસના અભિમાનને આઘાત થયો. જેવો એ બાહ્ય સ્વરૂપે મહાસલાહ જેવો બેઠો દેખાતો હતો તેવો ખરેખર નહોતો. તેની આગાહી આપતા કુદરતી ચીડિયા સ્વભાવના પરપોટા સપાટી ઉપર ફૂટવા માંડ્યા.

‘તમારી મોટી મહેરબાની!’ એણે વ્યંગમાં કહ્યું.

ચંદ્રવદનના બોળા પ્રમાણિક સરળ માનસ ઉપર વ્યંગની વીજળી નિસ્તેજ થઈ ગઈ. એણે નરેન્દ્રનું કથન માન્ય રાખ્યું.

‘નર, આના જવાબમાં ઘણા એમજ કહે કે ‘એમાં શું થઈ ગયું.’ ‘એમજ હોય’ હું ભુધર દેસાઈનો છેલ્લો વારસ જૂઠું નહિ’

અમ્માનું આગમન

બોલું. નરે, તું અને હું જ બહુએ છીએ કે અમ્માને મળવું એ બહાદુરીના સુવર્ણ ચંદ્રક માટે લાયકાત મેળવવા બરાબર છે. તારા સિવાય બીજા કોઈને માટે આ જોખમ હું કરી ન મેસું.’

‘ચંદુ, તને શું કહું?’

‘કાંઈ જ નહિ. ઈશ્વરના ચોપડામાં આજનું મારું મહાપુણ્યનું કામ જમા થશે.’

નરે ઊભો થઈ ગયો.

‘તારે આવવાની કાંઈ જ જરૂર નથી. સ્ટેશન ઉપર જવીણાની અને લગ્નની ચર્ચાની સજા ભરવાની મારો બિલકુલ ઇચ્છા નથી.’

‘હું તો જરા તમારી આસપાસ ચક્કર મારતો રહીશ અને જરૂર પડે દેવતા કારતો રહીશ.’

‘દેવતા! દેવતા શાનો?’

‘નરે! આ શું બોલ્યો! અમ્મા હોય અને અમ્મિ ન હોય?’

‘ન જ હોય. મારે માટે ન જ હોય. લવારો છોડ.’

‘આ તો ફક્ત એક...’

‘બિલકુલ વાઈમાત વાત છે.’

‘તો એમ રાખ.’ ચંદ્રવદન હંડો પડી ગયો. તું કહે તે સાચું પણ હજી મારું માન કે સમુદાયનું વગર ફતેહ મળવી અશક્ય છે.’

*

*

*

સર નરેન્દ્ર મેલની વાટ જોતાં સ્ટેશન ઉપર આંટા મારતા હતા. રોંગા પ્રમાણે મેઈલ મોડો હતો. જેમ વખત જતો હતો તેમ નરેન્દ્રભાઈનાં નિહરતાના બખ્તરમાં ઊંઘો પડતાં હતાં. ચંદ્રવદન આગળ બતાવેલી બહાદુરી ઓસરવા માંડી હતી, કારણ ચંદુના દેખતા બળવેલું સ્વાસ્થ્ય અને નિર્ભય કથન એ બધા બાહ્યોપચાર જ હતા. સત્ય વાત તો એ હતી કે સર નરેન્દ્રને પણ અંદરખાનેથી અમ્માનો ડર જરાએ ઓછો નહતો. કેટલાક મરદો એવા હોય છે

કે માના ખોળામાંથી બહાર આવી જ શકતા નથી. સર નરેન્દ્ર પણ એમાના જ હતા. સર થાય કે એરોનેટ થાય, જગતમાં આર્થિક, સાહસિક કે સરકારી મહત્તાની ટોચે ચઢે પણ જે માતૃશ્રીએ બચ-પણમાં થપ્પડ મારી રેવાનું બંધ કરેલું તેજ થપ્પડની બીક જન્મભરે ખસતી નથી.

નરેન્દ્રે જીભું ચક્કર માર્યું અને આંખો ફાડી જોઈ રહ્યો. સામેથી જ ચંદ્રવદનની પધરામણી થતી હતી. આંખમાંથી પરમાર્થ અને મિત્રભક્તિના ઝરણાં વહેતાં હતાં. સગા ભાઈ કરતા પણ મિત્ર સાચો-એના જીવંત પુરાવા રૂપ મિત્ર ખાતર અનહદ દુઃખો સહન કરવા ધર્યો આવતો હતો. જેમ કોઈ પાળેલા કૂતરાને ઘરમાંથી સાથે આવવાની મના કરી હોય પણ આડે રસ્તે છૂપાતો લપાતો આવે અને ઑફિસના ટેબલ નીચેથી નીકળી પડે તેમ ચંદુભાઈ ટપકો પડ્યા. એની સાથે એના જે અવિભક્ત આત્માઓ કીસન અને પ્રવીણ પણ સાથે જ હતા. ચંદ્રવદને સર નરેન્દ્રનો વાંસો કોક્યો.

‘નર, અમે તો આવી પહોંચ્યા. તેં ના પાડેલી એ વાત ખરી પણ એ તો તેં જોડી ના પાડેલી તે પણ હું જાણુંને? તારા ગયા પછી મેં પુખ્ત વિચાર કર્યો અને નિર્ણય કર્યો કે તેં વિવેક ખાતર મારી દયા ખાઈને મને આવવાની ના પાડી તેનો મારે લાભ ન લેવો જોઈએ. તારી આવી કસોટીની ઘડીયે હાજર થવું જ જોઈએ. સાથે કીશન અને પ્રવીણને લાવ્યો છું તેનો તને વાંધો તો નહિ જ હોય. ખરી વાત એ છે કે જ્યારે મેં આવવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે પણ કાંઈ અમ્માનો ડર ઓછાં ન થયો. તું જાણે છે કે મને અમ્માનું નામથી જ ટાઢિયો તાવ ચડે છે એટલે તારી મદદે હું આવ્યો પણ મારી મદદે આ જે જાણને લેતો આવ્યો. એ લોકો કયી કલબમાં જવું એ નક્કી કરતા રસ્તામાં ડાફરિયાં મારતા હતા એટલે મેં ઝાલ્યા અને આ ફરજિયાત કામ માટે ઊઠાવી લાવ્યો. એ પણ ચું કે આં

કર્ચા વગર તરત આવ્યા. પણ અમ્માને મળવા માટે અમારે તૈયારી કરવી પડી. જરા રસ્તામાં થોડી બહાદુરી લાવવાના એ ડોઝ ચડાવ્યા અને હવે અમે ગમે તેનો સામનો કરવા તૈયાર છીએ. મેં એમને મારી કફોડી સ્થિતિ સમજાવી છે અને એ બંને મરણ પર્વત તારી પડખે લડવા પાછી પાની નહિ કરે. પીઠબળ-નર-પીઠબળ એજ આપણી વિજય ઘોષણા છે. બીજી એકે નહિ.’

‘એકેય નહિ.’ પ્રવીણ બોલ્યો.

‘નહિ-નહિ-એકેય નહિ.’ કીસને કહ્યું.

‘જોને નર...’ ચંદ્રવદને આગળ ચલાવ્યું. ‘પ્રથમ મિલાપનું વાતાવરણ અમે શાંત કરી આપીશું અને પછી ચલતી માપીશું. વાતચીતનો પારો જ્યારે ચઢવા માંડે ત્યારે એને નીચે રાખ્યા કરીશું.’

‘વાર્તાલાપમાં કંડવાશ આવતી રોકીશું.’ પ્રવીણ સમજાવ્યું.

‘ભલુકી ઉઠે એવા વીશમોથી તમને દૂર રખાવીશું.’ કીસને ઉમેર્યું.

‘આ તાગડો અમે રચ્યો છે.’ પીઠબળના નેતા બોલ્યા. ‘જોને અમે ત્રણે...અરે મેઘસિ પણ આવી લાગ્યો.’

અવિલક્ત આત્માઓની સહાય છતાં પણ ચંદ્રવદનના ગળામાં ખરેરી બાજી પણ આ જોખમ ઉઘાડી આંખે ખેડવું હતું એટલે ટટાર થઈ ગયો.

‘કીસન, પ્રવીણ, હોશિયાર, પીઠબળની જો જો પીઠેહક ન થાય.’

‘ન થાય’ પ્રવીણ પડકાર્યો.

‘એક ડગ કેવો?’ કીસને ઢાલ દીધો.

ટૂંક જીભી રહી. એક પળમાં તમામ આરણ્ય ઉધડી ગયાં અને અંદરથી મનુષ્યનો ઘોષ વહેવા માંડ્યો. લાંબી મુસાફરીને લીધે

મુસાફરોનો મોટો ભાગ થાકેલો લાગતો હતો. પણ એક અપવાદ હતો અથવા વ્યાકરણની આગ્રા પ્રમાણે 'હતી.' એક જુવાન છુટ્ટી, નખશીખ અખડિત સુઆખથી ઉતરી. એની આંખમાં થાકને બદલે જુરસો હતો અને મોઢું થવાથી આખી મનુષ્યમતિ પર ગુસ્સો હતો. એના દેખાવ ઉપરથી કાઠી કહી શકે એમ ન હતું કે અમ્માની થાકેલી દૃષ્ટિએ આખું રોશન હોંચકાની જેમ હાલતું દેખાતું હતું. સર નરેન્દ્ર ઝડપથી આવ્યો પણ એનું ધ્યાન તો ચંદ્રવદન અને એના મિત્રો, જે એની આસપાસ ઘાડપાડુઓની જેમ ઘૂમ્યા કરતા હતા તેના તરફ જ ખેંચાયા કરતું હતું.

‘અમ્મા ! આવી પહેાંચ્યા ?’

‘કેમ નર ?’

નરએ નમસ્કાર કર્યા. ચંદ્રવદન અને એના સહાયકોએ જેમ શિકાર ઉપર ચિત્તો આગળ વધે, તેમ આસ્તે આસ્તે નજદીક સર-કવા માંડ્યું. ચંદ્રવદને પ્રથમ હલ્લા કર્યો :

‘અમ્મા નમસ્તે !’

‘કાણે ભાઈ ચંદ્રવદન !’

મોઢા ઉપર બિલકુલ ભાવ દાખવ્યા વગર અમ્મા પંતવત બોલ્યા. ચંદ્રવદન અથવા તો અમ્માના શબ્દોમાં કહીએ તો ચંદુડીએ અમ્માનો માનીતો ન હતો. એ કહેતાં કે ‘પ્રભુએ ચંદ્રને જન્મ આપ્યો એટલે દુનિયામાં એની કાંઈ જરૂર તો હશે જ. પણ મારી દૃષ્ટિએ તો પ્રભુએ સમાજ ઉપર એક અત્યાચાર ગુમર્યો છે.’

‘આ મારા મિત્રો છે અમ્મા.’ હિંમત ઝોસરી બંધ તે પહેલાં ચંદુએ બોલી નાખ્યું.

‘આ પ્રવીણ.’

‘નમસ્તે અમ્માજી.’ પ્રવીણ બબડ્યો.

‘આ ક્રીસન.’

‘નમસ્તેજી. માણ-અમ્માજી.’ ક્રીસને એના મનથી જૂની દબે આવકાર આપ્યો.

અમ્માએ આ ઉત્સાહીઓ ઉપર બરકની દષ્ટી ફેંકી અને કરવતના અવાજે બોલ્યાં.

‘કમ છો ! કાઈને લેવા આવ્યા છો ?’

‘હું...એટલે કે...અમે...માટે...વાસ્તે...’ ચંદ્રવદનના ગળા-માંથી છુટક શબ્દોની હારમાળા નીકળવા માંડી. જ્યારે જ્યારે ચંદ્રવદન આ સ્ત્રીને મળતો ત્યારે જાણે કાઈ નૃસિંહ અવતાર હાથના નખથી એના આંતરડા ખેંચી કહાડતો હોય એવું એના પેટમાં દરદ થતું. નરની મિત્રાચારી કંઈ કમ હોય તો એ ઘેર બેસીને આનંદ કરત અને નરને એકલાને જ આ જોખમ ખેડવા દેત.

‘હું...એટલે...અમે...હં...બંને...ત્રણે...તમને જ. હું આપ-ને જ લેવા આવ્યા છીએ.’ ચંદુએ પૂરું કયું.

‘એમ કે ? તમારી મહેરબાની.’

‘જરાએ નહિ.’

‘અમારા મનથી આપ ઘણે વર્ષે ઘેર આવો છો તે અનુષ્ઠન ન લાગે માટે.’ પ્રવીણે ગોડવીને એક સાંભળેલું સચોટ વાક્ય છોડ્યું.

‘વાહ પ્રવીણ ! વિવાહથી રૂકું શું ?’ ક્રીસન ખુશ થઈ ગયો અને ખીસ્સામાંથી એક મોટા માણસની વેંત જેવડી અને એ જ પ્રમાણમાં જડી ચીરટ કહાડી. એને તો આ વાતચીત સાંભળીને ખાત્રી જ થઈ કે ચંદુ અમસ્તો જ હર દેખાડતો હતો. આ તો જાણે પોતાના ઘરમાં ખેડા જેવું જ સરલ હતું.

‘અમ્મા ! આપને ચીરટ પીવાનો વાંધો નહિ જ હોય ? આજે ઠંડી વધારે છે. સીધી ફેફસામાં ઉતરી પડે છે.’

સર નરેન્દ્ર ઉઠીને ઉભરાઈ જવા જેવા થઈ ગયા. પણ શું કરે ? આ એના પીઠપળે તો સત્યાનાશ વાળવા માંડ્યું હતું. કીસને હવામાં ચીરેતો એક જંગી ધુમાડાનો ગોટ ફોડ્યો. અમ્માનાં થોડા ઘણા પણ જે હોઠ હેખાતા હતા તે અદબ થઈ ગયા. ગભ્રુ કાંઈ આવતાં હોય તેમ દાઢ કચકચાઈ. નરેન્દ્ર આ ચિહ્ન ઓળખી ગયો. પણ કીસનને તો ધુમાડામાંથી કાંઈજ દેખાતું ન હતું. નરેન્દ્રે વાત બદલવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘અમ્મા, મુસાફરી તો ડીક થઈને ?’

અમ્માને કમકમા આવ્યાં. કીસનનો એક ઘેરો ધુમાડાનો ગોટ અમ્માને અથડાયો. અમ્માને ખીડી ઉપર ઘણો જ તિરસ્કાર હતો. વળી એમને દેખતે ખીડી પીવી તે એક ભયંકર અપમાન હતું ને તેમાં પાછી ચીરટ. ગિરીશચંદ્ર ખેરોતેટના વિવરા લેડી ‘અમ્મા’નું અપમાનની ઈચ્છા કરતે પણ સમાજને ડર લાગતો અને આ કીસન...અમ્માએ આંખો મીંચી દીધી. અમ્માની મીંચેલી આંખો જોઈને ચંદ્રવદનને દયા આવી. જુરસાથી દડક રાખેલા મોઢા ઉપર અનદદ થાક દાખવતો હતો. ચંદ્રવદનની દૃષ્ટિએ તો અમ્મા એક ઝેરનો કોરો હતો પણ નરના માતૃશ્રીની આવી દશા જોઈ દયા આવી. એને લાગ્યું કે ખોરાકે સિવાય એની ફિક્કાશ નહિ બનય. જરા ફિક્કાસાની જરૂર જણાઈ.

‘મુસાફરી જરા આકરી ખરી !’ ચંદ્રવદને ખૂમ પાડી. અમ્માની આંખો મીંચેલી જોઈ એને મોટેથી બોલવાની જરૂરિયાત લાગી. અમ્માના કાનમાં આ ચીસ સોંસરી પેસી ગઈ અને અમ્માના રૂવાં બેસાં થઈ ગયાં.

‘મેં અખબારમાં વાંચ્યું હતું કે એ આગુ વરસાદનું તોફાન છે ત્યારથી જ મને ડર હતો કે આપને મુસાફરીમાં અડળામણ થશે.’

અમ્માએ એક ભારે નિસાસો નાંખ્યો.

ચંદ્રવદનને આ નિસાસાથી વધારે દયા આવી. અમ્માની સ્થિતિ એને ખગડતી લાગી. એટલામાં પ્રવીણે શરૂ કર્યું:

‘આ મસુરીનો રસ્તો ઘણો જ વિચિત્ર છે. ઘણા લોકો આવી દુનિયામાં રખડો આવે છે અને કરું થતું નથી. પણ ઊંટ દ્વિપર બેસનારાઓ આ મસુરીથી આવતા ગુલાંટ ખાઈ જાય છે. અગ-અગ...’ પ્રવીણે કીસન તરફ સહાયની દૃષ્ટિ ફેંકી.

‘અગમ્ય’ કીસને સહાય કરી.

‘હા એ જ, અગમ્ય છે. આત્મા અમર છે એટલે જ અહીં સુધી પહોંચાય છે.’

‘મારો પણ એ જ અનુભવ છે.’ કીસને વાત ઉપાડી લીધી. મસુરીની મુસાફરીની મુસાફરીમાં કાંઈ બેદ છે. આ વખતે જ તોફાન થાય છે. હું ગળા સુધી તૈયાર થઈને નીકળું છું કે આ વખતે તો બિલકુલ સહન નથી કરવું પણ મને દવાઓ કે બીજા ઉપચારો વાપરવાનો વખત જ મળતો નથી. સફેદ પૂણી જેવો જ ગાડીમાંથી ઉતરું છું. કોઈ સ્ટેશનનું નામ પુકારે છે અને હું બહાર સરકી પડું છું.’

‘તદન સરખા જ અનુભવ થાય છે. ચંદ્રવદને ખુશાલીનો પુકાર કર્યો. મસુરીની મુસાફરીનો ભાર હળવો કરવા એના મિત્રોએ ચલાવેલા ગપગોળાઓની ચાલાકીથી એને આનંદ થયો. વાર્તાલાપના આવા સરળ જોશથી એને ખાત્રી થઈ કે એનું પીડયળ કમાલ કામ કરી રહ્યું હતું. એણે વ્રાત તરત ઉપાડી લીધી.

‘કાણે જાણે શું છે એ તે એજિનનો ધુમાડો હશે? ખરાબ વાસ હશે?’

‘એજિનનો ધુમાડો એ નહિ અને તેલની વાસ પણ નહિ. મને તો જરા ગ્યાસતેલની વાસ પસંદ છે. જો ને અત્યારે આ સ્ટેશન ધુમાડો અને તેલની વાસમાં તરબોળ છે પણ હું એને લસસીની

જેમ પી જાઉં છું. કાંઈ બીજું જ કારણ હશે.” પ્રવીણે વાંધો બિઠાવ્યા.

‘પ્રવીણની વાત સાચી છે.’ કીસને મિત્રનો બચાવ કર્યો. ધુમ્મરોએ નહિ અને તેણે પણ નહિ ફક્ત એ દ્રેષ્ટનિની ચડ ઊતર જ મારી નાખે છે. જાંચે ને નીચે-જાંચે ને નીચે આપણા પેટમાં એકદમ જાણે ખાડો પડી જાય છે નહિ તો શ્વાસથી ફૂલી ગળ્યારો થઈ જાય છે એટલે...’

અમ્માએ આંખો બિઠાડી ને તરતજ બંધ કરી દીધી.

‘ચૂપ રહો.’

‘હું તો એમ કહેતો હતો...’

‘ચૂપ.’

‘તો ચૂપ.’

‘એકદમ ચૂપ.’

અમ્માએ પોતાના ઊપર કાબૂ મેળવવા બગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો. બધાં મજબુત મનના હોષ શારીરિક બળપો ઉપર માનસિક સત્તા જમાવી શકતાં હતાં. મહામહેનતે એમણે રેશનને ડોલતું બંધ રાખી ને સ્થિત કર્યું. વાતાવરણમાં શાંતિ પ્રસરી ગઈ. કીસનના હાથ હેઠા પડ્યા હતા અને એના મિત્રો વિચારમાં પડ્યા હતા.

‘મેઈલ પણ બહુ મોડો થયો અરું?’ નરેન્દ્રે જ શરૂઆત કરી.

‘મેઈલ તો મોડો જ હોય.’ હુમેલો પ્રવીણ સપાટી ઉપર આવી લાગ્યો.

‘પણ મેઈલની મુસાફરી તદ્દન સહીસલામત છે.’

‘મેઈલમાં તો કાંઈ જ થતું નથી.’ કીસને ખાત્રી આપી.

‘તમારી જૂલ છે.’ ચંદ્રવદન વિરુદ્ધ પડ્યો. મેઈલમાં બહુવાર મારી આંખે અધારા આવે છે. મારા પેટમાંથી જાણે કાંઈ બધી જ

વસ્તુ લઈ ગયું હોય એવી સંન્યતા લાગે છે. મુઠિમાં અંધકાર જામવા માંડે છે...

‘મિસ્ટર ચંદ્રવદન?’

‘હુ-શું કેમ?’

‘આ હકીકત તમે તમારા ડાક્ટરને જ કહેવા માટે સાચવી રાખો તો મોટી મહેરબાની.’

‘ચંદુ! અમ્મા જરા થાકી ગયાં છે. જોને જરા ટેકસીનાં બદોબસ્ત કરી લાવ.’ નરેન્દ્રે પીઠમળને ખસેડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો.

‘એક મિનિટમાં! બોલતો કેમ નથી? આ આવી જ સમજ. પ્રવીણુ, ચાલ પેલી બેગ જાણ. કીસન તારાથી લેવાય તે તું લઈ લે. નર આ આગ્યો સમજ ખોટા રૂપીયા જેવો.’

પીઠમળનું સૈન્ય લઈને ચંદુ વિજય ડોકો વગાડતો ચાલી નીકળ્યો. એને ખાતરી થઈ કે નરેન્દ્રને એણે ખરેખરી મદદ કરી અને એની માતૃશ્રીની મુલાકાત સફળ કરી આપી. વળી વીણાનો રસ્તો પણ સરળ થઈ ગયો. હવે નરને હરકત નહિ આવે માટે સુખેથી જામવા જઈ શકારો.

પરમાર્થો સૈન્યના ગમન પછી અમ્માની આંખમાં વીજળીના ચમકારા થવા માંડ્યાં. અમ્માની આંખો ઝીણી કાળી અને તીક્ષ્ણ હતી અને નરેન્દ્રની મોટી અને ભૂરી હતી. ખાકી મા દીકરાનો ચહેરો ઘણો મળતો આવતો હતો.

‘રડેજ વધારે રોકાયા હોત તો હસવાને બદલે રેતા ઘેર જાત. નર, મને કંઈ સમજ નથી પડતી કે આવા અકલહીન, અડધા માંડીઆ ચંદુડિયા જેવાને તેં ભાષ્યબંધ તરીકે ક્યાંથી ચૂંટી કહાડ્યો?’

‘મેં એને ચૂંટી કહાડ્યો નથી, એણે મને ચૂંટી કહાડ્યો છે. પણ ચંદુ અંદરખાનેથી સારો માણસ છે. જરા ઝોળખવો અધરો છે.’

‘મારે ઝોળખવો નથી અને ઇશ્વરપ્રજ્ઞા તો ઝોળખવાની જરૂર નહિ પડે.’

‘ધણે પરાપકારી જીવ છે. આપણું મકાન રંગાય છે એટલે એ મને એને ઘેર લઈ ગયો અને વળી આજે રાત્રે સંસ્કાર સમાજના ખાસ ખેલની ટિકિટો પણ લઈ આવ્યો છે. વળી વળી આજે આપણને ઝોળે જન્મવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે.’

‘વીણા ત્યાં આવવાની છે ?’

‘હા. તમને મળવા માટે જ ખાસ આવવાની છે.’

‘તો રોશને શું કામ મળવા ન આવી ?’

‘અધિયાં ? રોશને ? મારા મનથી જરા નિરાંતે મળાય તો સારું.’

‘એમ કે ?’

સંસારનું એક ભેદી રહસ્ય છે કે મનુષ્ય જાત દરેક પગલું ધણી જ સંભાળપૂર્વક ભરે—સંપૂર્ણ સુરક્ષિત થઈને આગળ વધે, તોપણ દુઃખી થાય છે. સાદસિક મનુષ્યો, જે મનમાં આવ્યું તેમાં વગર વિચારે કંપલાવે છે. તેઓને ખાસ વધારે ગેરલાભ થતો હોય એમ જણાતું નથી. વીણાની પ્રજ્ઞા હતી કે અમ્માને રોશને જ મળવું પણ નરેન્દ્રની દીર્ઘ દ્રષ્ટિએ એને રોકા એના મનથી જરા આનંદી વાતાવરણમાં મેળાપ થાય તો વીણાની છાપ સારી પડે. વીણા રોશને આવી હોત તો તે વખતે અમ્મા એકાદ છલુકો કરત પણ ન આવ્યાથી એના મનમાં શંકા રૂપી જે કીડો પેદા થયો તે કહાડવો મુશ્કેલ બની ગયું. નરેન્દ્રની હોશિયારીનું પરિણામ એટલું જ આવ્યું કે અમ્માએ મનમાં ગાંડ વાળી કે સુવાળી વીણા રોશને આવવાની હાડમારી વેડી શકે એવી સોંધી નથી.

‘નર, આ હોકરી છે કાણ ?’

‘મારા કાગળમાં મેં યોખવટ કરી છે ને ?’

‘ચોખવટ તો કશી જ કરી નહોતી.’

ઐટલામાં ‘હડી જાઓ, હડી જાઓ’ની પાછળથી ખૂમ પડી અને બંને વચ્ચે થઈને લગેજની હાથગાડી પસાર થઈ ગઈ. નરેન્દ્રનો ચીડિયો સ્વભાવ તરત જ તરી આવ્યો.

‘સ્ટેશને વાત કેવી રીતે થશે? ચાલો ઘેર જઈએ. પણ તમારે જાણવું છે શું?’

‘બધું જ, ક્યાંની છે? કાણુ છે? અને ક્યાંના દેસાઈ છે?’

‘મેં એની ઉઘટ તપાસ નથી કરી. ઐટલું જાણું છું કે એના માઆપ ગુજરાત ગયાં છે અને એના પિતા ગુજરાતી હતા.’

‘ગુજરાતી?’

‘હા, ગુજરાતી. મેં સાંભળ્યું છે કે ગુજરાતીઓને પણ છોકરીઓ હોય છે.’

‘શુરસો કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી!’ અમ્મા શાંતિથી ઓચર્યા.

‘આ વાતચીતથી પણ ત્યારે શું વળવાનું છે?’ નરેન્દ્રે સામો રદિયો આપ્યો.

નરેન્દ્રને હમેશાં નવાઈ લાગતી કે અમ્મા આગળ પોતાના ઉપરનો કાણુ એ કેમ ખોઈ ખેસતો હતો. સાધારણ મનુષ્યો ઉપર સરસાઈ ભોગવવાનું એ મહાન હથિયાર ‘સંયમ’ એણે સાધ્ય કર્યું હતું પણ અમ્મા એક પળમાં એની સાધના તોડાવી શકતાં.

‘વીણા સાથે હું લગ્ન કરવાનો છું એટલું બસ નથી?’

‘કેવી મૂર્ખાઈ, તું જાણે તો છે કે તારું લગ્ન એ આપણને-આપણા કુટુંબને કેટલો મહત્વનો પ્રસંગ છે.’

નરેન્દ્રની નસેનસમાં અમ્માનો ડર વણા જ કરતો હતો. અમ્માનાં પ્રભાવની અવગણના કરનારું એક જ સાધન હતું. એનો ચીડિયો સ્વભાવ અમ્મા સાથેની જીભાજોડીમાં હમેશાં મહાન થવાથી, એનામાં એક જાતની ચીડ પેદા થતી અને એ સામો થઈ શકતો.

‘સાંભળી લ્યો. વીણા વિષે જે હું જાણું છું તે હકીકત તમને કહી દઉં પછી એ વાત ઉકેલવાની જરૂર નથી. પહેલી વાત એ, કે એ સંસ્કારી, અમીર કુટુંબની ગર્લફ્રીમંત છે.’

‘આપણને ફ્રીમંતાઈની જરૂર નથી.’

‘હું એના પૈસાને નથી પરણતો.’

‘તો ફીક. આગળ ચલાવ.’

‘મારા કાગળમાં એનું જે વર્ણન મેં આપ્યું હતું તેના કરતાં હજાર દરજ્જે ચઢિયાતી છે. ખાકી તો એ કવી છે તે તમે જોઈને જ કહેજો.’

‘જોવાની છું અને કહેવાની પણ છું.’

‘ખીજું ખાસ કાંઈ નથી. એ એના કાકા સાથે રહે છે. રાવસાહેબ દેસાઈ....’

‘રાવસાહેબ દેસાઈ? ક્યા ખાતામાં હતા?’

‘તે મેં એમને પૂછ્યું નથી.’ નરેન્દ્રનો તાર પાછો છટક્યો અને એ જાણીને તમારે કામ પણ શું છે? રાવસાહેબનું સમાજમાં શું સ્થાન છે તે તમારે જાણવું હોય તો એટલું કહું કે એ મારા પિતાશ્રીના ઓળખતા હતા.’

‘હે? ક્યાં? ક્યારે?’

‘બંને જણા વિલાયતમાં સાથે હતા.’

‘રાવસાહેબ દેસાઈ-સુબોધ દેસાઈ?’

‘તમને પણ યાદ આવ્યા?’

‘જરૂર યાદ આવ્યા. મને ગળ્યા નથી પણ તારા પિતા એની બહુ વાતો કરતા.’

નરેન્દ્રને નિરાંત વળી. જો કે લગ્નમાં માતાપિતાની સંમતિ હોવી એ જૂના જંગલી વિચારો હતા પણ સંમતિ હોય તો સારું. અને અમ્મા, ખુશાલી તો નહિ જ પણ વિરોધ ન કરે તો

બસ હતું. વળી પિતાશ્રીની ઝોળખાણ નીકળી એટલે નરેન્દ્રને મનમાં શ્રદ્ધા ખેડી. વંડાએલી વાત પાછી સરાડે ચડી ગઈ. ભૂતકાળમાં સંશોધન કરતાં અમ્માએ વિચારશીલ દષ્ટિએ યાદ કરવા માંડ્યું.

‘સુબોધ દેસાઈ, એ જ કે જેની તારા પિતા ઘણી વાતો કરતા. એ પહેલાં લશ્કરમાં હતો. એ પાના રમવાનો શોખીન હતો. વિલાયતમાં એની આવકનું મૂળ પાનાં જ હતા અને એક દિવસ હાર્યો ત્યારે તારા પિતાને ઝોણું દેવા પેટે એક આખો હતો. જે એન્કે પાછો મોકલ્યો.’

‘શું ?’ નરેન્દ્રનો અવાજ થરડાઈ ગયો.

‘મેં કહ્યું તે ન સાંભળ્યું ? કહેતો હોય તો ફરીથી કહી જાઉં.’

‘આમાં કાંઈ ગેરસમજ થતી લાગે છે. કાંઈ જખ્ખર ભૂલ છે.’

‘જખ્ખર ભૂલ ખરી પણ તે તારા પિતાએ કરી તે જ.’

‘કાંઈ જીજ્ઞે સુબોધ હશે.’

‘જરૂર હશે, કારણ તારા પિતા વિલાયતમાં સેંકડો સુબોધોને ઝોળખતા જ હશે.’

વિલાયતના સામાજિક કાયદા પ્રમાણે તમે ગમે તે દેવું ન આપો તે માફ છે પણ પાનાંનું, શરતનું, એટલે કે અત્યહવારિક દેવું જેને ‘Debt of honour’ કહે છે એ જો ન અપાય તો સમાજની દષ્ટિએ એ વ્યક્તિ અસ્પૃશ્ય થઈ જાય છે. નરેન્દ્ર જોકે ચઢી ગયો.

‘ભલે એ સાચું હોય કે ખોટું પણ...’

‘તારા પિતાને જૂઠું બોલવાનું કાંઈ કારણ હોય એમ લાગતું નથી.’

‘તો એમ રાખો. સાચી વાત હશે તો પણ શું ? મારે ક્યાં રાવસાહેબ સાથે લગ્ન કરવા છે ?’

‘તો પણ એમ તો ખરું કે એ છોડીતો એકનો એક જ્યોતો

બગતો સગો દગાખોર ન હોય તો વધારે સારું ? મને કહેતો ખરો કે તને આ કાકાની લગ્નીજનો મેળાપ ક્યાં થયો ?

‘ મહેરબાની કરીને કાકાનું સગપણ આગળ લાવશે નહિ એનું નામ તો તમે બાણો છો. ’

‘ વારુ, આ વીણાને તું મળ્યો ક્યાં ? ’

‘ ચંદુએ ઓળખાણ કરાવી. ’

‘ હ, તારા અક્કલમંદ મિત્ર ચંદુની ઓળખાણ છે. ’

‘ હા, એ બન્ને બાળમિત્ર છે. પાડોશી હતાં અને નાનપણથી એમના ગામમાં સાથે જ ઉછર્યાં હતાં. ’

‘ તું તો કહેતો હતો ને કે એ તો ગુજરાતી છે ? ’

‘ મેં તો કહ્યું એના પિતા ગુજરાતી હતા. એ બંગાળમાં પરણ્યા અને પછી બંગાળમાં જ વસ્યા. વીણા નાનપણમાં ગુજરાત ગએલી પછી ગઈ નથી. ’

‘ હ...દેસાઈ શિરોમણિ ચંદ્રવદનના આ વીણા ખાસ મિત્ર થાય એ સંબંધ ધણાને જ હાનિકારક છે એમ તો ખરું ને ? ’

નરેન્દ્રે પોતાની આંખમાંના ગુસ્સો સંતાડવા નીચું જોયું અને કીસને ફેંકી દીધેલી ખાલી દીવાસળીની પેટીને એક લાત લગાવી દીધી.

‘ અમ્મા, એક વાત તમારા મગજમાં ફાણુ બાણે ક્યારે ઉતરશે ? ’

‘ કઈ વાત ? ’

‘ કે વીણા સાથે મારે લગ્ન કરવું છે. ખાવું, પીવું ને લુગડાં કરાવીને એને હું રસોઈ કરવા કે વાસણ માંજવા માટે જોડવણુ નથી કરતો. હું ધારું છું સારા મિત્રોરૂપી ભલામણની એને જરૂર નથી. તે છતાં પણ તમને નથી લાગતું કે એને આજે રાત્રે જમતી વખતે મળ્યા પછી અભિપ્રાય આંધવો ઠીક પડશે ? મને આ વાદવિવાદ અસ્થાને લાગે છે. ’

હવે નરેન્દ્રના ભવાનું મૂળ અમ્માના ભવા ચઢ્યાં.

‘નર, આ છોકરીની વાત તારાથી વિવેક રીતે નથી જ થતી એમ લાગે છે. જો તારાથી વીણાની વાત કરતા મારું અપમાન જ કરવું હોય તો તું કહે છે એમજ રાખ. પ્રથમ મિલનની છાપ મારા ઉપર સારી પડે એમ આપણે ઇચ્છીએ કારણ જે માણસની પ્રથમ છાપ મન ઉપર પડે છે તે જલદી ભૂંસાતી નથી.’

પ્રકરણ ૨ જી.

વીણા

મુગન દૂર જઈને ઊભો રહ્યો. જમણની એણે બહુ સંભાળથી તૈયારી કરી હતી. પાટલાની ગોઠવણ, રંગોળી, અગરબત્તી, ફૂલ, નેપકીન, પાણી, વગેરે તમામ ઝીણી ઝીણી વિગતો એટલી સફાઈથી અને લબકાબંધ ગોઠવી હતી કે એને પોતાને જ પોતાની કૃતિની મગફળી આવે તો નવાઈ નહિ. મગને એક સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિ નાંખી.

‘કાંઈજ રહ્યું લાગતું નથી.’ એ બબડ્યો.

આરી પાસે જઈ બહાર ડોકિયું કર્યું. રાત પડી ગઈ હતી. આકાશમાં તારાઓ ડોકિયાં કરવા માંડ્યા હતા. શહેરની ધમાલતો ઘોંઘાટ આવ્યા કરતો હતો. એટલામાં મૂખ્ય પ્રવેશદ્વારની ઘંટડી વાગી અને બંધ રહ્યાની સાથે ફરીથી વાગી અને થોડી થોડી વારે વાગ્યા જ કરી. વર્તમાનકાળમાં લગભગ દરેક રસ્તે માણસનું જૂત અને લવિષ્ઠ વાંચી શકાય છે. જન-માફક તો છે જ પણ હસ્તાક્ષર, મોંની રેખાઓ, હસ્તરેખાઓ, માથાની ખોપરીના વાળ તથા

હંકારોલા દેકાઓ, એ તમામ ઉપરથી માણસને ઉઘાડો પાડી શકાય છે. એમાં ને આપણે ઘંટડી વગાડવાનો પ્રયોગ પણ દાખલ કરીએ તો એમ કહી શકાય કે આ ઘંટડી વગાડનાર, નિશ્ચયી, મનસ્વી અને તરવરાટથી ભરેલો મનુષ્ય હોવો જોઈએ.

‘મગન?’

ચંદ્રવદને બારણામાંથી વાળ વિખરાયેલું માથું બહાર કહાડ્યું. એ વાળ ઉપર હજી ઘણી મહેનત લેવાયા પછી ખિસોરી કાચ જેવા બહાર પડવાનું હતું. એ જ વાળથી એ શ્રીમંત સમાજને સર કરતો.

‘હા!’

‘કાઈ બેલ વગાડે છે.’

‘મેં સાંભળ્યો છે. હું બારણું ખોલવા જ જતો હતો.’

‘જો અમ્મા હોય તો કહેજો હમણું આવ્યો.’

‘હું ધારું છું કે વીણાબેન છે. આ ઘંટડી એમની છે.’

મગને જઈને બારણું ખોલ્યું. એક યુવાન બાલિકા બહાર બેઠી હતી. સાદી સાડી પહેરી હતી. જેવું બારણું ઉઘાડ્યું એટલે બિલાડીના અચ્ચાંની જેમ એણે અંદર હાથ મારી.

‘બહુ જ ડંડી છે. કેમ મગન?’

‘સારું વીણા બેન.’ મગનના મોં ઉપર આનંદ દેખાયો.

‘હું પહેલી છું કે છેલ્લી! કે પછી વધારાની છું?’

મગને એના ઓવરકોટ લીધો.

‘હજી સર નરેન્દ્ર અને એમના માતૃશ્રી નથી પધાર્યાં. શેક જમવા માટે તૈયાર થાય છે.’

વીણાએ ઓવરકોટ ઉતાર્યો અને મગનને એનું શરીર રૂચ્યું. સંસ્કારી કુટુંબના નોકરોને ખરેખરી કુળવાન વ્યક્તિને પારખવાની નૈસર્ગિક શક્તી હોય છે અને વીણા સંપૂર્ણ રીતે પ્રથમ પકિતની હતી. એની ચાલ, એના સુકોમળ શરીરનું હલનચલન, એની સામા

માણસ તરફ જોવાની વાત-કરવાની રીત, એની હડપચીનો ઉઠાવ એ બધાંય ચિહ્નો એની ખાનદાની દેખાડી આપતાં. એના વાળ દેશમ જેવાં સુવાળાં અને દીંચણથી પણ નીચે સુધીના લાંબા હતા. એનું મોં લોહીબરું ચમકતું હતું અને આંખમાં મસ્તી હતી.

એની આ મસ્તી એનું મુખ્ય આકર્ષણ હતું. આંખો, મોંકાડ, હાંત, બધુંએ સારું હતું. પણ જો કોઈ વોણાને સુંદર કહે તો એ હસતી હતી. સુંદર તો કીક પણ દેખાવડી હોવા વિષે પણ એને શંકા હતી. પણ એને જોયા પછી એના તરફ બીજી દષ્ટી ન ફેંકી હોય એવા પુરુષો લાગ્યેજ કોઈ પાકયા હશે. એનામાં આકર્ષણ હતું. એક અભાગી યુવાને એનું હૈયું એના પગ આગળ ધર્યું અને વીણાએ એના હૃદયને ઉઠાવી પાછું એની જગ્યાએ મૂકી દેવા આજ્ઞા કરી. યુવાને આ એક તરફી એટલે પોતાના તરફનો પ્રેમ જોઈને હૈયું પાછું દેકાણે લગાવી દીધું ખરું પણ વીણા વિચારાઈ નહિ. સાંજે એના મિત્ર સાથે એ હૃદયને સાંત પાડવા નહિ જોવો સોડા લઈને પારસી પેગ ચડાવતો હતો ત્યારે એણે વીણા ખાતર હૃદયનું ઓપરેશન શું કામ કર્યું તેનું કારણ આપવા ફાંફાં માર્યા.

‘જોને, એનામાં ખાસ શું છે તે કોઈ સમજ નથી પડતી પણ એનામાં કોઈક એવું છે કે આપણને લાગે કે, આપણા જ માટે એને કોઈ ખાસ લાગણી છે, એટલે કે બીજા કરતાં આપણામાં વધારે લક્ષ આપે છે. જરા સમજવું મુશ્કેલ છે પણ સમજાવવું એટલું જ મુશ્કેલ છે.’

આ લાઈ એમના મિત્રોમાં ખાસ અફલ માટે નામાંકિત ન હતા પણ વીણાના આકર્ષણની વ્યાખ્યાનું રહસ્ય એમણે બરાબર પકડ્યું હતું. જિદગીના તમામ ક્ષેત્રમાં એને રસ પડતો. પછી લશ્કર હોય કે લંગડું ફૂતર હોય. એનામાં જીવ હતો. એનામાં લાગણી હતી. જાણે કોઈ તમે મહત્વની વ્યક્તિ હો એમ એ તમારી

વાત સાંભળતી. આ બધા આકર્ષણોની અવગણના તો કાંઈ પાપાણુ હૃદયનો પુરુષ જ કરી શકે. પણ સ્ત્રીઓ અને ખાસ કરીને ‘અમ્મા’ ના ધરની સ્ત્રીઓ વીણાની અવગણના તો શું પણ તિરસ્કાર સુધાં સહેલાઈથી કરી શકતી.

‘પેલા એદીને જરા હલાવી આવ.’ ચંદ્રવદનને સંબોધીને વીણાએ વાત શરૂ કરી.

‘એને કહે કે આવીને મારી સાથે વાત કરે. તાપણી ક્યાં છે? મારે ત્યાં લપાઈ ને તાપવું છે.’

‘બેન, દ્રોણગરમમાં તાપણી સરસ સળગે છે.’

વીણાએ દાખત્ર થતાં વેંત એ ઝોરડાની ગોઠવણીના વખાણ કરવા માંડ્યા અને મગનની દૃષ્ટિએ વીણાની કિંમત વધતી જ ચાલી. આ ઝોરડા માટે મગને ખાસ મહેનત લીધી હતી. ઝોરડો ચોખ્ખો ચંદન જેવો હતો અને તમામ છખીઓ ઘણી જ સરસ રીતે ગોઠવી હતી. વધારે નહિ તેમ ઓછી પણ નહિ. કેટલાક લોકોને છખીઓથી ભીંતો ભરી દેવાની ટેવ હોય છે ત્યારે ક્યાંક ભીંતો તદ્દન ઢોરી જ હોય છે. કેટલી, કેવડી અને ક્યાં છખીઓ રાખવી કે ટાંગવી જોઈએ એ પણ એક કલા છે. સામે વીણાની છખી હતી. ‘મગન, તારું કામ તો અજબ છે. બાંધ આવી જાય એવી કરામત તું કરે છે.’ વીણા તાપવા બેઠી અને વિચારવા લાગી: ‘પુરુષો શું કામ પરણતા હશે? આ બધું સુખ શું કામ હાથે કરીને ગુમાવતા હશે?’

‘તમને ગમ્યું એટલે મારી ગોઠવણ સફળ થઈ. તમને આરામ મળે એટલા જ માટે મેં ફેરફાર કર્યો હતો. શેઠ આવતા લાગે છે.’

‘બીજા બધા પણ આવે તો સારું હું તો ભૂખે મરી ચાલી. આજે રસોઈમાં તો કહેવાપણું હોય જ શું?’

‘ધરમાંથી મહેનત કરવામાં કાંઈ મળ્યા નથી રાખી.’

‘તે તો ખાત્રી જ હતી-કેમ ચંદુ ?’

ચંદ્રવદન વાળ સમારતો દાખલ થયો. વાળનું બહુ કહેવું- ગમે ત્યારે વચ્ચેથી નીકળી પડે. આવા ત્રાસ જિંદગીમાં ક્યાં થોડા છે ?

‘અડીશ નહિ’ વીણાએ વાર્યો. ‘બહુજ સુંદર લાગે છે અને તને ખાત્રીમાં જો કહું તો મારા હૃદયને એ વાળ હચમચાવી રહ્યા છે. જમણ પૂરું થતાં સુધી આ સંધીની અસર તજો દબાઈ જવાનો મને ડર છે. ચંદુ, સગાઈ થયેલી કુંવારીકાનું મન આકર્ષવું એ પાપ છે હોં.’

ચંદુએ એક છેલ્લી વખત હાથ ફેરવી લીધો.

‘કેમ વીણા કાઠિજ નથી આવ્યું ?’

‘આ સુંદરી તાપણો પાસે બેઠી છે તે આવી છે. પણ વખતે મારો વિસાત જ નહિ હોય.’

‘વીણા એમ હોય ?’

‘ન જ હોય ? અને વળી તને ચક્રાવર્ત આજે ખાસ નવી સાડી પહેરી લાવી છું ત્યારે વળી એમ કહી હોય ? આને સ્વપ્ન-સાડી કહે છે. એટલે કે આ સાડી જોઈ તમામ સ્ત્રીઓ આવી સાડી પહેરવાના સ્વપ્ના સેવે છે. તને કેવી લાગે છે ?’

ચંદ્રવદન એની સાથે બેઠો અને પહેરવેશનો પ્રોફેસર હોઈ એણે ધ્યાનથી સાડી તપાસી. જાતે કપડાંનો શોખીન અને ધણે જ ચોક્કસ હોઈ બીજાના કપડામાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓમાં કાંઈ ઝમક એ તરતજ પારખી શકતો.

‘વટ છે, બસ વટ જ છે બીજું કાંઈ કહેવાનું નથી. જાણે મોસાળ ખાવાનું ને મા પીરસનારી. તું તદ્દન ઇછરીબસ દેખાય છે.’

‘ઈછરીબસ એટલે ?’

‘તે તો ખબર નથી પણ...’

‘સમજી ગઈ. ચંદુ આખી જિંદગી મેં ઇઝરીબસ દેખાવા મહેનત કરી છે. પણ આજ સુધી દાઈ દહાડો ફાવી નથી.’

‘જંમલનો જાદુગર’ ચંદુ બોલી ઊઠ્યો. ખુશાલીના આવેશમાં અસંકાર ઉપર ઉતરી પડ્યો.

‘વીણા—આ તારામાં કાંઈ છે. તું જાણે પેલો શબ્દ કર્યો—જાણે કે જોને તારા હાડકાં એટલાં ઝીણાં છે!’

‘અરે રામ—હું ધારું છું તેમ તું વખાણ ખાતર કહે છે. પણ કેવું કમકંડર લાગે છે?’

‘હું કહું છું કે તું નાચુક છે.’

‘એ જરા ડીક છે.’

‘જાણે દોઢ પાશરની હોય એટલી દેખાય છે એટલે કે તું જાણે પારિજાતકનું યુગ્મ—જાણે અપ્સરાઓની રાજકન્યા—હેતારીની.’

‘ચંદ્રવદન—ચંદુ આ તો વક્તવ્ય. ચંદુ તને ખબર તો છે ને કે મારો કોલ અપાઈ ચૂક્યો છે અને મારા હૃદય ઉપર ખીજની માલિકી છે. મારે તને એતાવવો જોઈએ કારણ તારી લાપા અને હિત્સાહ મને લગ્ન સુધી લઈ જાય એવાં છે.’

ચંદુએ ચરમા સાફ કરવા માંડ્યા. લગ્નની વાત આવી એટલે એના હસમુખા ચહેરા ઉપર ગાંભિર્યનું વાદળ ફરી વળ્યું. વીણા ઉપર એણે એક તીવ્ર અને પિતૃપ્રેમ ભરો દષ્ટિ ફેંકી.

‘જો મને યાદ આવ્યું વીણા, મારે તારી સાથે આ લગ્ન અને એવી તેવી થોડી ખીજ ખાખતો ઉપર જરા વાત કરવાની છે. પેલો ‘સંસારનો શાપ’ આવે તે પહેલાં તું મને એકલી મળી એ બહુ સારું થયું.’

‘શાપ? સંસારનો શાપ? એટલે કોણ નરેન્દ્રની માતૃશ્રી? અમ્મા?’

‘શાપ છે-ખરું કહું છું.’ ચંદુએ દટતાથી કહ્યું. ‘એ અપશુ-કનિયું મનુષ્ય છે એમાં તો શંકા જ નથી. મને તો પતોતી જ દેખાય છે. એની સાથે શું વાત કરવી તે જ મને સંકટ નથી.’

‘તો એને કાંઈ કારણ પૂછને ?’

‘આ મંસ્કરીની વાત નથી.’ ચંદુએ વાત પકડી રાખી. એના ભોળા મોં ઉપર ગાંભિર્યનો ભાર લધાયો હતો. ‘બંને ત્યાં સુધી દેરી જા. આજે સ્ટેશને એને મળવું હતું ને ! હજી તારી કસોટીનું તને જ્ઞાન નથી.’

‘ચંદુ, મને કમકમા આવે છે. શી કસોટી છે ?’

‘વાત આમ છે. નરેન્દ્ર તો જાણે દેવ જેવો છે.’

‘એ તો હું જાણું છું.’ વીણાએ ચંદુના હાથ ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. નરેન્દ્ર તરફની ચંદુની વફાદારી એ જાણતી હતી.

‘એના જેવું કાંઈ જ નથી.’

‘પણ...’ ચંદુએ વાક્ય ચાલુ રાખ્યું. એ માવડિયો છે એ તને ખબર છે ?’

વીણાને જરા ચીડની લાગણી થવા માંડી.

‘ચંદુ, આમ ન બોલ. એના જેવો માણસ માવડિયો કેવી રીતે હોય ?’

‘માવડિયો એટલે કે હજી એના ઉપર અમ્માની ધાક છે. એમ. સમજ ?’

‘જરાપણ નહિ.’

‘એટલે કે જો અમ્મા એને તારી વિરુદ્ધ બરમાવે કે ભમાવે તો જરા પ્રેમગીત બેસરું થઈ જાય એમ.’

વીણાએ ઘાંત કચડ્યાગ્યા. એના આનંદી સ્વભાવની સપાટી તળે એનો દુઃખાયલો જલદ સ્વભાવ તરી આવ્યો. એક પળમાં એ કંડી અને દુઃખી થઈ ગઈ. મન મનાવવા બહુ મથી કે ચંદુ તો એક

ઉઠાડ્યો છે. જેના બોલવામાં દગલો હોતો જ નથી. પણ મન માને એમ ન હતું. એને ભવિષ્યમાં વાદળાં દેખાયાં તે વિષેરી ન શકી. એના પ્રેમ સંગીતમાં એક જ એસુરું તાન હતું તે નરેન્દ્ર ઉપર એનું માનું દબાણ. જે નરેન્દ્ર ઉપર એ ફિદા હતી તે નરેન્દ્ર તો એક મરદ આદમી જેને બીજાની ટીકા કે સંમતિની દરકાર ન હોય એવો હતો પણ અમ્માની આગતમાં એનું વલણ ટીકાપાત્ર હતું. એણે ઘણી વખત મન માર્યું હતું કે એના દેવમાં આ લાંછન નથી પણ જ્યારે ચંદુ જેવા એના ભકતે પણ એ જ સૂર કાઢ્યા ત્યારે એના સંશય પાંકા થવા માંડ્યો. એ છેડાઈ અને સ્ત્રી સ્વભાવ અનુસાર એણે પોતાનો ગુસ્સો જે નજદીક હોય તેની ઉપર કાઢ્યો. એ ચંદુની સામે આવીને ઊભી રહી.

‘ચંદુ, તને પેલો બંકીમ યાદ છે ? એક દહાડો તેં અને બંકીમે મને છેડી હતી ત્યારે મેં તમારા બંને ઉપર પાણીનો ધોધ છેડીને તમને તરબોળ કરી મૂક્યા હતા તે સાંભરે છે ? કારણ તો હું ભૂલી ગઈ છું, પણ ગુન્હાની શિક્ષા ક્યાંનું મને યાદ છે. માટે ધ્યાન રાખજે કે જો તું અમ્મા અને તેના દીકરાની આજ પ્રમાણે વાત કરીશ તો હું તારા માથા ઉપર કંડા પાણીનું માટલું ઢોળીશ. અમ્મા એને મારી વિરુદ્ધ કરી મૂકે ? શું બોલે છે ? તારા મનથી પ્રેમ એટલે કાંઈ પાણીનો નળ છે કે ચાવી ફરવે એટલે બંધ થઈ જાય : મા હોય તો પણ શું ? અમારી વચ્ચે મા પણ આવી શકે એ કદી બને ખરું ? મારે તો મા નથી પણ ધાર કે દરબાર કાકા મારી વિરુદ્ધ બોલે અને નરેન્દ્રને ચેતવે.’

વીણાનો ગુસ્સો એકદમ અદૃશ્ય થઈ ગયો. આ વીણાની વિશિષ્ટતા હતી. એક ક્ષણ અમિતા તણખા અને એ તણખામાંથી કાંઈ હાસ્યપ્રસંગ યાદ આવ્યો કે આનંદની પ્રતિમા. રાવસાહેબ સુબોધ જેને એ દરબારકાકા કહેતી એ વળી કાંઈને ચેતવણી આપવાની

તરતી લે એ દબ્યે એનો ગુસ્સો ઉડી ગયો. આનંદી, આળસુ, એશઆરામી દરબારકાકા, આટલી બધી તકલીફ ઉઠાવે અને દોડાદોડ કરે એ વિચારે એને હસવું આવ્યું. રીંગણાના ભરત જેવો ચર્મ ગયેલો ચંદુ જરા ટટાર થયો.

‘વીણા, તું તો તદ્દન જૂની સોડાવોટરની બાટલી જેવી છે. કઈ બાજુએ ગમડશે તેની સમજણ ન પડે.’

‘પણ તું આવું ચીડ ચડે એવું બોલો ત્યારે બીજું શું થાય!’

‘મારો ઇરાદો શુદ્ધ હતો મી. વેણીરામ.’

‘એ જ મારી નાંખે છે ને! તારો ઇરાદો હમેશા પરમાર્થો હોય છે. તું દુનિયામાં પરમાર્થ કરવા બહાર પડે છે એટલે લોહા નાસભાગ કરી પોલીસનું સંરક્ષણ માગે છે. એ મહાન લેડી ગિરીશચંદ્રને મારામાં શી ખોડખાંપણ જડશે? મારી પાસે ધન છે અને હું ઉચ્ચ સંસ્કારી સમાજની યુવતીઓમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોગવું છું. આ મારો અંગત અભિપ્રાય નથી પણ મેં મારી સગાઈ થયાના સમાચાર વાંચ્યા તે વર્તમાનપત્રમાં મારે માટે આવું અને બીજું ઘણું લખ્યું હતું. લેખક ‘સમાજનો સરવૈયો’ હતો. એક જામી હતી તેની નીચે મારું નામ હતું. એ જામી મારી ગણીતી છે. મારા પિતાને મરણ સમયે તેમાં સમ્રાટના રાજ્યાભિષેકમાં પણ એ જ જામી હતી. પેપરે ચડ્યા પછી મારા વિષે હવે બીજું શું કહેવાનું હોય? જ્યારે ‘અમ્મા’ એ વાંચ્યું હશે ત્યારે મસુરીના મેદાનમાં એમણે આનંદનો કેકારવ કર્યો હશે અને કવિત ગાયાં હશે.’

‘હશે-હા-હે-હશે’ ચંદુનું મોહું પાછું ઉતરી ગયું. ‘જરૂર એમજ હશે.’

વીણાએ એની સામે સખ્તાઈભરી નજર નાંખી.

‘ચંદુ, તું મારાથી કાંઈ છૂપાવે છે. શું હું ઉચ્ચ સમાજની આકર્ષક સુંદરી નથી? ન હોવાનું કારણ હેખાડ એટલે હું તારી

જીલ દેખાડું. મારું મુખ વાંધાભર્યું છે કે મારી રીતભાત, કે મરોડદાર શરીર ?

એક હતી બંગાળી બાળા,
તે કરતીંતી ચૈન ચાળા.
તેની થઈ ગઈ સગાઈ,
ઘેર આવ્યો જમાઈ.
એની શકલ જેવી પરખી,
તેવી બાળા તુરત ભરખી.
આ તો માણસ કે ભૂંડ,
જમાઈ થઈ ગયા હુંડ.
અમે ભૂંડ કેમ દેખાયા ?
મારું મોહું ભૂંડ કે કાયા ?

બોલ, મારું મોહું ભૂંડ કે કાયા ?

‘એ તો બને અકસીર છે.’

‘તો પણ તને ડર છે કે અમ્માની આંખે હું અપૂર્ણ દેખાઈશ ? વર્તમાનપત્રની સાથે અમ્માનો અભિપ્રાય ન મળવાનું કંઈ કારણ ?’

ચંદ્રવદન જરા ખમચાયો.

‘બોલી નાખ.’

‘વાત મૂળ આમ છે. જો યાદ રાખજો કે એ સેતાની ચરખાને હું નાનપણથી ઓળખું છું.’

‘ચંદ્રવદન દેસાઈ, આ વિશેષણો ક્યાંથી શીખ્યા ? મારી પાસેથી તો નહિ જ.’

‘હૈયે છે તે હોડે આવે છે. મેં તને કહ્યુંને કે છેક નાનપણથી હું એમને ઓળખું છું અને કંઈ બાબતમાં એ શાહુડી સીસોળિયાં

છોડે છે તે મને બરાબર ખબર છે. એ આપણે...પેલી છે...એટલે કે ઘણાં જૂનાં વિચારનાં છે અને તું નાદાન છોકરી એકદમ જ આવેશમાં આવી જાય છે. મનમાં આવ્યું એટલે કશું અને તરત જ ક્યું છે.’

‘પણ મનમાં આવ્યા વગર કહેવાયે કેમ અને કરાય પણ કેમ?’

ચંદ્રવદનને આ મશ્કરીની વાત ન હતી. એ ખરા મનથી કહેતો હતો.

‘મારો કહેવાનો અર્થ તું બરાબર સમજે છે. તું આપણી ઉચ્ચ જાતિને અણુજાનતું ખોલે છે અને અણુધાર્યું કરે છે. એટલે કે લાગણીવશ થઈ જાય છે.’

‘મેં એવું શું ક્યું છે જેમાં સખી-સહચરણી પણ જરાએ ખોડ કાઢી શકે?’

‘લે ને, હું જ તને કહું મેં આંખે જોયેલી વાત. જ્યારે પેલી ગાડી રસ્તાના કાઠવમાં ફસડાઈ પડી હતી ત્યારે બીજા માણસો ભેગી તું પણ ધકેલવા મંડી પડી. જો કે એ કાંઈ તારો ગુનો ન કહેવાય.’

‘ન જ કહેવાવો જોઈએ. બિચારો ઘોડો એની શક્તિ ઉપરાંત મહેનત કરતો હતો પણ જરાક વાંધો આવી જતો હતો, એટલે મેં એની મજૂરીને ટેકા આપ્યો.’

‘એ બધી વાત ખરી-એ તો બહુ કામ કહેવાય પણ એ કૃત્ય અમ્માને ગમ્યું હોત કે નહિ તેનો પ્રશ્ન છે. બીજું કે તોફરવર્ગ સાથે તારે ઘણુંખરું મિત્રાચારી હોય છે.’

‘અકડદાસ ચંદ્રવદન દેસાઈ! આપ એકદમ ‘રાય’ ન થશો. ‘રંક’ ઉપર દયા રાખો.’

ચંદ્રવદનને માહું લાગ્યું.

‘હું અકડદાસ હતો મ નહિ અને હું પણ નહિ. હું અને મગન એકલા હોઇએ છીએ ત્યારે મિત્રો જેમ વાતો કરીએ છીએ. પણ હું આવો સરળ સ્વભાવનો હોવા છતાં ફીર્પોમાં તારી જેમ વેઇટરને એના સંધીવા વિષે પૂછતો નથી.’

‘તને કાંઈ દહાડો ‘વા’ આવ્યો હતો?’

‘ના.’

‘તો સમજ. એનું દર્દ તીખું છે. તે રાગ અને રંકને સરખું જ દર્દ કરે છે. નોકરને વધારે કરે કારણ એ બિચારાને આવ્યો દહાડો દીંચણ વાળવા પડે છે એટલે એમની દયા તો આવેજ ને?’

‘પણ એ લોકાને વા આવ્યો છે એ તને ખચર ક્યાંથી પડે છે?’

‘એ લોકાને પૂછી જોવાથી.’

‘તો વીણા, મહેરબાની કરી આજે જમતી વખતે તને કાંઈ એવી ધૂન આવે તો દાખી દેજે. દાખલા તરીકે જ્યારે મગન અમ્માને પોરસતો હોય ત્યારે એને સણકા કરે છે તેની ખચર પૂછીશ નહિ.’

વીણા ઊભી થઈ ગઈ.

‘હું ક્યારની વિચાર કરતી હતી કે કાંઈ રહી જાય છે. આ ટાઢમાં હું તાપણી પાસે આવીને લપાઈ ગઈ એટલે તદ્દન ભૂલી ગઈ. મગનને લાગ્યું હશે કે હું પણ અમીરાઈમાં પડી અને લૂખી થઈ ગઈ. મગન-ઓ-મગન!’

‘હા બેન.’

‘હું તો પૂછવું જ ભૂલી ગઈ. સણકાનું કેમ છે? આ ટાઢમાં દર્દ વધ્યું નથી ને?’

‘બહુ સારું છે બેન, તમારા આશીર્વાદ છે ને!’

‘મેં કહ્યું હતું તે લગાડ્યું હતું?’

‘જ હા, એનાથી જ ઠીક થવા માંડ્યું છે.’

‘ત્યારે ફાવ્યો.’

વીણા પાછી અંદર આવી.

‘ચંદુ, એને સણકાનું દરદર ઓછું છે.’

વીણા આમતેમ ફરવા લાગી. એનું મન અસ્થિર થવા માંડ્યું.
દિલરુખા લઈને વગાડવા લાગી.

‘હવે તો આવે એટલે પતી જાય.’

‘હું ધારું છું આવવાં જ જોઈએ.’

‘અમ્મા પણ ખરાં છે. ફક્ત મને જોવા માટે ક્યાંથી ને ક્યાંથી દોડતાં આવી લાગ્યાં. હું પણ જરા નર્વસ થઈ જાઉં તો કાંઈ આશ્ચર્ય નહિ.’

ચંદુનાં ચક્ષુમાં પડી ગયાં.

‘વીણા, તું નર્વસ?’

‘ચોક્કસ. ગભરાટ તો થાયજને? મારી જગ્યાએ તું હોય અને તારી સાસુ તને નિરખવા અને પારખવા સેકંડો ગાઉંથી આવો હોય તો તને કેવું થાય?’

‘મને તો એ ખ્યાલ જ ન આવ્યો.’

‘ચંદુ, હું શું કામ ક્યારની જોલ જોલ કરું છું? મેં શા માટે તને કારણ વગરનો કરડી ખાધો? કારણ અમ્માની મેઘલિ કરતાં મારું હૃદય વધારે ઝડપથી ચાલે છે.’

‘પણ તારા ચહેરા ઉપર તો કાંઈ જ જણાતું નથી.’

‘ના—કારણ હું એક સામાનિક યોદ્ધો થવા માગું છું. મને દરબાર કાકા હંમેશાં કહેતા, કે વીણા તું શરવીર યોદ્ધાની બાળ આવૃત્તિ છે. જ્યારે હું દશ વર્ષની હતી ત્યારે મારો દાંત ખેંચાવા લાઈ ગયા હતા ત્યારે મારા કાનમાં કહેતા કે, ‘વીણા બહાદુર બન—

બાળયોધો થઈ જા. ' અને હું થઈ પણ હતી; પણ આ લોકો ને
બહેલા નહિ આવે તો મારું શૈય્ય જોસરી જશે. આ રાહ નેવી
અસલ છે. ચંદુ, ધાર કે અમ્માને હું નાપસંદ પડી તો ? જોયું ને તે
અમ્માની વાતો કરી મને કેવી ભડકાવી મૂકી ! '

' મેં એમ ક્યાં કહ્યું છે કે તું નહિ ગમે ? મેં તો તને ચેતવણી
આપી કે સંભાળાને આગળ પગલું ભરજે. '

' મારો અંતરાત્મા કહે છે કે એ મને નાપસંદ જ કરશે.
મારું શૈય્ય અને હિંમત વીધરવા માંડ્યાં છે ! '

વીણાએ બારીએ ડોકિયું કર્યું.

' આ તો જંગલી રિવાજો છે, નહિ ? આવા પ્રસંગો તો હાસ્ય
પુસ્તકોમાં કે નાટકમાં જ શોભે. તને પેલું ગાયન યાદ છે ? એમાં
બરાબર મારો જ કિસ્સો છે. '

વીણાને હસવું આવ્યું. ગાયન યાદ કર્યું.

' મને ગાયન બરાબર યાદ નથી, પણ આમજ કાંઈક છે:

વહુજી તે સાસરે આવીયાં રે લોલ.

સાસુ સસરાને પાય લાગીયાં રે લોલ.

સાસુજી વહુને બાટકચાં રે લોલ.

વાતુંચિત્તમાં ખૂબ બાટકચાં રે લોલ.

વેણુમાં સાસુજી ન ખાટી ગયાં રે લોલ.

વહુનું સુણી ડોળા ફાટી ગયા રે લોલ.

માથુ ધૂંણાવી સાસુ બોલીયાં રે લોલ.

' મારો દીકરો છે નર ભોળાઓ રે લોલ.

મારું કુટુંબ મેં ભલું કેળવ્યું રે લોલ.

નરનું જીવતર ત્હેં ધૂળ મેળવ્યું રે લોલ.

ચંદુ આપણને જરા મન બહેલાવવાની જરૂર છે. ચાલ સાથે
માવા માંડ—

વહુજી તે સાસરે આવીયાં રે લોલ.

‘આવીયાં રે લોલ’ ચંદુએ ગાયું. ચંદુને આ ગાયન આવડતું હતું અને કલ્પમાં ઘણીવાર લગ્નવિરોધી ચર્ચાઓમાં એ ગાઈ બતાવતો હતો. એને અભિમાન હતું કે આ ગાયનમાંથી એ જે રસ પેદા કરે છે તે કાઈ બાગ્યે જ કરી શકતું હશે. એણે વીણાને સંપૂર્ણ સહાય આપી.

સાસુ સસરાને પાય લાગીયાં રે લોલ.

‘પાય લાગીયાં રે લોલ’

ગાયન આગળ ચાલ્યું. વીણા જિભી થઈને ઝોકથી તણુતાળીનો ગરબો લેવા માંડી. અને ગામડાંના ગરબાની જેમ બંને બાજુ ફરવા લાગી. ચંદુ પણ ઉશ્કેરાઈ ગયો અને સામે જવાબ વાળવા લાગ્યો. વીણાને આ ગાયનથી લાગ્યું કે એનો ડર હાસ્યપદ હતો. આવું તો આવા ગાયનોમાં હસવા માટે જ બને. ગાઈને મનનો ભાર હળવો કરવા એણે પૂરેપૂરું ઝુકાવ્યું.

મારું કુટુંબ મેં બહુ કેળવ્યું રે લોલ.

‘બહુ કેળવ્યું રે લોલ’

નરનું જીવતર તેં ધૂળ મેળવ્યું રે લોલ.’

‘ચંદુ, આ અમ્મા આવ્યાં છે.’ નરેન્દ્રનો પાછળથી અવાજ આવ્યો. ચંદુની તાળી છૂટી જ રહી ગઈ પણ શબ્દો ન રોકાયા.

‘જીવતર ધૂળ મેળવ્યું રે લોલ’ ડચકાં ખાતાં ચંદુથી બોલાઈ ગયું.

એકદમ ભયંકર શાંતિ પ્રસરી રહી પણ મગને બધાંને વધાવી લીધાં.

‘જમણુ તૈયાર છે.’ મગન બોલ્યો.

જેટલાં મનુષ્યો નાટક જોવા જાય છે તે દરેકને સંસારનાં દુઃખોનું દમન ચાલુ જ હોય છે. સુખની શોધ માટે નાટક જોવા જાય છે. વળી સાંસારિક દુઃખો ઉપરાંત, સામાજિક દુઃખનો સમૂહ પણ એમના ઉપર તૂટી પડેલો હોય છે. આવા દુઃખથી દબાયેલા જનસમૂહને એ ત્રણ કલાક સુધી મનરંજન કરવું એ અશક્ય કાર્ય લાગે છે અને નાટકકાર આ કૃત્ય સરળતાથી કેવી રીતે બતાવી જાય છે એ આશ્ચર્ય-જનક છે. પણ આ ‘અગ્નિપરીક્ષા’ના લેખકને શ્રોતાજનોમાંના ત્રણને આનંદ ઉપજવો લગભગ અશક્ય જ હતું.

ચંદ્રવદનનું જન્મણુ કોઈ રીતે સફળ થયેલું કહી શકાય જ નહિ. જન્મણુ પછી થીએટર સુધી મોટરની જે મુસાફરી કરી તેનું વર્ણન ઈતિહાસ તપાસતાં એકજ જગ્યાએ મળી આવે છે. નેપોલિયન જ્યારે મોરકાથી પાછો ફર્યો અથવા હીટલરના ઘોડા જ્યારે રોસીનગ્રાડથી નાઠાં તેમ ચંદ્રવદનની જન્મણુ-પાર્ટીની મનોદશા બીજી રીતે વર્ણવી શકાય તેમ નથી, પણ આ મોટરમાં જે શાંતિ હતી તે આ ઐતિહાસિક પીઠેહઠમાં નહિ જ હોય.

આ મંડળીમાં સુખી માણસ ચંદ્રવદન જ હતો કારણ એની થીએટરમાંની સીટ આ આનંદી? કુટુંબીજનોથી એકદમ દૂર હતી. આ દુનિયામાં જેમ તણુખા ઊંચે ઊંડે છે તેમ મનુષ્ય દુઃખ માટે જ જન્મે છે. એ જિંદગીનું મૂળ તત્ત્વ હોવા છતાં આ જીવનમાં કેટલાક મામૂલી પ્રસંગોમાં પણ સુખ મળે છે. એક કાળા વાદળમાં ઝમકતી વીજળી છે. ‘અમ્મા’ થી એકદમ દૂર બેસવાની સગવડ ચંદ્રવદનને મળી હતી તેથી તેનો આત્મા પ્રકુલિત થવા માંડ્યો હતો. જો કોઈએ તે વખતે ચંદ્રવદનને સુખની વ્યાખ્યા પૂછી હોત તો તે તરત જ કહેત કે નાટકમાં અમ્માની નજર ન પડે એટલે દૂર બેસવું એ સ્વર્ગીય સુખ!

ત્રીજી ઘંટડી થઈ. સંસ્કાર સમાજનું નાટક હોવાથી થીએટર ચિત્રાર હતું. સમાજની નામના સારી હતી. શહેરનો કેળવાયેલો,

સંસ્કારી, શ્રીમંત સમાજ નાટક જેવા ઉલટયો હતો. રંગભૂમિ ઉપર બત્તીઓ થઈ અને પડો ઉધડ્યો. વીણા ખુરશીમાં ઝોઠવાઈ અંધારામાં એણે નરેન્દ્રનો હાથ શોધી કહાડ્યો અને જેવો નરેન્દ્ર પકડી લીધો એટલે એણે આનંદથી આંખો મીંચી દીધી એનું જગત તેજસ્વી બની ગયું.

નાટક શરૂ થયું. થોડાઘણા ધિવેચકો સિવાય બાકીના લોક તો આનંદ કરવા જ આવ્યા હતા. નાટક સારું જાય એજ આશા સેવતા હતા.

શરૂઆતમાં જ નાટકની જમાવટ થઈ જાય છે. લોક સળવળવા માંડ્યું. નાટક માથે પડશે એવાં ચિહ્નો લાગવા માંડ્યાં. સંસ્કાર-સમાજ જે નાટકો ભજવતી તે તમામમાં જ્ઞાન સાથે ગમ્મત રહેતી. જ્ઞાન કરતાં ગમ્મત વધારે. એટલે સંસારવ્યવહારનો ભાર હળવો કરવા લોક એનાં નાટકો જેવા ઉભરાઈ જતું. શિષ્ટ વાણી, વિચાર અને હાસ્યરસ પ્રાધાન્યવાળાં નાટકો ભજવવાથી 'સંસ્કાર-સમાજ'ની નામના જમી ગઈ હતી. પણ દરેક મનોરંજન લેખકો અને કલાકારોને એક મહાન અભિલાષો હોય છે. એમના અંતરમાં એક અડગ શ્રદ્ધા હોય છે કે જેટલી સહેલાઈથી એ લોકને હસાવી શકે છે, તેટલીજ સફળતાથી એ રડાવી પણ શકશે. આંસુઓથી બચવા લોક અહીં આવ્યું ત્યારે 'સંસ્કાર-સમાજ' દોડી દીધો. હાસ્યરસને પ્રધાનપદ આપનારા એક લેખક આંસુદાળ નાટક લખ્યું. અને ગમ્મતથી મનોરંજન કરનારા કલાકારોએ એ ભજવવાનું માથે લીધું. આ નાટકથી લોકને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખવાની બંને પક્ષોને ખાતરી હતી તે સાચી જ પડી. લોકો આશ્ચર્યથી નેઈ રહ્યા. વાતાવરણ ઘેરુ બનતું ગયું અને તેની અસર કલાકારો ઉપર થતી ગઈ. અભિણયો વિષય અને શ્રોતાજનો તરફથી ઉત્સાહના અભાવે કલાકારો મંદ થવા લાગ્યા. 'સંસ્કાર-સમાજ'ના મિત્રોએ પણ તાળીઓ પાડવી બંધ કરી. વીણાએ નરેન્દ્રને કાનમાં પૂછ્યું :

‘કેમ લાગે છે?’

નરેન્દ્રનો ગુસ્સાનો અવાજ આવ્યો.

‘બિલકુલ આફત છે.’

આટલું કરીને ‘અમ્મા’ને એના પાડોશી વચ્ચે વાતચીત થતી હતી તેમાં ભાગ લેવા એ તરફ ગયો. વીણા એકલી પડી. એની જોડેની ખુરશી ઉપર એક ગૃહસ્થ બેઠો હતો તે એને ધારી ધારીને જોતો હોય એમ એને લાગ્યું. જરા ભારે કાયાનો માણસ લાગ્યો. હસમુખો ચહેરો અને વાંકડિયા વાળ હતા. લગભગ નરેન્દ્રની જ ઉંમરનો તે લાગતો હતો. વીણાને ચહેરો સાદો પણ આકર્ષક લાગ્યો. મરદાનગીભર્યો લાગ્યો. એની આંખોમાં આવકાર હતો. આનંદ હતો, મસ્તી પણ હતી.

એટલામાં ચંદ્રવદનનું મોઢું વચ્ચે ટપકી પડ્યું. મહામહેનતે ચંદ્રવદન અમ્માની નજર ચુકાવી આસ્તે આસ્તે અહીં સુધી પહોંચ્યો અને વીણા પાછળ એક ખાલી ખુરશી ઉપર બેસી ગયો. ટિકિટો એણે લીધી હતી એટલે આ નાટકની જવાબદારી એના ઉપર હોય એમ એને લાગ્યું. અને આવું નમાલું નાટક જોવા લઈ આવ્યા બદલ એને દિલગીરી થઈ. મહાન ગુનો કર્યો હોય એમ ઓશિયાળો થઈ ગયો.

‘આ મારો જ વાંક છે’ વીણા! એણે પશ્ચાત્તાપભર્યા અવાજે કહેવા માંડ્યું. ‘તમને લોકોને હું જ આફતમાં તાણી લાવ્યો. મને એમ થાય છે આના કરતાં ખીજે મને તે જગ્યાએ સારું જોવા મળી શકત. મેં મારી જાતને ખૂબ ઉધડી લીધી. પણ આ ‘સંસ્કાર-સમાજ’ આવું કરે તે શી ખબર પડે! દરેક વખતે એનાં નાટક મસાલેદાર હોય છે. આ શું કામ ભજવતા હશે! એની છાલ પણ સહેલી છે.’

વીણાનો પાડોશી હત્યો.

‘આનો લેખક ગાંડાની ઈસ્પતાલમાંથી છટક્યો લાગે છે અને પકડાય તે પહેલાં આ લજવવા પોતાના ચેસા હોમી દીધા હશે.’

સારા, સંસ્કારી, શ્રીમંત અને અમીરી લોહીના વારસને એક ચીજ હંમેશાં આકરી લાગે છે. તે કોઈ અજ્ઞાણ પુરુષે વાતની વચ્ચે પોતાનો સૂર પૂર્યો. ચંદ્રવદનની સામાજિક મર્યાદા ધવાઈ કબરમાંથી અવાજ આવ્યો હોત તો પણ એ આટલો ન ચમકત. સમાજની ટોચે ફરતા ગોળામાં આવું ન બનતું જોઈએ એવી એની કેળવણી હોવાથી આ માન્યતા દૃઢ થઈ ચૂકી હતી. ધરતીકંપ થયો હોય, કે વહાણ ડૂબતું હોય અથવા તો ક્યામતને દહાડે આવી છૂટ લઈ શકાય. પણ તે સિવાય તો નહિ જ. કોઈ વખતે દિવાસળી માગવા લોક આવું કૃત્ય કરતા એણે જોએલા. પણ ચંદ્રવદન ગૃહસ્થ હતો એટલે કોઈનું અપમાન કરવું એને અશક્ય હતું. નાડા સિવાય માર્ગ ન હતો.

‘હં-હા-એમજ-’ એ બબડ્યો. ‘ત્યારે વીણા હું પધારું છું. પછીથી હળીશું અને મળીશું.’

ચંદ્રવદન સરકી ગયો. વીણાએ આડકતરી રીતે નરેન્દ્ર તરફ નજર નાખી. એ તો વાતોમાં મસ્ગૂલ હતો. ચંદ્રવદનની જેમ વીણાને અજ્ઞાણ સાથે વાત કરવાનો આધ નહોતો નડતો.

‘તમે એને ભડકાવી ચૂક્યો.’ એના ગાલમાં હસવાના ખાડા પડ્યા.

‘હા, ચંદુ બિલકુલ મહાત થઈ ગયો.’

‘ચંદુ?’

‘એ ચંદ્રવદન દેસાઈ જ હતો ને? મારી બૂલ તો ન જ થાય.’

‘પણ તમે એને ઝોળખો છો ? એ તમને ઝોળખતો હોય એમ ન લાગ્યું.’

‘એ જ જિંદગીના કુરુણ પ્રસંગો છે. એ મને ભૂલી ગયો. મારો બાળમિત્ર.’

‘તમે સાથે લણ્યા હશો.’

‘ના, અમારી નિશાળો તો બુદ્ધિ હતી. અમે તો માત્ર રમ-ઝોમાં જ મળતા. અમે પાડોશી હતા.’

‘પાડોશી ?’ વીણા ટટ્ટાર થઈ ગઈ. એના અવાજમાં આશ્ચર્ય અને હિત્સાહ આગ્યો.

‘પણ હું એની પાડોશી હતી. એ નાનો હતો ત્યારથી ઝોળખું છું. ત્યારે તો આપણે મળ્યાં હોઈશું ?’

‘હોઈશું નહિ મળ્યાં હતાં જ.’

વીણાએ કપાળમાં કરચલી પાડવા માંડી. એની આંખો ઝોળખીતી હતી, પણ યાદદાસ્તે સહાય ન આપી.

‘હું તો ઝોળખી નથી શકતી.’

‘કાંઈ હરકત નહિ. એ કાંઈ સુખી સ્મરણો નથી.’

‘એટલે ?’

‘ભૂતકાળમાં જ્યારે હું વિચરું છું ત્યારે મને માલુમ પડે છે કે હું અણુમાનીતો હોઈશિ. મારા માતાપિતા માટે ખરેખરું સન્માન તો એજ છે કે એમણે મને મોટો થવા દીધો. મને દુષ્પીતો કરી દઈને સુખી થવાની એમની તીવ્ર ઈચ્છા એમણે કેવી રીતે દાખી હશે એ આશ્ચર્યજનક છે. ઘરમાં હું એક ગુમડારૂપ હતો. મારામાં એક જ ગુણ હતો તે એ કે હું તમારો પૂજક હતો.’

‘હે ! શું ?’

‘ખરી વાત છે. એ વખતે તમને આ વાત જણાઈ નહિ

હોય, કારણ મારી લાગણી દેખાડવાના મારા રસ્તા ન્યારા હતા. પણ રખડેલ યુવાવસ્થાની ગાથામાં તમેજ એક તેજસ્વી પ્રકરણ હતાં. ’

ફરીથી વીણાએ યાદ કરવા અપત્ત કર્યો પણ યાદ ન જ આવ્યું. પાડોશીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘કાંઈ જ સ્મરણ-પડવા પડતા નથી ?’

‘આ તો બહુજ સંતાપની વાત કહેવાય. ભૂલી કેમ જવાતું હશે ? તમે ચિરંજીવ તો નહિ. ’

‘નહિ જ-નથી જ-અને હતો પણ નહિ. ’

વળી વીણાએ ભૂતકાળના બાળમિત્રોમાં ઘૂમવા માંડયું.

‘તો તમે નલીન-પેલો નલીન મજમુદાર. ’

‘મારું અભિમાન ધવાય છે એ નલીન નખશીખ રેશમી અસ્ત્રીવાળાં કપડાં પહેરી, વાળમાં કુલેવ્ર નાખી ને ડાઘ પડવાની બીકે રમતો ન હતો તે ભૂલી ગયાં ? મારી ઝળકતી જિંદગીમાં એવો નખજો પ્રસંગ એકે નથી. ’

‘તમે મને તમારું નામ કહો તો મને યાદ આવે ખરું. ’

‘કાણે જાણે હું જ તમારું નામ ભૂલી ગયો છું ને, એટલે કે તમારું આડનામ. તમારું નામ તો વીણા છે એ તે ભુલાય ? બાપામાં એ એકજ શબ્દ મને સુંદર લાગ્યો છે. તમે જરાએ બદલાયાં નથી. ચંદુ એ બદલાયો નથી. ફક્ત ચારે બાજુ વંચ્યો છે. તે વખતે ચશ્મા નહોતો પહેરતો પણ મૂળથી જ એનું મોઢું ચશ્મા પહેરવાજ સરળયું હતું. અને હું કેટલો બદલાઈ ગયો કે તમે મને ઝાળખો પણ ન શક્યાં. મને જિંદગીનો કેટલો ધસારો પહોંચ્યો હશે ? મને લાગે છે કે હું જ એકલો ધરડો થઈ ગયો પણ એ તો આ નાટક જોયાની પણ અસર હોઈ શકે. ’

‘આ નાટક પણ આફત છે નહિ ?’

‘આફતથી પણ ભયંકર છે. પ્રમાણિકપણે જોતાં, આફતની ક્ષતિજની પેલી પાર જાય છે.’ ચંદુએ એનું બરાબર બ્યાન આપ્યું. મહાન વિવેચક છે.’

‘મને લાગે છે આનાથી ખરાબ નાટક મેં પણ નથી જોયું.’

‘તમે બીજાં ક્યાં નાટક જોયાં છે તે મને ખબર નથી. તે છતાં પણ આ વિષયમાં તમે સત્ય જ કહ્યું છે.’

‘વખતે બીજો અંક સારો હશે.’ આશાવાદી વીણાએ કહ્યું.

‘પહેલાંથી પણ ખરાબ છે. હું બવિખ્યવેતા નથી પણ હું ન જાણું તો કાણ જાણે. મારે તો ઊભા થઈને લોકની માફી માંગવી જોઈએ.’

‘પણ હેં ? એટલે કે ?’

વીણાના મોં ઉપર લોહી ચઢી આવ્યું. એના મનમાં એક મહાન શંકા ઊભી થઈ.

‘વાત એમ છે—’ પાડોશીએ ચાલું રાખ્યું કે ‘જો હું માફી માગવા ઊભો થાઉં તો મને શ્રોતાજનો ન રહેવા દે. મને જો કે અત્યારે તો અધિકાર જ દેખાય છે પણ આગળ ઉપર જિંદગીમાં થોડા સુખના પ્રસંગો પણ હશે જેને માટે મારે જીવવું ફરજિયાત છે. અકાળ મૃત્યુ મને પસંદ, પણ નથી. જંગલી અંત અને વળી મારે શું ? ભલે લોક રિખાય. શું કામ આવ્યાં ? ક્યાં મેં તેમને ખોલાવ્યાં હતાં !’

વીણાએ વચ્ચે ખોલવા ધણાં ફાંફાં માર્યાં. એને બહુ જ લાગી આવ્યું.

‘તમે આના લેખક છો ?’

‘હા—તમે જે કંપતા અવાજે પૂછ્યું તે સત્ય છે. પણ જો મને ઉઘાડો ન પાડો તો હું ગુનો કબૂલ કરું છું. હું જ લેખક.’

‘અરે-અરે-માફ કરજો, હું બહુ જ દિલગીર છું.’

‘મારા જેટલાં તો નહિ જ, હો.’

‘એમ નહિ-હું જે બોલી...’

‘તેમાં શું? મારું અળપ્યું તમે શું કહ્યું છે? લો, આ બીજો અંક શરૂ થાય છે. મને માફ કરજો. નાટકના છેલ્લા ત્રાસ વખતે હું હાજર નહિ રહી શકું. તમારે જો નાટકથી બચવું હોય તો મારું નામ યાદ કરવાની કોશિશ કરજો.’

લેખક ગયો. વીણાએ નરેન્દ્રનો કોટ તાણ્યો.

‘કેમ? શું થયું?’

‘અરે મેં તો બાફ્યું તો બાફ્યું પણ બાળી જ નાંખ્યું.’

‘પણ શું બાફ્યું?’

‘આ નાટકના લેખકને મેં હમણાં જ કહ્યું, ‘આના કરતાં ખરાબ નાટક હોઈ શકે જ નહિ.’

‘ઠીક ક્યું’, કાઈએ કહેવાની જરૂર જ હતી.’

નરેન્દ્ર પાછો વાતચીતમાં જોડાવા ફર્યો અને વિચાર આવ્યો.

‘વીણા?’

‘શું છે?’

‘એ કાણ હતો? તું એને ઓળખે છે?’

‘જરાએ નહિ-એનું નામ પણ જાણતી નથી.’

‘નામ તો આ ચોપડીમાં છાપ્યું છે...તે તો તંદન અળપ્યું પણ વીણા!’ નરેન્દ્રના અવાજમાં જરા અણગમના સૂર આવ્યા.

‘મેં તને કેટલી વાર કહ્યું છે કે અળપ્યા પુરુષો સાથે તારે વાતચીત ન કરવી. કાણ હોય કે કાણ નહિ એની શી ખાતરી?’

‘પણ...’

‘પણ શું? અને જ્યારે અમા હોય ત્યારે તો બહુ જ સંભાળવું જોઈએ.’

પડદો ઊપડ્યો. એની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં. એની એક કુટેવ કદી ન ગઈ. એના ખાસ માણસો જ્યારે એને કપડા આપતાં ત્યારે એને બહુ જ દુઃખ થતું. મા-બાપ વગરની હોઈ એ સમાજ સામે મહોરો કરીને આનંદ કરતી પણ એનાં જે બેચાર સગાં કે મિત્રો જે એને બહુજ વહાલાં હતાં તેના તરફથી અમરતો કડવો બોલ પણ એની આંખમાં આંસુ લાવી દેતો. એના પિતાના બોલની એના ઉપર આમ જ અસર થતી અને હવે નરેન્દ્રે એ સ્થાન લીધું હતું.

પણ નરેન્દ્રને આ સમજણ પાડવાનો વખત જ ન મળ્યો. અને મજ્યો હોત તો શી સમજણ પાડત? બાળપણના મિત્ર સાથે વાત ન થાય? પણ એનું નામ તો વાદ નથી અને એની ચોપડીમાં લખેલું નામ તો તદ્દન જ અજાણ્યું હતું.

આ વિચારમાં ખીજ અંકનો મોટો ભાગ ચાલ્યો ગયો. થીએટરમાં અણગમતો સળવળાટ શરૂ થયો હતો. સમાપ્ત સુધી કેવી રીતે વખત ગાળવો તેની વિમાસણમાં લોકો પડ્યા હતા. રિપોર્ટરો કડક ટીકાનાં વાક્યો ગોઠવતા હતા. પણ જે કોઈ ભવિષ્યવેતા થાય છે એ જરૂર ખત્તા ખાય છે. થીએટરમાં એક પણ વ્યક્તિ એવી નહિ હોય જેણે છેલ્લા અંકનો પડદો પડ્યા સુધીનો સમય માંદગી જેવો નહિ માની લીધો હોય. પણ ખીજ પળે શું થશે તે ઈશ્વર સિવાય કોણ જાણી શકે છે? આગળ સોફામાં બેઠેલા શ્રીમતોનાં નાક જિંઝાં થવા માંડ્યાં. વાસ વધતી ગઈ. વાસ પાછળ વાસનું મૂળ પણ દેખાયું ને ખૂમ સંભળાઈ.

‘ આગ. ’

રંગભૂમિ ઉપર મુખ્ય પાત્રે ધુમાડાનો ગોટ નોથો અને જે હીરાઈન માટે એ જન આપવા અને અમિમાંથી બચાવવાનું બાવણુ કરતો હતો તેને છોડીને ‘ હીરા ’ નાકો. ‘ પડદા પાછળ-પાણી લાવો-સીડી લાવો ’ ની જૂઓ પડવા લાગી.

આગ-આગ-આગ.

વીણાની પાડોશમાંથી શાંત અવાજ સંભળાયો.

‘ નાટકની ખાસ જરૂરિયાત પૂરી પડી. નાટક જોઈને હૈયાં ઉછળવાં જોઈએ તે હવે ઉછળ્યાં. ’

પ્રકરણ ૩ જી

બિપીન

હાલના વિજ્ઞાનગ્રસ્ત જમાનામાં દરેક મોટા થીએટરમાં આવવા જવાના દરવાજા ઉપર ઝળકતા અક્ષરે માર્ગદર્શક લખેલું હોય છે. વળી અકસ્માતો માટે ખાસ ગોઠવણુ કરવામાં આવેલી હોય છે. આગ ઉપર ખાસ ધ્યાન અપાયેલું હોય છે અને ઈજનેરાએ દરેક માલિકને ઠસાવેલું હોય છે કે ગમે તેવી આગમાં ઉભરાયેલું થીએટર પણ ત્રણ મિનિટમાં ખાલી કરી શકાશે. આમ છતાં પણ લોકોમાં ગભરાટનો અભાવ ન દેખાયો. રંગભૂમિ ઉપર એસ્પેસ્ટોસનો પડદો પાડી દીધો. પણ લોકને કાંઈ શંકા ન આવી.

કારણ એસ્પેરટોસના પડદા ઉપર એવાં કલામય ચિત્રો અને રંગ
ક્યાં હોય છે કે એનો આગ રોકે એવો દેખાવ કદી જ નથી હોતો.
હિન્દુ વર્ષ હોવાથી બહુ બીચડાભીચડી ન થઈ. પુરુષો સ્ત્રીઓને
સહાય કરવામાં રોકાયા એટલામાં એક જબ્બર ધુમાડાનો ગોટ આવ્યો
અને એ ગોટમાં અબળાનો ખ્યાલ ઊડી ગયો. પડાપડી થવા માંડી.

વીણાનો કાંઈ એ હાથ પકડ્યો.

‘એ બીડમાં તો કચડાઈ જવાશે. કાંઈ ભય નથી. નાટક
બધે છે.’

વીણાને ગભરાટ તો હતો જ. પણ સ્વાભિમાને એ ગભરાટ
દાખી રાખ્યો હતો. એણે શીકડું હસીને જવાબ વાળ્યો:

‘તો પણ બહાર નીકળવાનું તો મન થાય છે.’

‘હું પણ એ જ કહેવાનો હતો. આપણે આપણાં ખાનગી
દરવાજેથી ફરતાં ફરતાં નીકળી શકીશું.’

વીણાએ પાછળ જોયું તો નરેન્દ્ર અને અમ્મા બીડમાં ધક્કા-
મુક્કીમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયાં હતાં. એક ફાણ એને ઓછું આવ્યું. નરેન્દ્રે
એની સામે પણ ન જોયું. પણ ધુમાડાના ગોટાએ એને પાડોશી
પાછળ ધકેલી દીધી. અને રંગભૂમિ તરફ જ ગયાં અને આગનો ભડકો
એમને આવકાર આપવા ધસી આવ્યો.

‘કાંઈ જ ભય નથી. એ તો ભસે છે, કરડશે નહિ. અને આ જ
રસ્તો દૂકામાં દૂકા છે.’

રંગભૂમિ ઉપર તો ઘણો જ ઘોંઘાટ અને ધમાલ હતાં. ચારે
ખાણુ બત્તીઓ ઝળકી ઊઠી. અને બહારનું લોક જરા જાંત થયું.

અને ચાલી નીકળ્યા અને કલાકારોના ખાનગી દરવાજે આવ્યાં.
ત્યાં એક પઠાણે રોક્યા.

‘માલિક ક્યાં છે ?’

‘સરકી ગયા.’ કોઈએ જવાબ દીધો.
લેખકે વીણાના કાનમાં સમાચાર કહ્યા.

‘ઈશ્વરની અકળ સીલા છે. ખીજા અંકને છેડે અગ્નિમાંથી
માલિક જન બચાવી નાસી છૂટે છે તેટલો ભાગ આબેહુખ લજવાયો.’

પડાણે ફરિયાદ કરી.

‘આગની શી ખૂમ પડી છે?’

‘આગ? વીણા, આગ વિષે કોઈ સાંભળ્યું?’

‘અહીં તો બધા આગ આગ કરતા દોડી ગયાં.’

‘એમ? તેં કહ્યું ત્યારે હવે મને યાદ આવ્યું. આગની વાત
સત્ય છે. અને તમે અહીં એની શોધ કરવા ઊભા રહેશો તો તમને
એ જરૂર મળશે અને બેટશે. પેલા વિશ્વકર્માની શીખામણ મानी
છકોપંજો માપી જાઓ.’

પડાણે હઠ્યો નહિ.

‘એ નાટક પૂરું થએ અહીં તાળું મારીને જવાની મારી
નોકરી છે. હજી બે કલાકની વાર છે.’

લેખકની મુખમુદ્રા વિચારમસ્ત થઈ.

‘એ વાંધો ખરો. પણ પ્રાતઃસ્નાન કરવા ઘેર નહીં જાઓ
તો અહીંયાં તમારું અગ્નિસ્નાન થઈ જશે. તમારે કાને તાળું
મારવું છે?’

‘થીએટરને.’

‘બે કલાક પછી બંધ કરવા થીએટર જ નહિ હોય.’

ખન્ને બહાર આવ્યાં.

‘વીણા, તારે આ આગ જોવી છે?’

‘ના, જોઈને ધરાઈ ગઈ છું.’

વીણાને કમકમા આવ્યાં. ધાર્યા કરતાં તે વધારે ધૂળ ઊડી હતી.

‘ચાલો, સમય તો રાત્રી સુરત પસાર ન થયો કહેવાય. શરૂ-આત હંડો ખરી પણ પછીથી તો વાતાવરણ ગરમ થયું કહી શકાય. જરા નદી ઉપર ચક્કર લગાવીશું. સંસ્કાર સમાજને અગ્નિપરીક્ષા નામ પસંદ નહોતું પણ કાણ કહેશે કે એ સચોટ સત્ય નહોતું?’

જતાં જતાં ખેંચે જણે પાછળ નજર નાખી.

‘વાહ, કદર કરવા લાયક લડકા છે. થીએટરની અંદર જન્મને જે આનંદ ખોયો તે બહારથી મળ્યો.’

‘આ હોલની શકાશે ખરું?’

‘સ્વપ્ને નહિ. ચારે બાજુથી લાગ્યું છે. તું પેલી બગીચાની પાણીની પાઈપ નથી રાખતી?’

વીણા રસ્તામાં જ ઊભી રહી. એની આંખોમાં ઓળખાણ આવવા માંડ્યું.

‘પાણીની પાઈપ-પેલી કેન્વાસની?’

‘કેમ યાદ નથી? મને યાદ છે. એ પાણીના ધોધથી હજી હું પલળું છું.’

મનુષ્યની યાદદાસ્ત હંમેશાં દગાખોર હોય છે. પણ જ્યારે જાગે છે ત્યારે વીજળી વેગે ફરી વળે છે. નદીનો કાંઠો સુંદર બગીચો બની ગયો. સિયાળાનો ઉનાળો થઈ ગયો. વીણાએ એનું મોઢું તાકીને જોવા માંડ્યું. લેખકના મોં ઉપર સ્મિત રમ્યા કર્યું. વીણાને એ સ્મિત યાદ આપ્યું. અત્યારે જે આનંદલાયક હાસ્ય લાગતું હતું તે જ હાસ્ય આના જ મોઢાં ઉપર વર્ષો પહેલાં દેખી અને મસ્કરીશ્પ દેખાતું હતું. તે વખતે વીણાને હંમેશાં સંશય રહેતો કે એ એના ઉપહાસ કરે છે અને બાર વર્ષની ઉંમરે પણ કાઈ એને હસે તે વીણાને અસહ્ય હતું.

‘તમે-તું બિપીન તો નહિ? બિપીન મુનશી.’

‘જેવટે યાદ આગ્યું ખરું ?’

‘પણ ચોપડીમાં તો કાંઈ બીજું જ નામ છે.’

‘એ તો ચાલાકી. છેતરપિંડી, મારું નામ બિપીન અને મને તમારું આડનામ યાદ આગ્યું વીણા દેસાઈ. હાં દેસાઈ. પણ હજી દેસાઈજ છે કે ?’

વીણાએ પ્રશ્ન પણ ન સાંભળ્યો. એ વિચારમાં પડી ગઈ. નાનપણનો ગિપીન મોટો થયે મળે એ સ્વાભાવિક હતું પણ એને કાંઈ જાદુગરના ખેલ જેવું લાગ્યું. વધારે આશ્ચર્યજનક તો એ હતું કે જે એકરો નાનપણમાં ખાસ ધિક્કારપાત્ર હતો તેજ મોટો થયે આકર્ષક બની ગયો. નાનપણમાં વીણાએ ઘણાએ ગુના કર્યા હશે પણ આ બિપીન ઉપર ઘોષ જોડતો એ તો એને હંમેશાં શુભ કાર્ય જ લાગ્યું હતું. અને અત્યારે તો નિર્વિવાદ વાત હતી કે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જ એ વીણાને ગમ્યો હતો. અજ્ઞપણાઓ સાથે એ જોળખાણ તો બહુ જ જલ્દી કરી શકતી પણ અજ્ઞપણા તરફ આવી મિત્રતા લાગણી એને કદી થઈ નહોતી. અણુગમાને કેકાણે આકર્ષણ થયું એ અજ્ઞપણ હતું. કંડો ખૂબ હતી. ચારે બાજુ દ્રવ્ય નિરુત્સાહી હતું.

‘કંડો બહુ છે ખરું ?’

‘જરા છે ખરી.’

‘ચાલો જરા ફરીએ.’

બિપીન સાથે એ પણ મોટી થઈજ હશે. બાળપણ હંમેશ માટે ગયું. એ જરા મૂંગી થઈ ગઈ. બિપીન જોયા કરતો હતો.

‘મારી બૂલ થાય ત્યાં રોકજો.’ બિપીને વીણાના વિચારો વાંચવા માંડ્યાં. પણ તમે કંડીથી થીજવા માંડ્યા છો. મને ન્યારે માનસિક વ્યથા થાય છે ત્યારે અહીં આવું છું. પણ કડકડતી ટાંકમાં અહીં આવવું એ વ્યથા વધારવાનો ઉપચાર છે ખરું ? આ આપણો

મિલાપ ઉજવવા જઈએ તે ચોગ્ય ન ગણાય ?' વીણાએ તાળી પાડી.

‘ રાશ્વતી—નાચ—ગાન. ’

‘ અને ખોરાક—તમારા જેવા વાયુબક્ષીને એ સુધારો પસંદ ભલે ન પડે પણ હું તો નમ્યો જ નથી. ’

‘ અરેરે—પણ કેમ ? ’

‘ જરા ગભરાટ. ’

‘ અરે હાં. એ તો હું ભૂલી જ ગઈ. બિપીન— ’ વીણા ખમ-ચાઈ ‘ મારે તમને મિસ્ટર મુનશી કહેવું જોઈએ પણ નાનપણુ ગયા પછી પણ મેં મનમાં બિપીન જ કહ્યું છે. ’ ‘ અને એ જ ચાલુ રાખ, વીણા, આપણું કાંઈ નવીન ઝોળખાણુ નથી. મારી પાસે હાલમાં ‘ સારી રીતભાત ’નું પુસ્તક નથી પણ મનુષ્યના વાંસામાં દસ મણુ પાણીનો ધોધ છંટાયા પછી જે ઝોળખાણુ થઈ ન કહે-વાય તો ક્યારે કહેવાય ! તું શું કહેતી હતી ? ’

‘ તું ચંદુને શું કહેતો હતો ? કાંઈ ગાંડા માણસે પોતાના પૈસા રોક્યા હશે ? ’

‘ ખરી વાત. બધું જ ખર્ચ મેં જ આપ્યું છે. ’

‘ પણ શું કામ... ? ચાલ જવા દે. હું શું પૂછવું હતું તે ભૂલી ગઈ. ’

‘ શા માટે મેં પૈસા નાખ્યા એમને ? લાગે છે તો વિચિત્ર, પણ તે સિવાય આ નાટક બજવે કોણ ? લોકોને હસવાના સિનારો લખી મને આકાંક્ષા થઈ કે કાલિદાસ કે શેક્સપિયરની જેમ હું પણ એક અજોડ નાટક લખી અમર થઈ જાઉં. મારા મને—આકાંક્ષી માનસે મને બંભેર્યો અને મેં માન્યું. હું શું જાણું કે એ આકાંક્ષી માનસ મારી મક્કરી કરતું હતું. ? ’

‘ પણ—બહુ ગુમાન્યું ? ’

‘સિનેમાના શબ્દોમાં જિંદગીની કમાણીનું બલિદાન કયું’. સંઘ-
રેલી દોલતને દિવાસળી મૂકી સળગાવી દીધી અને લડકો તો તે
પણ જોયો. કાંઈ જૂનો નોકર જેણે મને ખોળામાં રમાડ્યો હોય તે
આ વખતે વહારે ધાય અને એની જિંદગીની કમાણી પોતાના નાના
શોકને અર્પણ કરે એ અશકય છે; કારણ મુંબઈના નોકરોમાં આ
જાતની માંગણી અગ્નણી છે. મારું જે કામ કરે છે તે ડોશીને જે
વાત કરું તો પોલીસને જ બોલાવે. એક સંતોષ છે. લક્ષ્મી ખોઈ
પણ અનુભવ મળ્યો અને સમાજ કહે છે અનુભવ અણુમોલ છે,
બાકી ‘ક્રીપો’નું બિલ આપવા જેટલું બચ્ચું છે માટે ચાલ.’

ક્રીપોમાં એક ખૂણાનું ટેબલ પસંદ કરી બંને બેઠાં.

‘વીણા, હું જરા ખોરાક પસંદગીમાં વધારે ધ્યાન આપું તો
માફ કરજે. તને જોયા પછી મારી ભૂખ એક વખત ઊઘડી છે.’

વીણાનું મન પ્રકુલિત થવા માંડ્યું. આજ ખિપીન, લાગ આવે
એના વાળ તાણતો, પણ આ માયાળુ માણસ નાની છોકરીના
વાળ તાણતો હશે ખરો? લાગતો તો નહોતો.

‘ખિપીન નાનપણમાં પણ તું ખાઉધરો તો હતોજ. મારા
હાથમાંથી તું હલવો પડાવીને નાઠો હતો ત્યારે મને થણો જ ચુસ્સો
ચઢ્યો હતો.’

‘એ તને યાદ છે?’ ખિપીનના મોં ઉપર આનંદ અને
સ્મિત સિવાય ખેદ જેવું કાંઈ દેખાતું ન હતું. ‘મને પણ યાદ છે.
ખીસામાં ગીલોલ, લખોટિયો, થોડી દોરી અને ખાલી ખોખા
સાથે હલવાનો પણ શંભુમેજો જામ્યો હતો. તે વખતે મારું ખિસું
અક્ષયપાત્ર હતું. હવે નિરાંતે આપણે નાનપણ ઉઠેલીએ.’

‘હજી મને ખાતરી તો થવા દે કે તું જ ખિપિન બદલાઈ
ગયો છે.’

‘સુધર્યો કે બગડ્યો?’

‘સુધર્યો-અણુધાર્યો સુધર્યો. નાનપણમાં તો તું તિરસ્કરણીય બાળક હતો. મને તારો બહુજ ડર લાગતો. તું મને ક્યાંથી બીવડાવીશ તેની મને ખીક રહ્યાજ કરતી. એક વખત જંગલીની જેમ ખૂસો પાડી મને માઈલો સુધી દોડાવી હતી.’

‘એ તો મારો માનસિક ગભરાટ દેખાડવા માટે જ મેં તને હમણાં નહોતું કહ્યું કે હું તારો પૂઝારી હતો! જરા ચીસો પાડી હશે તે શરમની મારી તારે માટેની મારી લક્ષિત ગુપ્ત રાખવા.’

‘તો એમાં તું સફળ થયો. મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો આવ્યો.’ બિપીને નિસાસો નાંખ્યો.

‘આનું નામ જીવન.’ મેં મારો પ્રેમ જાહેર કર્યો પણ ફૂલમાં કીડાની જેમ...

‘કીડાની વાત કરતો હોય તો તે એક કીડો ફોકની અંદર મારી પીડમાં નાખ્યો હતો.

‘એ ન માનું.’ બિપીને ગભરાટનો ડોળ કર્યો. ‘અધી વાત સાચી. ચીસ પાડી હશે, પણ મારી ગૃહસ્થાઈ મેં નહિ છોડી હોય.’

‘છોડી જ હતી. અગીચામાંજ સખત ઝાપટું પડ્યું હતું અને...

‘યાદ આવ્યું. એ તો ગેરસમજ થઈ હતી. મારે કીડાનું વધારે કામ ન હતું એટલે મારા મનથી તને આપું.’

‘આવું તો કર્યાજ કરતો. એક દહાડો અગીચાના પુવારા ઉપર મને ઉઘી ટીંગાડી હતી ને ડરાવતો હતો કે અંદર ફેંકી દઉં. એમાં ખાસ તો એ નીચતા હતી કે જો હું તને લાત મારું તો હું જ પાણીમાં પડું.’

‘પણ સારા નશીબે દરબારકાકા આવી લાગ્યા અને હું બચી ગઈ.’

‘એ તને નશીબ લાગ્યું કેમ?’ વાત તો ખરી-તારી દ્રષ્ટિએ સાડું નશીબ ગણાય. પણ મારો અભિપ્રાય જરા ભુલો હતો. તારા કાકાના હાથમાં નેતરની સોટી હતી. આવા શિયાળાની ઠંડોમાં વાગતાં ચમચમી બિંદો છે. તારા કાકા કેમ છે? મજામાં છે?’

‘હમેશાં મજામાં જ રહે છે. એવા જ હજી આગસુ છે. હમણું કાંઈ કામે બહારગામ ગયા છે.’

‘મને ખાસ આગસુ તો નહોતા લાગ્યા. વિદુત ઝડપ જેવો મને તો એમનો હાથ લાગ્યો હતો. પણ અમારો અકાળ મિલાપ થયો હશે. લે, આ ખોરાક આવ્યો. થોડો સમય જવાબ ન આપું અને વચ્ચે વચ્ચે સાંભળું પણ નહિ તો માફ કરજે. ખરું મરદાઈનું કામ મારી આગળ આવીને ખડું થયું છે.’

‘અને જમ્યા પછી ખીસામાં આઈસક્રીમ લઈ જવો છે?’

‘ના-ના, હમણું હું સાદો થઈ ગયો છું. સોડાવોટર થોડું ભરી જઈશ.’

‘બિપીન માટે વીણાને માન વધતું ગયું. જે હસતે મોઢે ગુમાવી શકે તેને માટે વીણાને બહુ માન હતું. જાતે કદી હિંમત હારતી નહિ. એની વાતચીત અને વર્તનમાં એની આર્થિક ખોટ વિષે અણસારો પણ નહોતો કર્યો. કેટલું નુકશાન થયું હશે? પેટ ઉપર હાથ ફેરવી બિપીને ખોટો ખસેડી.

‘અનાકર્ષક દૃશ્ય પણ આવશ્યક, ખોરાક એ કાંઈ અલૌકિક વસ્તુ છે. હવે હું ગમે તે વિષય ઉપર અક્કલહોંશિયારીથી વાતચીત કરવા શક્તિમાન છું. બોલ, પૂછ, ચરમાવાનું કારણ નથી.’

‘તારી જ વાત કર.’

‘એ સહુથી ઉચ્ચતમ વિષય છે પણ મારી હીરા જેવી જિંદ-

ગીતો ક્યો ખેલ તારે જાણવો છે ? મારે વિષે મારી પાસે વાતોનો અખૂટ ભંડાર છે. મને મુંબઈમાં બધા જ મિત્રો એજ કહે છે.’

‘મુંબઈ-હજી મુંબઈ જ રહે છે ?’

‘હા-આ નાટક કરવા જ અહીં આવ્યો હતો.’

‘તો મુંબઈમાં કેમ ન ક્યું ?’

‘ત્યાં ઝોળખીતાઓની સંખ્યા વિશેષ હોવાથી. ત્યાંના લોક વખતે મારું આ જાતનું લખાણ ન આવકારે. મારું નામ વાંચી હસવા માંડે. એ નીચી પક્ષિના સાધારણ મનુષ્યો છે અને આવું લખાણ જોઈને મારો કદી કેડો ન છોડે; એટલે મેં અભણ્યા સમૂહ આગળ અખતરો અજમાવ્યો તે આખરે લાભકારક નીવડ્યો.’

‘લાભકારક ?’

‘હાસ્તો...તું મળીને !’

‘પણ મુંબઈ કેમ ગયો ?’

‘હું મૂળ ગુજરાતી તેથી. મારા પિતા ગુજરી ગયા પછી અહીં હસધૂત થયો. છેવટે તારા પિતાએ મને મુંબઈમાં નોકરી અપાવી ત્યારે ઠેકાણું પડ્યું.’

‘મારા પિતાએ ?’

‘ધણાજ પરોપકારી. મારું નાનપણ તો એમને યાદ પણ નહિ હોય અને હશે તો કાંઈ વખોડવા જેવા કિસ્સા જ યાદ હશે. પણ સગા છોકરા જેટલી મને મદદ કરી.’

‘શો સ્વભાવ ?’ મીઠા અવાજે વીણાએ ટહુકા પુરાવ્યો.

‘એ તો એક દેવના દીધેલ હતા.’

‘હજી નોકરી છે’

‘ના-મને બધાએ કહ્યું કે સિનેમાનાં ગાયનો અને સંવાદો

વિધાન

ઉપર મારો સારો કાબૂ છે એટલે એ તરફ વળ્યો. એક વાર્તાના લેખક મને મળ્યો અને મેં એનાં ગાયનો અને સંવાદો લખ્યાં. એક સિનેમામાલિકને પસંદ આવ્યાં ને ગાફું ચાલ્યું. પછી મેં એચાર મહાલ ફિલ્મોને સજીવન કરી આપી. મારો મિત્ર પરણ્યો એટલે અમે છૂટા થયાં.

‘તમે પરણ્યા છો ?’

‘ના.’

‘મારી યાદગીરીને વફાદાર રહ્યા ?’

‘હતો જ.’

‘તે ક્યાં સુધી ચાલશે ?’ વીણાએ દિલગીરી દર્શાવી. એક દિવસ કોઈ સારી ગુજરાતી છોકરી તમને ગમી જશે અને તમે એને તમારું વહાલ દેખાડવા, વાળ તાણુશો, લૂગડામાં કીડો નાખશો અથવા જે તમે કોઈ લાગણી દેખાડવાના નવીન રસ્તા શોધ્યા હશે તે અજમાવીને...શું આમ ધારીને જોયા કરો છો ?’

‘કોઈ નહિ પણ તારી પાછળ કોઈ બુઢી પૂતળા જેવી અક્કલ બની ગઈ છે અને તારી પીઠ ઉપર અવારનવાર ઝેરીલી નજર ફેંક્યાં જ કરે છે.’

‘બુઢી ?’

‘હા-પણ આંખમાં તિરસ્કાર જીવાન છે. સ્વાભાવિક રીતે પાછળ જોજે.’ વીણાએ જોયું અને ઝાટકાથી મોઢું ફેરવી લીધું.

‘ઓ મારે !’ એનાથી બોલાઈ ગયું.

‘શું થયું ? કાણ છે ? ઝોળખાણવાળા છે ? નહોતું મળતું ને મળાઈ ગયું ?’

‘એ તો નરેન્દ્ર અને એની અમ્મા.’

‘નરેન્દ્ર ?’

‘હા, નરેન્દ્ર ટાગોર. જેની સાથે મારું લગ્ન થવાનું છે.’

ત્રિપીનનું મોઢું ગંભીર થઈ ગયું.

‘જેની સાથે મારું લગ્ન થવાનું છે તે ! સમજ્યો ?’

વીણાના સુખી માનસમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થયો. ત્રિપીનના સાથમાં એ તમામ વસ્તુસ્થિતિ વિસરી ગઈ હતી. સુખશાંતિવાળી ઘડીઓ જતી હતી. તેમાંથી જીવને પલટો ખાધો અને સમય કટોકટીવાળો બની ગયો.

‘હવે હું શું કરું ?’

‘એ કાણુ નરેન્દ્ર ? સર નરેન્દ્ર તો નહિ ! જેનું નામ રોજ પેપરમાં વાંચીએ છીએ ?’

‘એજ. ધારાસભાનો સભ્ય છે. અને બીજું ઘણું લખે છે.’

‘એ જરૂર છેડાશે.’

‘શા માટે ? બાળમિત્ર સાથે આ પીવી એ ગુનો છે ?’

‘ના, પણ...’

‘દેખાવડો છે. લે આ કાફી આવી.’

‘મારે નથી પીવી.’

‘પણ આટલા ખાતર શું કામ પિડાય છે ? લે સિગારેટ પી.’

‘કાઈ દહાડો પીધી હતી ?’

‘એમ કહેને છોડી દીધી. યાદ છે તારા પિતાની ચિરૂટ લઈને આપણે પેલી ઘાસની ગંજ પાછળ ભરાયેલાં. મારું અડધિયું તો હું પી ગયો પણ તેં તો બે દમ ખેંચ્યા તે ચક્કર ખાઈ લાંબી થઈ ગઈ. એ સુખના દિવસો હતા.’

‘એ દિવસ તો સુખનો નહોતો જ. યાદ આવ્યું. એ ‘તે જીલાય !’

‘તું પીત તો નહિ પણ મેં તને ડરપોક કહી.’

‘અને ડરપોક કહે તો હું ગમે તે કરું.’

‘હજી કરે ?’

‘એવું કંઈ છે ?’

‘ધાર કે હું તને કહું કે ‘જા અને નરેન્દ્ર સામે ઊભી રહે અને કહે કે ભવાં નીચાં કરો કારણ હું તો મારા આળમિત્ર સાથે આ પીવા આવી છું તો કહે કે ડરપોક ?’

‘ભવાં ચઢ્યાં છે ?’

‘લગભગ માથાના વાળ સાથે મળી ગયાં છે. મારી સલાહ માનીશ ? આ સ્વભાવ શરૂઆતથી જ સમજવામાં સુખ છે. વરનાં ભવાં ઊતરેલાં જ રહેવાં જોઈએ. કારણ સંસ્કારી સમાજમાં ભવાં ચઢાવવાં એ અહિંસક પત્નીતાડન જ છે.’

વીણાને બિપીનના અવાજમાં છુપાએલો તિરસ્કાર ન ગોઠ્યો. પાંઠાં એની નજરે નાનપણનો બિપીન જ દેખાવા લાગ્યો. પણ વીણાની આંખમાં ઊભરાતો અણગમો બિપીને ન જોયો. એણે આગળ દીધે જ રાખ્યું.

‘આ તારો મહાપુરુષ જીવન પોષતો સૂર્ય નથી લાગતો, એનું તેજ આળવામાં જ ઉપયોગી લાગે છે. પણ માતૃશ્રીને જેતાં વાર-સાના નિયમ પ્રમાણે આશ્રય પામવા જેવું કંઈ નથી.’

વીણાનો અવાજ લૂખો થઈ ગયો.

‘નરેન્દ્રની ટીકા ન કરાય તો સારું.’

‘હું તો એમ કહેતો હતો...’

‘ભલે કહેતો. મને પસંદ નથી.’

બિપીનનું મોઢું ઊતરી ગયું. બન્ને વચ્ચે જાણે પડદો પડી ગયો હોય એમ એક વાક્યમાં બની ગયું. વીણાનું મન ડંખવા માંડ્યું. એના આકળા સ્વભાવ પ્રમાણે એનાથી ખોલાઈ ગયું. એના અવાજમાં

જાણે કાંઈ સફારી કાંઈ તોકરને દુપટ્ટા આપતી હોય એવી કડવાશ હતી. એના કરતાં થાપડ મારી હોત તો ઓછું લાગત. કેટલાક માણસોની કાચખાની પીઠ ઉપરથી વાફાઓ તો પાણીની જેમ સરી જાય છે પણ બિપીનની પીઠ સાટીન જેવી સુંવાળી હતી.

આવા પ્રસંગોનો એકજ તોડ હોઈ શકે. આ તંગ વાતાવરણને પાછું આનંદી બનાવવા માટે જાણે કશું જ ન હોય એમ વાતચીત ચાલુ રાખવી. શબ્દોથી ઉત્પન્ન થએલો ભેદભાવ શબ્દોથી જ તોડી શકાય. પણ જેમાંથી એકેકરને શબ્દો ન જડ્યા. અગાધ પુરુષની દબે બિપીન બોલ્યો: 'તમારા મિત્રો તો ગયાં.'

જેમ આગમીમાં કાંઈ પૂછે કે બારી બંધ કરું તો કાંઈ વાંધો છે? એવોજ અવાજ બિપીનનો હતો. વીણાના સીસોળિયા પાછા ખડા થઈ ગયા.

'એમ કે? ક્યારે ગયાં?'

'આ જય છે જ.' બિપીને બિલ આપી દીધું. 'ચાલો આપણે પણ જઈએ.'

દરવાજા સુધી મૂંગા મૂંગા ચાલ્યાં.

'સર નરેન્દ્ર તમારી વાટ જોતા મોટર પાસે બિમા છે. આપ પધારો. હું તો અહીં જ રહીશ.'

વીણાએ નરેન્દ્રને જોયો. એકલો જ હતો. અમ્મા પોતાની મોટરમાં ગયાં હશે.

'નમસ્તે.'

'નમસ્તે.'

વીણાને કાંઈ અધૂરું લાગ્યું. મૈત્રી ફરીથી સચેતન કરવાની ઇચ્છા થઈ. એ અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થયો હતો. બાળમિત્ર હતો. આદ્વાનભર્યા અવાજે એણે બોલવા યત્ન કર્યો.

‘મળવા તો આવશોને ? દરબારકાકા ખુશ થશે.’

‘આપની મહેરબાની, પણ હું આજે જ મુંઝઈ જવાનો છું.’

‘જેવી મરજી, નમસ્તે.’

‘જી.’

ખિપીન ચાલ્યો ગયો. વીણા નરેન્દ્ર તરફ ગઈ. જીવનમાં મિત્રો શું છૂટા થવા માટે જ મળતાં હશે ? કેવો અન્યાય.

નરેન્દ્રનાં જાવાં ટોચે ચઢી ગયાં હતાં અને વીણાને જોઈને મુખ ઉપર આવકારની રેખાઓ કાંઈ દેખાઈ નહિ. અમ્માના આવ્યા પછી નરેન્દ્રની માનસિક શાંતિ અદૃશ્ય થઈ હતી. એની અત્યાર સુધીની જિંદગીમાં કાંઈ દહાડો એને આવું સહન નહોતું કરવું પડ્યું. અમ્માનો સ્ટેશને મિલાપ, વીણાનું અને ચંદુનું ગાયન, પછીથી કાંટાળુ જમણુ, એના ઉપર નાટક, આજ અને છેવટે આ અમ્માએ જોયેલું વીણાનું અજબુયા પુરુષ સાથેનું આગમન, એ તમામ દુઃખદ પ્રસંગોનું એકત્રિત બળ અત્યારે નરેન્દ્રમાં દેખાઈ રહ્યું હતું. વીણા આવી ત્યારે બેરોનેટ કાંઈ જ બોલ્યા નહિ. જ્યારે મોટર ચાલવા માંડી ત્યારે વીણાના બોલવાની રાહ જોઈ પણ જ્યારે તેણે મૌન ન તોડ્યું ત્યારે નરેન્દ્રનો ગુસ્સો હાથ ન રહ્યો. મહામુસ્કડીએ ખૂમ પાડવાની વૃત્તિ દાખી દઈને બોલ્યો.

‘હવે કાંઈ મને સમજજી પાડી શકાશે ?’

નરેન્દ્ર સાથે બેસતાં વીણાને જરા અડકીને બેસવાનો શોખ હતો. નરેન્દ્રનો ખભો અડકતો હતો ત્યારે વીણાને શરીરમાં આનંદની અણુઅણુટી થતી. ખીજા કાંઈને અડકવાથી આવી અસર કદી નહોતી થતી. એણે હાથ પકડવાનો યત્ન કર્યો. પણ હાથ તો અડકતા પહેલાં પીછેહઠ કરી ગયો. એનું હૃદય નિરાશ થઈ ગયું. ધ્રુજતે અવાજે એણે કહ્યું:

‘નરેન્દ્ર-નર-મારો નરેન્દ્ર.’

નરેન્દ્રના સ્વભાવનું આ પાતું સમાજને જાણીતું હતું, પણ વીણાને તો પહેલો જ અનુભવ હતો.

‘ગુરુસે ન થઈશ.’

‘ગુરુસે? તું શું બોલે છે? અમ્માને તારું પ્રથમ ઓળખાણ, તે પછીનું જન્મણ, એ તને ઓછું પડ્યું તે અમ્માને દેખતે પરપુરુષ સાથે પાછી રખડવા અને આખું શહેર ઓળખે એવી જગ્યામાં લહેર ઉડાવવા આવી?’

‘પણ તમે સમજ્યા નહિ.’

‘બરાબર છે, હું નથી જ સમજ્યો, હું હજી પણ નથી સમજ્યો, સમજવાનો જ મારો આ પ્રયત્ન છે. પેલા છેલ્લખટાકે તમને ક્યાંથી લાગુ થયા હતા?’

‘થીએટરમાં-એજ નાટકનો લેખક.’

‘તું જેની સાથે વાતો કરતી હતી તે?’

‘એજ. પણ પાછળથી તો એ મારો જૂનો મિત્ર નીકળ્યો.’

‘તે તો તેં મને કહ્યું જ નહિ.’

‘મને મોડી ખબર પડી.’

‘મોડી એટલે છેક ઊઠતે જ કહેને. આ તો હદ થઈ.’ નરેન્દ્રનો નૈતિક ગુરુસો ઉમરાઈ આવ્યો. ‘વિચાર તો કર. અમ્માએ શું કાર્યું હશે? મને પૂછ્યું કે વીણા સાથે કાણ છે, અને મારે કહેવું પડ્યું કે હું ઓળખતો નથી. હવે કહે, એમણે શું મનમાં ગાંઠ વાળી હશે?’

વીણાના પીંગળતા હૃદયને રોકીને ફરીથી ઘટ બતાવવા આ ‘અમ્મા’ રૂપી ઉપચાર સિવાય બીજાની ટીકી લાગત કે નહિ એ એક અનિશ્ચિત પ્રશ્ન છે. પ્રથમ દર્શને પ્રેમની માન્યતા સાચી હોય

કે ખોટી, પણ પ્રથમ મિલને અપ્રેમની શક્યતા નિઃશંક છે. શરૂઆતમાં તો અમ્મા એક અણુગમતી વ્યક્તિ હતી પણ એક જ અથવા અડધા દહાડામાં તો અણુગમતીમાંથી અપ્રિય, અપ્રિયમાંથી તિરસ્કારણીય, પછી ધિક્કારપાત્ર અને હવે તો ત્રાસદાયક વ્યક્તિ થઈ પડી હતી.

‘જો અમ્માએ મને પૂછ્યું હોત તો કહેત કે એ જ માણસ જેણે મને બળતાં થીએટરમાંથી બચાવી જ્યારે તમે...’ વીણા અટકી ગઈ. એને ખ્યાલ આવ્યો કે ટાણો મારવો એ બળતામાંથી હોમવા જેવું થશે. જરા શાંત અવાજે સમજ પાડી. ‘તમે બંને જણ તો મને જણાં નહિ...’

નરેન્દ્રનું મોઢું સખત થયું.

‘મારી મા જુદા છે એટલે એની સાંભાળ મારે પહેલી લેવાની. મેં તમને પાછળ ચાલ્યા આવવાનું કહ્યું હતું. પણ તમે ક્યાંથી સાંભળો ?’

‘એ તો હું સમજું છું. તો આ કેમ બન્યું તે સમજાવવા કહું છું. હું એકલી પડી અને ખિપીન...’

‘ખિપીન’ નરેન્દ્રે એક ટૂંકું અને સચોટ અટકાસ્ય કયું. ‘ખિપીન સુધી વાત આવી છે ?’

‘મેં તમને કહ્યું તો ખરું કે એ મારો બાળમિત્ર હતો. હું એને તે વખતે ખિપીન જ કહેતી.’

‘માફ કરજો હું ભૂલી ગયો.’

‘એ મને સ્ટેજ ઉપરથી બહાર લઈ આવ્યો.’

નરેન્દ્રે જ્યાં પર્વત ઊભો કર્યો હતો ત્યાં તો ધૂળની ઢગલી દેખાઈ. ભાંકર ગુતો પલટાઈને સાધારણ સામાજિક અકસ્માત બની ગયો. મેઘગર્જનાના તીતીથોડાની ચીક ચીક થઈ ગઈ.

‘તોએ અહીં ‘શીપોને’ ત્યાં આવવાની શી જરૂર હતી ? ક્યારે નરેન્દ્રે તરણું ઝાલ્યું. ‘સીધું ઘેર જવું હતું ને ? તારે બહુવું બોધએ મને કેટલી ફિકર થાય તે.’

‘એ ખરું કહ્યું. મારી ફિકર જેવું તો તમારા મોં ઉપર નહોતું જણાતું. અને તમે બંને પણ ત્યાં જ આવ્યા હતા ને ? ક્યાં ખબર આપત ?’

મનુષ્યના માનસનું ઘડતર મનુષ્યની સમજની પર છે. અત્યાર સુધી નરેન્દ્રનું વલણ તદ્દન વીણા તરફ જ હતું. અમ્માની વર્તણૂક એને અણુઘટતી અને અપમાનકારક જ લાગી હતી. અમ્માના અભિપ્રાયની એને પરવા નહોતી. પણ વીણાનાં આ શબ્દોએ એના મનમાં શંકાનો કીડો સળગાવ્યો. આવી રહ્યા પરખાવતી સ્ત્રી એને લાયક ખરી ? વિચાર આવ્યો અને ગયો. પણ આવ્યો એ ક્રમ ના પડાય !

‘અમ્મા બહુ અકળાઈ ગયાં હતાં, એટલે એમને જરા ચા પાવી ફરજિયાત હતી. અને તમારી ફિકરની બાબતમાં મેં તમારે ઘેર ટેલિફોન કર્યો હતો.’

‘અને જ્યારે ઘેરથી ખબર મળી કે હું નથી આવી એટલે તમે ફિકરના માર્યા તપાસ કરવા સીધા ‘શીપોમાં’ ગયા ખરું ?’ વીણાને હૈયે તરત જ શબ્દો આવ્યા પણ હોઠે આવતે રોક્યા. એને નરેન્દ્રને દુઃખી કરવાની ઇચ્છા ન હતી. એને ખબર તો હતી કે નરેન્દ્ર જેવા દેવમાં પણ કંઈ ખોડ તો હશે જ પણ એ એનો લાવી પતિ હતો.

‘માફ ન કરે ? બધું જ મેં ઉંધું કર્યું, આજે મોડું મન રાખી બૂલી બને !’

ફરીથી નરેન્દ્રનો હાથ ઝાલ્યો અને નરેન્દ્રે મહેરબાનીની રાહે

પકડવા દીધો પણ નહોતો જ રહેવા દીધો. વીણાનું ઘર આવ્યું. વીણાએ વહાલથી નરેન્દ્રનું મોઢું પકડી ચુંબન કર્યું.

“હું કદી આવું નહિ કરું, નર.”

નરનું બખતર તૂટવા માંડ્યું. હજી વીણાનો મોહ તાજો હતો, અને આ ચુંબને એનો બધો રોશ ચૂસી દીધો. વીણાને એણે કચડી નાંખી.

વીણા આનંદથી નાચતી ઘેર ગઈ.

નર પાછો ફર્યો ત્યારે આનંદી હતો. થોડે દૂર ગયો અને મોઢું ગંભીર થવા માંડ્યું. જેમ વિચાર કરતો ગયો તેમ ભવાં ચઢતાં ગયાં અને ઘેર પહોંચ્યા પહેલાં તો અસલ જગ્યાએ ભવાં પહોંચી ગયાં.

ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે ચંદ્રવદન અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થએલા શરીર અને મનને શાંત કરવા એક મોટો ગલાસ ભરીને બહુજ સ્વાદથી ચૂમતો હતો.

‘કેમ બેરોન્ટ સાહેબ.’ ચંદ્રવદને આવકાર આપ્યો : ‘તમે તો સતી સીતા જેમ આ ભટ્ટીમાંથી અણિશુદ્ધ નીકળી આવ્યા. કેમ લાગે છે? હું તો તફાન જીવો જ માણસ થઈ ગયો છું. આવા બનાવોથી શરીરનો મૂળ તત્ત્વો બધાં સેજભેજ થઈ જાય છે. મારી વૃત્તિ પણ આત્મભોગ આપી લોકસેવા કરવાની ખરી પણ આમ ‘સતી થવાની’ હું વિરૂદ્ધ છું. જો આ સાલ થીએટરમાં આગ લગાડવાની ફેશન ચાલશે તો આ દેસાઈનો છેલ્લો વંશ જ ઘેર જ રહેશે. સોડા ત્યાં છે. ખીજો હાથ લંબાવીશ તો સિગારેટ પણ જડશે. અરમા કેમ રહ્યાં! ઝાળ પણ નથી લાગીને!’

નરેન્દ્ર એકો. એનાં ભવાં ચઢી ગયાં. ચંદ્રવદનને પણ એ ભવાંની અસર થઈ. નરેન્દ્ર દુઃખી થાય તો ચંદ્રવદન નારાજ થતો. એ આનંદી જીવ્યાથી કોઈનું જ દુઃખ જોઈ શકાયું નહિ અને નરેન્દ્ર તો એનો ખાસ મિત્ર હતો. એણે બહુજ નાજુકાઈથી પૂછ્યું :

‘ તારા મન ઉપર કાંઈ બોળે છે ? નથી ? ’

નરસે એની સામે જોયું. ‘ આ ચંદુએ જ વીણાનું યોગખાણ કરાવેલું. એ વીણાને સારી રીતે યોગખે એમાં નવાઈ નહિ. ’

‘ હા. ’

‘ અમારા કાન તમારે ચરણે છે. તમારા દુઃખી નાટકના સૂત્ર-ધારને આવવા દો. ’

‘ વીણા વિશે જ છે. ’

ચંદ્રવદન ખુરશીમાં ટટાર થયો.

‘ વીણા ! ’

‘ ચંદુ, એ બહુજ ધૂની છે. ’

ચંદ્રવદન લગભગ ઉછળી પડ્યો. એના જ શબ્દો:

‘ હું એને આજજ કહેતો હતો. તારું સંગીત સમજી ગયો, રાગનું નામ ‘ અમ્મા ’ રાગ છે, ખરું ? નહિ ? તને કર છે કે વીણા ચાલ નહિ બદલે તો ઠોકર ખાશે. ’

‘ આપણને આકર્ષક લાગ્યું તે અમ્માને તો આફત જ લાગે ને ? વીણાના લાવ બિતર્યા, ખરું ? ’

‘ જરા પેલું ગાયન પણ નડ્યું હશે. હું ચે બેચો ગાવામાં હતો પણ હવે શું થાય ? અમ્મા જરા ખમચાયાં હશે, ગજરાણાં પણ હશે, ચિડાયાં પણ હોય. જમતી વખતે એમની આંખમાં અંધારા તો નહિ પણ અમી તો નહોતું જ. ’

‘ અમી શાનું ? ગુસ્સો ઉભરાઈ જતો હતો—મારી આમળ તો વાત જ નથી જોડેલી પણ તેની જરૂર નહોતી. એના મનમાં શું ચાલતું હતું તે મને ખબર છે. ’

ચંદ્રવદને સાર કહાડ્યો :

‘ આખો કિસ્સો કમનસીબ બની ગયો. ’

નરેન્દ્ર જિભો વધીને ધૂમવા માંડયો.
 ‘ચંદુ !’
 ‘તૈયાર.’
 ‘કાંઈ રસ્તો કાઢવો જ જોઈએ.’
 ‘છુટકો જ નથી.’
 ચંદુને એક વિચાર આવ્યો અને ઉશ્કેરાઈ ગયો.
 ‘નર, આ બાબત તું મારા ઉપર છોડી દે.’
 ‘તારા ઉપર ?’
 ‘હું જ-મારાજ-હું એને કાલે સમજાવીશ-ધમકાવીશ-પટાવીશ.
 મારું માનશે.’
 ‘એ ઠીક છે.’

પ્રકરણ ૪ થું

પક્ષા

ઉલકતામાં પણ, તમામ મોટાં શહેરોની જેમ કેટલાક એવા
 લતાઓ છે, જેનું કાગળ ઉપર મળેલું સરનામું ભભકાવેલું લાગે છે
 પણ જેનો સહવાસ અનિચ્છનીય છે. એમાં સડેલાં શાક, મરેલા
 હૈદર અને લડતી ચિલાડીઓનો સંગ્રહ અને વાસનું પ્રાધાન્ય હોય
 છે. માયનના સૂર, ઝવડા અને ગાળામાળીના ધોંધાટથી ભરપૂર
 જ રહે છે. રસ્તા ઉપર ગંદી ગોદડીઓ સુકાતી હોય છે અને માંકણ
 ખંખેરવા ખાટલા ખડકતા જ હોય છે. ભરતડકામાં પણ ખાટલામાં

બેતણ પુરુષરૂપી ભૂડો પરસેવામાં તરબોળ થઈને કુટપાથ ઉપર ઊંઘતા જ હોય છે. જ્યાં પાણીનો ઉપયોગ નાવા માટે તો થતો જ નથી. આવા એક રસ્તાની ચાલીની એક ઝોરડીમાં એક છોકરી બહાર જવા તૈયાર થતી હતી. બારી પાસે એક પાંજરામાં એક કાકાકૌવો કાંઈક ખીયાં ફેલીને ખાતો હતો. પક્ષા રોજ સવારમાં ઠઠારો કરીને નીકળતી હતી અને કલકતાના દરેક ફીક્ષમ સ્ટુડીઓમાં જતી હતી. આ શુકળને વાતો કરવાનો ધણો શોખ હતો અને પક્ષા રખડીને આવે ત્યાં સુધી એને ગમતું ન હતું. પક્ષા નોકરી માટે રખડી રખડીને હવે નિરાશ થઈ ગઈ હતી. શરીર ઘાટીલું હતું. અને જો પૂરતું ખાવા મળે તો મોં પણ રૂપાળું લાગે એવું હતું; પણ ખાધેલ-પીધેલ, મોટા પેટના, જડા, વિલાસી અથવા તો દુખળા, પાતળા પણ સંપૂર્ણ અનુભવી સિનેમા-શેઠોને એની આ ખુમલાં જેવી શકલ પસંદ આવે એવું ન હતું.

‘એની કાને દરકાર છે!’ શુકળ બોલ્યા.

‘મને છે મૂરખ!’ પક્ષાએ જવાબ દીધો. ‘તને શું છે? ખીયાં ખાઈને મજા કરે છે, પણ જરા નોકરી શોધવા નીકળ અને ન મળે ત્યારે જો શી દશા થાય છે?’

શુકળ પાંજરાના સળીએ વળગ્યા ને બોલ્યા.

‘સાહેબજી શેઠ!’

‘કેમ મને કહાડવી છે?’

‘આવજો શેઠ.’

‘લે આ ચાલી.’

‘વાઉ, વાઉ, વાઉ’ શુકળ વાતચીતમાં ફસાય એમ ન હતા. પક્ષાના ગયા પછી શુકળએ એમની ડાબી પાંખના ગુલ્લ લાગમાં ચાંચ વડે કાંઈ મુક્ત સંશોધન કર્યું, પછી બિલાડી બોલાવી, બે ત્રણ વખત ‘મિયાઉ’ કરીને આંખ મીચીને ધ્યાન ધર્યું. ધ્યાનમાં

એ હમેશાં વિચાર કરતો ‘હું પોપટ શા માટે જન્મ્યો ?’ એકાદ કલાક આ ધ્યાનને અંતે એ એકજ નિર્ણય ઉપર આવતો કે ‘હું શું બાણું !’ આ ધ્યાનનો થાક ઉતારવા એ જરા ભસ્યો, ‘આહિ, હાહિ, આહિ.’ પણ એનાંથી કાંઈ ગમત ન આવી. પછા આવે ત્યાં સુધી વખત વિતાવવા કાંઈ વધારે તેજ કાર્યક્રમ ગોઠવવો જોઈએ. પાંજરાની તળેટીમાં દસપંદર વાર ચાંચ પટકીને પાસે પડેલું છાપું તાણીને ખાંધું પણ એને લાગ્યું નહિ. પછાએ છાપું બદલ્યું હોય એમ લાગ્યું. જરા કસરતની જરૂર જણાઈ. ચાંચ અને પંખથી સળીઆ પકડી પાંજરાના છાપરા ઉપર ઉંધા લટકીને બેચાર ચક્રર માર્યાં. અને નિત્યનિયમ પ્રમાણે પાંજરાનું બારણું તપાસ્યું. બારણું ઉઘડી ગયું. ચમકીને એ પાછો સળીઆ ઉપર બેસી ગયો. આવો બનાવ ભૂતકાળમાં એક વખત બન્યો હતો. તે વખતે એણે શું કયું હતું તે યાદ કરવા લાગ્યો. શુક્રજી વગર વિચાર્યું પગલું કદી ભરતા નહિ. કાંઈ પણ એના અનુભવની બહારનો પ્રસંગ આવે એટલે એના ઉપર પુખ્ત વિચાર કરીને જ આગળ પગલું ભરતા. ઇમકાખીખી જેવા ચાલતા એ બહાર નીકળ્યા અને બારી ઉપર બેઠા. બહાર તો ઘણી વખત નીકળેલા પણ પછાની દેખરેખ તળે જ. બારી પાસે પછાનો બિનનો દંડો પડ્યો હતો પણ પેટમાં મારગ ન હોવાથી ખાઈ શક્યા નહિ. બારી બહાર નજર કરી અને મોટી શોધ કરી. દુનિયા તો ઘણી મોટી હતી, એની ચોરડી કરતાં બહાર જગ્યાનો જથ્થો વધારે જમા કર્યો હતો. આ કાર્ય ક્યારનું ચાલુ કર્યું હશે તેથી એ અબળા હતો પણ તપાસ કરવા જેવું લાગવાથી એમણે કંપાઉન્ડના સળીઆ ઉપર નજર કરી ને બિડીને બેઠા. આ મોટા પાંજરાના સળીઆ પકડી છેક નીચે ભોંય ઉપર આવી લાગ્યા.

સળીઆની પાડોશમાં ચઢીને જનારને જો હાથમાં લાકડી હોય તો સળીઆને બટકાવી કડડ બોલાવતા જવાની ઇચ્છા થાય જ છે.

એવો એક કક્કડ બોલાવનાર પસાર થયો અને શુકળ ચમક્યા. પણ દુનિયા જોવી હોય તો ચમકવું ન જોઈએ એ વિચારથી મન દબ કર્યું. ત્યાં એક કૂતરો આવી લાગ્યો અને સળીઆમાંથી સંઘવા લાગ્યો.

‘સાહેબજી શેઠ!’ શુકળએ વાત ઉપાડી:

કૂતરાની આંખ છળી ગઈ. પક્ષી એટલે પક્ષી અને માણસ એટલે માણસ. એ પ્રમાણે આ કૂતરાની માન્યતા હતી પણ આ બંનેના મિશ્રણનું શું કરવું? વધારે તપાસ કરવા એણે મોઢાનું નાળયું બે સળીઆ વચ્ચે નાંખ્યું, અને બસ્યો. ચમકીને શુકળએ નાક ઉપર ચાંચ મારી. શાંત શુકળ જ્યારે ચમકતા ત્યારે તરતજ ચાંચનો ધા કરતા. કૂતરો ચીસ પાડી નાડો.

‘વાઉ, વાઉ’ શુકળ હસ્યા ને બીજા ચાર પગ જોયા. શુકળએ નજર જોતો કરી તો આ શેરીઓ સિવાય બીજા ક્યાંય પણ ઉત્પન્ન કરવા અશક્ય એવા બે પુરુષો જોયા. એમાંનો એક બોલ્યો:

‘આ કાકાકૌવો છે. પોપટનો દાદો કાકાકૌવો.’

‘હ.’ નંબર બેએ જવાબ દીધો.

‘કાકાકૌવો છે. એ કાકાકૌવો, મારા લાઈની વહુની બેનના બંનેવી પાસે હતો. અરેશથી આવે છે. બંનેવી જુવાન હતો, કાકાકૌવો છે.’

ત્રીઓ નમીને તપાસવા લાગ્યો.

‘જો ડંખ ન મારે’ નંબર બે બોલ્યો.

‘ડંખ?’

નંબર એકને અપમાન લાગ્યું.

‘ડંખ? મને ડંખ મારે? મારા લાઈની વહુની બેનના બંનેવી પાસે હતો. પંપાળો તો કદી ન કરડે, પોપટ આવો-આવો.’

નંબર એકે સળીઆમાં આંગળી નાંખી. શુકળ જોઈ રહ્યા તે બોલ્યા :

‘આવજો શેઠ.’

‘જો સાંભળ, કેવો આપણા જોવો છે?’ આવજો શેઠ ‘તદ્દન માણસ જ છે.’

‘આંગળીનો ટુકડો તોડી ખાશે.’ નંબર બે અશુભવાદી હતા.

‘એ કરડે? મારી આંગળીનો કકડો એ કરડે? તું જોયા કર.’

‘એક બાટલી લાગી! હું કહું છું કરડશે.’

‘લાગી, હું કાકાકૌવાને બરાબર ઓળખું છું. મારા ભાઈની વહુની બેનના બનેલી પાસે હતો, લે જો.’

એણે આંગળી આગળ ધરી.

‘પોપટ-આવો પોપટ.’

તો પણ શુકળ જોઈ રહ્યા, આ કાકાકૌવાના બાળકારનું માન રાખવાનો એમનો ઈરાદો હોય એમ લાગ્યું.

‘જોયું?’

‘વાઉ; વાઉ, વાઉ.’ શુકળ રાજ થતા બોલ્યા.

‘વાઉ, વાઉ, વાઉ’ ધવાએલો કૂતરો દોડતો આવ્યો અને જવાબ આપી ગયો. શુકળ ઉપર આની તીવ્રાંગીવેગે અસર થઈ. ચમકવું એટલે કરડવું એ સિદ્ધાંતને આધારે શુકળએ આંગળીનું ટેરવું તોડવા પ્રયત્ન કર્યો. નંબર એકે ત્રાડ પાડી. પાછો ફર્યો અને આંગળી મોંમાં મૂકી.

‘એક બાટલી!’ થોડા બોલા નંબર બેએ યાદ કર્યું.

નંબર એક આંગળી ચૂસતો જોઈ રહ્યો અને આંગળી કહાડી બોલ્યો.

‘તારી લાકડી આપ.’

નંબર જેએ આપી, અને હોડ યાદ કરી.

‘બાટલી ન ભૂલીશ.’

લાકડીના ઝપાટા શુકળ ઉપર તકાયા, શુકળ જીવ બચાવવા ફેરવા લાગ્યા. અને ચંદ્રવદનની ખૂમ સંભળાઈ.

‘રામ, રામ, આ શું?’

દરબારકાકાને રોશને લેવા વીણાને જવું હતું એટલે એણે ચંદ્રવદનને સાથે લીધો. શિખામણુ આપવાનો આ મોકો સારો મળ્યો ધારી. ચંદ્રવદને ચાલતાંજ રોશને જવા નક્કી કર્યું ત્યારે વીણાએ આ ટૂંકા રસ્તો પસંદ કર્યો. વળાંક ઉપર શુકસંહારતું દબ્ય નજરે પડ્યું.

‘શું છે ચંદુ?’

‘ખૂન.’

‘ખૂન, ગાંડો ન થા.’

‘કેમ ન હોય, આવા રસ્તાઓમાં લોકોને ખૂન કરવાનો શોખ હોય છે એમ મેં સાંભળ્યું છે.’

‘અરે આ તો પોપટ છે.’

વીણાનો પીત્તો હાથથી ગયો. જનવરને ડાઈને પણ દુઝવતો એ જોતી ત્યારે એની કમાન છટકી જતી. પોપટ જનાવર જ કહેવાય પણ વીણાને એવો ભેદ ન હતો. શહેરમાં ત્રણચાર ગાડીવાળાઓ-ધોડાને માર્યા બદલ-વીણાના પ્રજાવને કદી નહિ ભૂલે એમ બોલ્યા હતા. ચાલુ યુદ્ધમાં ખૂનની ડાશીય કરનારનો બહુ વાંક ન હતો. શુકળની ગૃહસ્થાઈ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી એણે આંગળી ધરી. શુકળની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો એણે યત્ન કર્યો ત્યારે શુકળએ દગો દીધો, એટલે શુકળ

શિક્ષાને લાયક ગણી શકાય; પણ વીણાની દૃષ્ટિએ તો કાઈ માનવ-
રાક્ષસ પક્ષીનું ખૂન કરવા તલસી રહ્યો હોય એવો જ લાસ થયો.

‘ચંદુ, એને એકદમ રોક.’

‘અરે ઓ ભાઈ, મહેરબાની કરીને સાંભળશો?’

‘મૂઝો તારો ભાઈ, એને હમણાં મારી નાખશે. એને રોક.
રાક્ષસ છે.’

ચંદ્રવદન પાસે ગયો. ખૂનીના ખભા ઉપર આંગળીનો ટકારો
માર્યો. ચંદ્રવદનની માન્યતા હતી કે વાતચીત શરુ કરવા ખભા ઉપર
ટકારો મારવો જ પડે.

‘ભાઈ, જો ને આવું ન કરાય હોં કે.’

ગુરસાથી લાસ થઈ ગયેલું મોઢું ચંદુ તરફ ફર્યું.

‘અને તું ક્યાંથી ટપકી પડ્યો? તું કાણ છે?’

ચંદ્રવદને તરત જ કાડકેસ કહાડ્યું પણ પાછું મૂકી દીધું. એને
લાગ્યું કે આ ખાસ ઓળખાણ કાઢવાનો પ્રશ્ન ન હતો. અને આને
કાડ આપ્યાનો અર્થ પણ શો?

‘હું, એટલે મારું નામ ચંદ્રવદન દેસાઈ અને...’

‘તને પારકી વાતમાં પંચાત કરવા કાણે બોલાવ્યો?’

‘એ રીતે તો તારી વાત...’

‘આ અહીં માયું મારે છે.’ નંબર એકે દુનિયાને ફરિયાદ
કરી ‘પારકી પંચાત કરે છે. એનું ભૂકું ડાયું જ્યાં ત્યાં ધાલે છે.
માયું મારે છે. પંચાત કરે છે. અલ્યા, તારા જેવા બે ચારને તો
હું નાસ્તામાં ઊડાવી જાઉં. તારા ખૂટ ઉપરના પોલીશ સુદાંત.’

નંબર બેને આ હેઠલું વાક્ય સચોટ લાગ્યું અને એનાથી
‘વાહ’ બોલાઈ ગયું. એણે જમીન ઉપર જોરદાર પીચકારી લગાવી,
પાછો મૂંઝો થઈ ગયો.

‘ પોલીસ જુદ પહેરે એટલે તું જેમાં તેમાં માથું મારે કેમ ? અને પંચાત કરે ! જુદું ડાયું લાવે ! આ પોપટે મારી આંગળી કરડી. આ આંગળી.....આખા શહેરના પોલીસ જુદ પહેરેલા આવશે તો પણ હું આની ડોક મરડી નાંખીશ. ’

લાકડીનો મારો શરૂ થયો. વીણાને ચંદુની સહાય ઉપર શ્રદ્ધા હતી જ નહીં. વેદિક સમયથી સ્ત્રીએ પુરૂષની સહાય લેવી એવી માન્યતા ચાલી આવતી હોવાથી વીણાએ કહેલું. તેમાં વળી એના ખૂટનું પોલીસ તો ખાસ નડ્યું. વીણા સ્વાવલંબી હોવાથી એણે જાતે જ લાકડી ખૂંટવી લીધી.

‘ આઉ-આઉ-વાઉ-વાઉ ’ શુકળનો અવાજ બહાલો. એના અવાજમાં એખો વ્યંગ હતો. તે નંબર એક પારખ્યો :

‘ લાકડી આપ. ’

‘ પાછો હડ ’

‘ અરે બાઈ પણ... ’ ચંદ્રવદન બબડ્યો.

નંબર એકનો હવે પીત્તો હાથથી ગયો. એણે વીણા ઉપર ધસારો કર્યો. પણ વીણા અખાડામાં લાડી શીખેલી હતી. એણે બરાબર લમણામાં દીધી.

‘ હે-હે-ઓ-ઓ-ઉ ’ ખૂની ભોંય ઉપર બેસી પડ્યો.

પાછળથી સત્તાધારી અવાજ આવ્યો.

‘ આ શું થાય છે ? ’

શન્યમાંથી પોલિસવાળો દેખાયો.

નંબર બેએ વીણા તરફ આંગળી કરી.

‘ લાકડી મારી. ’

પોલિસવાળાએ વીણાને જોઈ. સારાં કપડાં અને ગૃહસ્થ માણસોની એને પિછાન તો હતી, પણ આવાં કપડાં પહેરેલાંઓ કોઈ

વખત હોગા દઈ જાય છે એવો અનુભવ પણ હતો. જેમ ગંદાં કપડાંમાં સોનેરી હાથો ધખક છે તેમ સોનેરી કપડાંમાં ગંદાં હાથો પણ એટલા જ જોરથી ધખક છે.

‘બેન, તમારું નામ ?’

એટલામાં પદ્મા આવી તે શુક્રએ આવકારની ચીસ પાડી. વીણાએ નામ અને સરનામું આપ્યું. ચંદ્રવદને પણ આપ્યું.

‘ઓફિસર, આ માણસ આ પોપટને મારી નાંખતો હતો. મેં રોક્યો...’

‘અરાબર છે, પણ તે ખાતર માણસને ફટકો મરાય ? બંને પોલિસ સ્ટેશનને ચાલો.’

‘અરે પણ, બાઈ-સાંભળ તો ખરો...’

‘ચાલને, ચંદુ, ધાંધલ ક્યાંથી શો ફાયદો ?’

પોલિસમેનનો શ્વાસ હેંડો બેઠો.

‘એ ડહાપણ કહેવાય.’

x

x

x

અમ્મા શ્વાસ ખાવા રોકાયાં. નરેન્દ્રની બેસિતમ મૂર્ખાઈ ઉપર દાસ્તાન ચલાવ્યું હતું. અને વિષય ‘વીણા’ હતો. નરેન્દ્ર જેની આશા રાખતો હતો તે ધોષ છૂટ્યો. અમ્માએ ડૂંચો મારી રાખ્યો હતો તે મોઝો જોઈને કદાહી નાંખ્યો. નરેન્દ્રને તે રાત્રે બહારગામ જવાનું હતું. અને મગન મોટર લેવા પણ ગયો હતો. નરેન્દ્રને બચવાનું સાધન મોટર જ હતું, કારણ અમ્મા આગળ એના મગજના તંતુઓ અને છબને પક્ષાધાત થતો. અમ્માનું મુખ્ય શસ્ત્ર એક વાતને હજાર રીતે કહી શકવાની શક્તિ હતી.

‘નર, આ તારો કારકિર્દી ! તારા જીવનની અણી વખતે, આવું અણધાર્યું અને મૂર્ખતાભરેલું પગલું લેવું એ મહત્વાકાંક્ષાને ગુંથ-

ઝાલી મારી નાખવાનો સચોટ ઉપાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં લગ્ન કરીશ તો તારી જી તારે ગળે ઘંટીનું પડ મઢીને પડશે. વીણા માટે તારું આકર્ષણ હોય તેમાં તારો વાંક નથી. જો કે મારો દીકરો આવો આંધળો હોઈ શકે એ માનવું મને આકર્ષ લાગે છે. આવી છોકરીઓ સ્માર્ટ ગણાતી હશે. મને તો છટકેલ લાગે છે. હા, હજી અક્કલના ઓથમીર તારા મિત્ર ચંદુને ગમે પણ તને !...એ જવા દે. હું તો એ જ કહેવા માગું છું, કે ધાર કે તને સારી જવાબદારી-વાળી પરદેશમાં નોકરી મળી તો આ લપ ક્યાં વીટાળીશ અને વળી એનો કદા...

‘એ પણ એનો ગુનો છે ?’

‘અને એ દુત્તી અળણ્યા સાથે રાતે એકલી બટકે !’

‘પણ એ તો મેં સમજણ પાડી હતી.’

સમજણ પાડ્યાથી તો ગુનો વધારે સાબિત થયો. વીસ વરસ પહેલાંની ઓળખાણના આધારે રાત્રે એકલા રખડવું અને ગમે ત્યાં સમાજની કે અમારા જેવા જૂના વિચારના યુદ્ધોની ધરાઈને અવમણના કરી, પાછી આવા અણધરતા સંબંધની હોટલોમાં જાહેરાત કરવી એ વર્તણૂક વિશે મૌન જ રાખવામાં આપણી આખર છે.’

નરેન્દ્ર ઊંચો નીચો થવા માંડ્યો. એના મનની એક બાજુ કહેતી હતી કે જિલો થઈ જા. અને વીણા ઉપરનું કલંક એક સપાટે ધોઈ નાંખ; પણ જે કીડો સળવળતો માંડ્યો હતો તેણે હવે મોટું સ્વરૂપ ધર્યું હતું અને અમ્માની વાત સાચી છે એમ કહ્યા કરતો હતો. ટેક્સીની રાહ જોયા કરો. સામે જ વીણાની છબી હતી. નરેન્દ્ર જોઈ શક્યો નહીં. એના મનમાંના પાપે એની નજર ફેરવી નાંખી. અમ્માએ પાછું શરૂ કર્યું.

‘હવે મારે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. ટૂંકામાં એટલું જ કે અ. છોકરી કોઈ દહાડો તને ફસાવશે, કારણ એ અણધાર્યું અને

અણુવિચાર્ય કરવાની જ. તારી પત્ની થયા પછી એનું નૈતિક જીવન
ન્યારે કલંકિત થશે ત્યારે તારી આખર કાદવમાં ગંધારો. કેમ મગન ?

‘કાઈ પોલિસવાળો સાહેબને મળવા આવ્યો છે.’

‘પોલિસવાળો ?’

‘હા, શેઠની ચિઠ્ઠી લાવ્યો છે, શેઠ અને વીણાબેનને પકડીને
પોલિસ સ્ટેશને લઈ ગયા છે એમ કહે છે.’

‘પોલિસે પકડ્યાં છે ?’

‘શેઠ કહે છે કે જામીન ઉપર ઊંડાવવા તમારે આવવું પડશે.’

અમ્માનો હર્ષભર્યો અવાજ ફાટી નીકળ્યો.

‘મગન, એમને શા સારું પકડ્યાં છે ?’

‘વીણાબેન રસ્તામાં કાઈ માણસના માથામાં લાકડી મારી
તેથી. એમ કહે છે,’ અમ્માએ નરેન્દ્ર તરફ અર્થસૂચક દષ્ટિ ફેંકી.

‘આ જરા ઠીક ન થયું. પોલિસ ચોડીએ જઈશ તો ટ્રેન
ચાલી જશે.’

‘પોલિસવાળો કહે છે કે રા. ૧૦૦) નો ચેક મોકલશો તો
ચાલશે.’

‘વાર, પોલિસવાળાને બેસાડ.’

સર નરેન્દ્રનું મોઢું ફિક્કું બની ગયું હતું. એણે ચેક લખી
નાખ્યો. અમ્માએ બહાર જતે દરવાજામાં ઝિલા રહી છેવટનું
તિર છાડ્યું.

‘હું વધારે કદી બોલતી જ નથી, પણ મારું કહેવું હવે તો
તને સત્ય લાગ્યું કે નહિ ? હવે વિચાર શાનો ? આ લપમાંથી
અત્યારે જ છૂટી જા.’

નરેન્દ્રે કોટ પહેર્યો.

‘નર, હવે તો છોડીશને ?’

‘મહેરખાની કરી મને છોડશો?’

‘તું જાણે. હું તો છોડીશ પણ તારી પતોલી છોડશે?’

અમ્મા ચાલ્યાં ગયાં. નરેન્દ્ર બુસ્સામાં એકદમ લખવા બેસી ગયો. પાછો મગન આવ્યો.

‘ટેક્સી આવી ગઈ છે.’

‘વાર, લે મગન! આ ચિટ્ટી પહોંચાડી દેને.’

પ્રકરણ ૫ મું

દરખાસ્તકાકા

ચંદ્રવદન અને વીણા ઘેર આવ્યાં.

‘ચંદ્રવદન દેસાઈ, કેદખાના પછી ઘર કેવું ગમે છે?’

‘અફલાતૂન.’

‘ખુબ જલદી છૂટ્યાં. ચંદુ, હવે હું પેલી નોટ વિષે તારી મસ્કરી કદી નહીં કરું.’

‘નોટ?’

‘આજે ખરી કામ લાગી.’

ચંદ્રવદનનું મોં ઉખાડું જ રહી ગયું. એની આંખમાં દુઃખ દેખાયું અને સ્વરમના શેરડા પડ્યા. બણાં વર્ષો પહેલાં એને કાને

વાત આવેલી કે એક માણસ અણુધાર્યા પ્રસંગે માટે પોતાના કાટના અસ્તરમાં હજાર રૂપીઆની નોટ સીવી રાખતો હતો. એને આ કિસ્સો ગમ્યો. એ પણ દરેક કાટમાં એક નોટ સીવી રાખતો. પણ બહુ વખત થવાથી એ વાત તદ્દન વિસરી ગયો. જેલમાંથી છૂટવા એને પૈસાની જરૂર પડી. જો પ્રવીણ કે કાસનને કહે તો એક પળમાં આખું શહેર જાણે, માટે મહાજોખમ ખેડીને એણે નરેન્દ્રને ચિઠ્ઠી લખી. આ લખવામાં વીણા માટે ભય હતો પણ એને ખીજે રસ્તો જાતો નહીં. વીણાએ યાદ કરાવ્યું કે આ કશું જ કરવાની જરૂર જ ન હતી. વખતે નરુ પણ આ પ્રસંગ હસી કહાડશે, એટલી જ આશા હતી.

‘રાવસાહેબ હજી નથી આવ્યા પણ કાઈ બાઈ મળવા આવ્યાં છે.’ માણસે ખબર આપી.

‘વાર, આ તૈયાર કર અને બાઈને બોલાવ.’

‘આવો બાઈ, કેમ છે ? મારા કાકા હજી આવ્યા નથી પણ.....’

‘કમાલ કરી. બહુ જ જલદી છૂટી આવ્યાં.’

વીણાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. આવેલ બાઈ દેખાવની આકર્ષક હતી. મોઢું સુકાએલું હતું અને આંખોમાં અનહદ થાક હતો પણ શરીરમાં તાજગી હતી. વીણાને આ બાઈ ગમી ગઈ.

‘મારું નામ પદ્મા. પેલો પોપટ મારો હતો.’

‘સમજી.’

‘તમે પેલા પોલિસને સરનામું આપ્યું તે સાંભળી હું અહીં આવો.’

‘બહુ સારું ક્યું.’

‘બહુ જ સારું.’ ચંદ્રવદને સાથ આપ્યો.

‘હું શું ઉપકાર માનું, એ શુકળ મારો કેટલો અને કેવો મિત્ર છે એ તમને ક્યાંથી ખબર હોય. પેલા હુકમરે મારી નાંખ્યો હોત તો!’

‘તમારે બહુ વાટ જોવી પડી?’

‘મને તો અહીં વાટ જોવી ગમી.’

પક્ષાએ ચારે તરફ નજર કરી. આવાજ ધરનાં એ સ્વપ્નાં સેવતી હતી.

‘ચા પીને જ જાઓ.’

‘જોવી તમારી આજ્ઞા.’

વચ્ચે જ ચંદ્રવદન ફૂદી પડ્યા.

‘અરે હા! ઓહો-બીજી મુલાકાત એટલે કે આપણે મળ્યાં છીએ. પહેલાં હા? ના?’

‘હા-કેવું નવાઈ જોવું?’

‘પેલા પીરોજશાહે આણું આપ્યું હતું ત્યાં ખરું?’

‘લણું તમને યાદ છે.’

‘ખરાબર યાદ છે-વીણા. આમનું નામ પક્ષા. એ મુંબઈથી એક સિનેમા સ્ટુડીઓમાં કામ કરવા આવ્યાં હતાં. કેવું વિચિત્ર? કેવો બનાવ?’

એટલામાં આ આવી.

‘તમે મુંબઈનાં છો?’ વીણાએ દોસ્તી કરવા માંડી. ‘એ કંપની તો મુંબઈની હતી.’

‘હાજી.’

‘હું થે અડધી ગુજરાતી છું. મુંબઈનો દરીઓ, રેતી....’

‘જુહુ, ચોપાટી,’ પક્ષા બબડી.

‘મને પણ મુંબઈ જવાની ઇચ્છા થઈ છે.’ ચંદ્રવદને મુસાફરીની ઇચ્છા દેખાડી.

‘તમે કાંઈ સુંદરલાલને ઓળખો છો ?’

‘ના.’

‘તમારે પાર્વતીશંકરને ? એ તો જન્મથી મુંબઈ રહે છે.’

‘બાકોના બીજા વીસ લાખની વરતી પણ મુંબઈમાં મણા વેચાઈ રહે છે.’

વીણાએ પૂછાને બચાવી ‘ચંદુ, તને કાંઈ પૂછે કે તું કલકત્તામાં કાંઈ મોતીલાલને ઓળખે છે ? એવું તું પૂછે છે.’

‘પણ હું એક મોતીલાલને ઓળખું છું.’

‘કેમ દરબારકાકા ન આવ્યા ! પેલા શેરામાં તો નથી ફસાયા ? અરે ચંદુ, પેલા જે શેરા વારતે તને રજનીએ કહ્યું હતું તેની જ કાંઈ કાકા ગમથલ કરે છે.’

‘ચટકાયો.’ ચંદ્રવદને દુઃખી વદન કર્યું.

‘ચટકાયો ?’

‘ચટકાચટક ચટકાયો.’

વીણાએ પૂછાને સમજ પાડી.

‘એ ચટકા ચટક ચટકાયો. જેલમાં જવાના ઉત્સાહમાં ખૂલી ગયો હતો તે મેં યાદ કરી આપ્યું.’

‘પેલો રજની માથું ખાઈ ગયો. કાંઈ લે-વેચ-અને માર્જન ખાઈ જ, એમ બોલ્યા જ કરતો હતો. મારું મન એટલું આનંદમાં હતું કે મેં કહી દીધું : જા, માર્જન લઈ લે.’ બસ આટલામાં ચટકાયો.’

વીણા હસવા માંડી.

‘ચંદુ, એ તો તને માત્રાની જેમ ટામ લાગશે. જે કે તારી પાસે પૈસા બહુ છે. એટલે આ નુકશાન તને જણાશે પણ નહીં.’

‘પૈસા તો ઠીક પણ મને બનાવી ગયો તે મારી અક્કલને લાંબા છે ને ?’

‘તો આપણે એ વાત ગુપ્ત રાખીયું-લે, આ કાકા આવી લાગ્યા !’

વીણા નીચે દોડી-‘દરબારકાકા’ એણે જૂમ પાડી.

‘વીણા !’

‘કેટલું મોડું કયું ?’

‘મારે મારા પેદા શેરદલાલને ત્યાં જવું પડ્યું અને...’

‘હશે, આપણે ત્યાં મહેમાન આવ્યા છે.’

‘કાણ ?’

‘ચંદ્રવદન દેસાઈ.’

‘ઓહો ! કેમ ચંદુ ?’

‘અને પદ્માબેન.’

‘આવો બેન ! રાવસાહેબે આવકાર આપ્યો. એમના આવકારમાં મીઠાશ હતી. એમના અવાજની અસર પુરુષોના પાકીટ ઉપર અને સ્ત્રીઓના હૃદય ઉપર સચોટ થતી. પદ્મા પાછી ખુરશીમાં સમાઈ ગઈ. જ્યારે રાવસાહેબ વાત કરતા ત્યારે વાત કરનાર ગળે કૃતાર્થ થયો હોય એમ એને લાગતું. કોઈ મહારાજ દ્વારપાળ સાથે વાત કરવાની મહેરબાની કરતા હોય એવો ભાસ થતો. આ પ્રભાવમાં એનો દેખાવ વધારે કરતો. ઊંચું કદાવર શરીર, કાળા ભરાવદાર વાળ, જેને સફાઈથી ગોઠવીને કપાળ ઉપર પડતી ટાલ બિંદુકલ સાંકી હોતા. એનો દેખાવ એકદમ સ્વચ્છ અને ગળે હમણાં જ ધોળીની ભઠ્ઠીમાંથી બહાર પડ્યા હોય એવો હતો. કપડાંનો અનહદ શોખ હતો. રાવસાહેબના દરજી મોહન માટે લોકાની પડાપડી થતી.

‘પદ્માબેન મુંબઈનાં છે.’

‘એમ ! હું પણ મુંબઈ બહુ રહ્યો છું.’

‘ક્યાં ?’

‘ઈધર ઉધર, મુસાફરી મેં ઘણી કરી છે.’

‘અમારા સ્ટુડીઓમાંથી ‘આઉટડોર’ સિન લેવા અમે પણ ઘણાં ફર્મા છીએ. અહીં કરતાં તો મને ત્યાં ઘણું ગમે છે.’

‘મને પણ.’ રાવ સાહેબ સંમત થયા. હું પણ ત્યાં જ જવા વિચાર કરું છું.’

વીણાનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. એના સિવાય બધાંજ મુંબઈ જતાં લાગ્યાં.

‘એ તમે ક્યારે નક્કી કર્યું?’ વીણાએ પૂછ્યું.

વીણા એના કાકા તરફ જ તાકી રહી હતી. એમનામાં આમ ફરક નહોતો લાગતો પણ વીણાની નજરે કાંઈ નવીનતા લાગી. રાવસાહેબ ઉપર જ્યારે આકૃષ્ટ ઊતરતી ત્યારે વીણા પાંચ મિનિટમાં એને ખુશ કરી શકતી. એના કાકા વીણાને બહુ વહાલા હતા. વીણાને આ દુનિયામાં નરેન્દ્ર અને આ કાકા સિવાય બીજાં કોઈ જ ન હતાં.

‘મને આજે જ વિચાર આવ્યો. નાનપણમાં મારા મિત્રો અને સગાઓએ મને ત્યાં મોકલેલો અને હું ત્યાં સુખી હતો. તું કદી ગયો છે, ચંદુ!’

‘દેવું અજગ? તમે આવ્યા તેજ વખતે હું જવાનો વિચાર કરતો હતો. ફક્ત અહીંથી નીકળવું એ એક આકૃષ્ટ, પણ જે કોઈ ધકેલી આપે તો પછી ગમડાય.’

‘મુંબઈમાં હું કલમની છાંદગી શીખ્યો.’ રાવસાહેબે ચલાવ્યું. ‘વેપારીઓ સાથે સમાગમ કરતાં શીખ્યો અને નવીન ધંધા કેમ શરુ કરવા તે કળા પણ શીખ્યો.’

‘ભલે શીખ્યા, પણ હવે તો તમારે આ ઉમ્મરે નિરાંતે મારી સાથે અહીં જ રહેવાનું છે.’ વીણાએ સુકાદો આપ્યો.

‘ઉમ્મર! મારી શી ઉમ્મર! અત્યારે હું વીસ બારીસ વરસનો હોઉં એમ મને લાગે છે. અહીં એશઆરામમાં રહીને હું કટાઈ ગયો છું. મને મહેનતની જરૂર છે.’

‘મહેનત !’ વીણા હસવા માંડી. ‘તમારી મહેનત તો સોફામાં પડે પડે જ હોય છે.’

‘એજ મને લાગી આવ્યું છે. હું એક ખાધેલપીધેલ કાલ્પમાં આજોટતો પાડો બની ગયો છું. પણ હવે હું બૂલ જરૂર સુધારવાનો.’

‘દરઆરકાક, શું થયું છે ?’ વીણાને ચિંતા થવા માંડી.

‘હું સમજી શકું છું.’ પદ્મા ધીમેથી બોલી.

‘બરાબર છે, પદ્માબેન ! આપણે તો દુનિયાના ફેરિયા છીએ. આ ચંદ્રવદન દેસાઈ જેવા અચળ નથી.’

‘હે-શું-હું ?’ સમાજની શોભારૂપ ચંદ્રવદન બગ્યા. એ તો ખજાને જ બોધ કરતા હતા.

‘રખડાઉ ખરા પણ કલબમાં પાના રમીને બીલીયડ’ સુધી.’ વીણાએ ચોખવટ કરી.

‘એ વાત ખરી છે. એ કલંક હવે નહિ ટકે. ચંદુ, તું પણ બદલાઈ જાય હો ?’

‘બદલાઈ જાઉં. શા માટે ?’

‘પદ્માબેન-જા પાછી મુબઈ જા-અહીં ઉદ્ધાર નથી.’

પદ્મા ઊભી થઈ ગઈ.

‘હવે હું જાઉં, શુકળ રાહ જોતો હશે. બેન તમારો ઉપકાર નહિ બૂલું.’

‘આવજો હો.’ વીણાએ મીઠાશથી કહ્યું.

‘નમસ્તે, કાકા સાહેબ.’

‘સુખી રહો બેટી.’

‘સાહેબજી, દેસાઈજી.’

‘હે-ઓહો-એમ વાત છે. હમણાં આવ્યો, ચાલો તમને ઘેર પહોંચાડી દઉં. બધાંને સલામ.’ બંને બહાર નીકળ્યા.

‘શું સરસ હવા છે !’ ચંદુએ વાત છેડી.

‘છેરતો.’

આ ઉત્તર ચંદુને મળ્યો. એ ચાલુ જમાનાની યુવતિઓથી ઢરતો હતો. એની ચાલાકી, છૂટ, બહુતર અને લાંબી જીભથી એ બાકતો રહેતો. આ છોકરીની રુપરેખા એને અસલ લાગી, બોલી જરા વિચિત્ર ખરી પણ ધીરો મીઠો અવાજ અને વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પણ નહિ. નરમ-શાંત અને જેનાં નામ ન આવડે એવા બધા જ મૂલ્યો હતા. ફરીથી એણે જોયું તો પદ્માની આંખમાં આંસુ જણાયાં.

‘ઓ ભગવાન!’

ચંદુ એ બાબતથી બહુજ ઢરતો-રડતી યુવતિ અને લડતાં ફૂતરાં પદ્માનું ઘર આવ્યું.

‘સાહેબજી.’

‘સાહેબજી.’ ચંદુ યંત્રવત બોલ્યો એટલે કે સાહેબજી ‘નહિ એક મિનિટ.’ ચંદુ એની સામે આવી ઊભો રહ્યો. રસ્તામાં છોકરી રહે એ ઠીક નહિ. તપાસ કરવા જેવું.

‘આમ કેમ?’

‘કાંઈ નહિ-સાહેબજી.’

‘પણ-તમે-એટલે હું-એટલે-કંઈ નહિ, કેમ? કંઈ છે જ. હોવું જ જોઈએ. હું દેખાતો નહિ હોઉં પણ સમજદાર છું હો. જ્યારે હું આંખમાં આંસુ જોઉં ત્યારે સમજી જાઉં. વાત કહો તો સિનારિયો લખાવને.’

પદ્મા ઉમરા ઉપર ઊભી રહી.

‘વાત મારી મૂખાઈની જ છે.’

‘ના-ના.’

‘હા-હા-અને ફરીથી હા-તમે બધા જ જાણે જોડેની શેરીમાં જવું હોય એમ વાતો કરવા લાગ્યા. અને હું જો અદૃશ મૂરખ ન હોત તો મુંઝાઈ જ હોત.’

‘અદૃશ?’

‘ અદલ, ચક્ર, મારા ચંપલથી માંડીને આ ખોટા માતીના હાર મુઠી માણસ-પણ ગળાથી ઉપર પથ્થર. ’

ચંદુએ સમજવા બાથડીમાં માર્યા.

‘ એટલે કે તમે કાંઈ ગુલાટ ખાધી ? ’

‘ ગુલાટ ખાઈ ફૂવામાં પડી-મારી કંપની પાછી ગઈ ત્યારે લાલચની મારી હું અહીં જ રહી પડી. ’

‘ અહીં ઉપરા ઉપરી માગાં આગ્યાં તેથી ? ’

‘ મને ઝડપી લેવા માટે હજી શેડોઆઓ ગાળાગાળી ઉપર નથી આવ્યા. જલે હિંદીઓ સ્વતંત્ર ન હોય-હું છું. ’

ચંદુને સમજ ન પડી.

‘ પણ કુંવરી એટલે યુવતિ—બાળા...જો મુંબઈ જવું હોય તો અહીં શું કામ રહો છો ? ધર યાદ આગ્યા પછી જીવ જરૂર ઉથલાઈ જાય છે. હું મારી ફાઈને ત્યાં પંદર દિવસ રહેવા ગયો હતો અને અહીં પાછો આવવા ગાંડો થઈ ગયો અને ન અવાયું ત્યારે થોડા મૂકી-સ્વપ્નામાં પણ ભડકી ઊડતો. મારું માનો અને કાલે જ જાયો. ’

‘ કઈ ટ્રેનથી ? ’

‘ કેમ કઈ ટ્રેનથી ? એ તો ખચર નથી પણ બધા કહે છે મેલ બહુ સારી, મુંબઈ મેલ. ’

‘ કયો મેલ મફત લઈ જાય છે ? ’

‘ મફત—હાં એમ છે, બોહો ! ચંદુ સમજ્યો અને પછા તરફ જોઈ રહ્યો. એને જિંદગીમાં પૈસાની તંગીના ખ્યાલ જ કદી આવ્યો ન હતો. કોઈ મનુષ્ય પાસે અને તે પણ આવી પછા જેવી સો ટકા યુવતિ પાસે પૈસા ન હોય એ એના મગજમાં ન આવ્યું. ’

‘ એટલે કે-તમારી પાસે-તમારી બેંકમાં સાફ ? ’

‘ સાફ અને ભેગું સુફ પણ. આ નવા કાણાંવાળા પૈસાનું મારી પાસે છીદ્ર પણ નથી. ’

ચંદુનું હૃદય આટલું કાઠિ વખત ઘૂંટી ઊઠેલું નહોતું. એના જીવનમાં ગરીબ વર્ગ આવતો જ ન હતો. એના મિત્રો જ્યારે કહેતા કે એક પૈસો ન હતો ત્યારે કાઠિ નવી મોટર લેવાનો જ વિષય હોય. 'ભલા ભગવાન !' એનાથી બોલાઈ જવાયું.

ચંદુનું મગજ સતેજ ગયું. એકદમ કાટના અસ્તરમાં ફાંફા મારવા માંડ્યો. પોલિસ ચોકીમાં બૂલી ગયો તેને માટે રાજ થયો. આમાં એને ઈશ્વરનો હાથ લાગ્યો. આ વધારે જરૂરિયાત ગણાય. એણે નોટ કહાડી.

'જુઓને મિસ, બાબા-યુવતિ-આ મારાથી નહિ વેઠાય, બિલકુલ નહિ. આ તમારા પાટલૂનના ખીસ્સામાં એટલે કે જ્યાં ખીસ્સું હોય ત્યાં સરકાવી દેયો.'

પકાએ નોટ હાથમાં લીધી.

'મારાથી નહિ લેવાય.'

'અરે પણ-સમજો. નહિ લેવાય એટલે ?'

'પણ આ તો હજાર રૂપિયા છે ?'

'છે જ-મુંબઈ સુધી તો જવાશે ને ? તમે કહેતાં હતાં ને કઈ મેલ મફત લઈ જાય છે ?'

'ચંદ્રવદન દેસાઈ મેઈલ આવતી કાલે જાવશે.'

'પણ મારાથી આટલા બધા રૂપીયા લેવાય ?'

'આ બહુ છે ? મુંબઈ સુધી પહોંચે તોજ અસ છે ને.'

'તમને મારી આસ્થા...આટલા માટે...આ કરવા...' પકાનું મોઢું શરમથી લાલ થઈ ગયું.

'ખીસ્સું કાતરવા ? શું બોલ્યાં ! એ જૂના અને જાણીતા રિવાજને તમારા મનમાંથી નાબૂદ કરો. તમારી સામે ઊભેલો આ માનવી પૈસા કઠાવવાની તમામ રીતો જાણે છે. મારા ઉપર તમામ રીતો અજમાવી ચુકાઈ છે, અને દર વખતે હું દાઝ્યો છું. મારા અનુભવ મુજબ સાડીપાંસઠ રીતો છે. પાંસઠ પાડી અને એક માટે મને સંસય છે. એટલે તમારે મુંઝાવાનું કારણ નથી.'

‘તમને શું કહું?’

‘કેમ કંઈ કહેવું છે?’

‘ધણ્યે...તમારે વિષે મારા સાચો અભિપ્રાય કેમ કહેવાય?’

ચંદ્રવદનને હસવું આવ્યું.

‘એજ શબ્દો—મને પાદ છે—નિશાળના માસ્તરો પણ મને એજ કહેતા હતા.’

‘તમારા જેવો માણસ મને કદી મળ્યો નથી, મારે શું કહેવું? શું કરવું?’

ચંદ્રવદન એક પગે ઊભો રહ્યો. એને વખાણ સાંભળવાની આદત નહોતી.

‘ત્યારે હું રસ્તો માપું. સાહેબજી, નમસ્તે, આવજો, એટલે કે આનંદ થયો.’

‘આજે તો શુકળને માટે જામફળ લાવીશ.’

‘શુકળ?’

‘મારો પોપટ.’

‘ઓહો, પોપટ—પેલો પોપટ ઓળખ્યો.’

‘કાંઈ વખત મળીયું.’

‘આ બાબુ જો આવો તો...’

‘ત્યારે સાહેબજી.’

‘ગુડ—બાય.’

પદ્માનું હૃદય ઉભરાઈ આવ્યું. પગથિયાં ઉપરથી દોટ મૂકી. ચંદુના ગળામાં એ સુવાળા હાથ વિંટાયા અને ગાલ ઉપર સુમંધી પરવાળાના એ મખમલના હોઠ ચુંબન કરી ગયા. પદ્મા નાકો.

ચંદ્રવદનને ખાલ ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

‘રાધિકૃષ્ણ’ એનાથી બોલાઈ જાયું. બાબુમાં હસવાનો અવાજ આવ્યો. ચંદુએ નજર કરી તો એક યુવતિ મોઢામાં રુમાલવાળી હસતી હતી. ચંદુ તત્કી ઊઠ્યો.

‘હરામ...’

ચંદ્રવદન દેસાઈ પલાયન થઈ ગયા. વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયા. આ નોટો વેરવી એ ગવેડાઈ તો નહીં હોય? પણ પદ્માનું અકુલ મોઢું યાદ આવ્યું અને રાજ થયા.

વીણા હજી રાવસાહેબ તરફ તાકી રહી હતી. જેવાં પદ્મા અને ચંદ્રવદન ગયાં એટલે રાવસાહેબ ઝેલા થયા.

‘સારી ઠોકરી, કોણ હતી?’

‘કોઈ ચંદુની ઓળખીતી હતી.’ વીણાએ ટૂંકું વાળ્યું.

‘લગ્નક ઠોકરી,’ રાવસાહેબે ચિરુટનો એક ધુમાડો ગોટ કઢાડ્યો. ‘વીણા તને યાદ છે? હું તારા મોં ઉપર ધુમાડો ઊરાડતો હતો.’

‘બરાબર, તમે કહેતા કે એ તો પરણવાની લાયકાત મેળવવાની ફળવણી છે. જે પત્નીને સિગારનો ધુમાડો ગમે તે દુઃખી ન થાય. તે વાત પણ ખરી છે.’

‘સાચું—નરેન્દ્ર તો બહુજ ચિરૂટ પીએ છે. વીણા, તને નરેન્દ્ર પસંદ છે?’

‘તમને શું થયું છે?’

‘કાંઈ નહીં. પૈસો પણ ઘણો છે. પરણીને શ્રીમંતાઈથી તું રહી શકીશ.’

રાવસાહેબની આંખમાં ઝળઝળાં આવ્યાં. પોતે કદી પરણ્યા ન હતા. લગ્નની વિરુદ્ધ હતા. પણ એકાદ પુત્રી માટે તલસતા હતા. વીણાનાં માતાપ ગુજરી ગયાં અને એને વીણા મળ્યા પછી એમને સંપૂર્ણ આનંદ હતો. વીણાએ કાકાનાં કપડાં ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

‘દરબારકાકા, તમારાં કપડાં જેવાં કેમ કાઢનાં જ નથી હોતાં?’

‘એ કપડાંની અંદરનો પુરુષ કથિર છે, તારા પિતા કહેતા કે હું ગૃહસ્થ માણસ નથી.’

‘કાકા—કહો ને શું છે?’ વીણાના અવાજમાં ગભરાટ હતો.

રાવસાહેબ કડવા પ્રસંગોથી નાસતા ફરતા, પણ અત્યારે તેમનો છુટકો ન હતો.

‘વીણા !’

‘હા - કહો ને.’

‘વીણા, તારા પિતાએ ધણા પૈસા તારે માટે મૂક્યા હતા.’

‘એમ ?’

‘હા, મને ટ્રસ્ટી નીમ્યો - પણ - પેલા રજનીએ મને લોભાવ્યો અને - અને -’

‘ચંદુ પણ દાજયો છે એ જ વાત ને ?’

‘હા, પણ હું દાજયો નથી, તારી તમામ મિલકત સળગાવી મૂકી છે—’

‘તમામ ?’

‘આ બંગલો પણ જશે. પણ તું શ્રીમંતને પરણવાની છે એટલી નિરાંત છે.’

વીણાએ આ પરિસ્થિતિ સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો.

‘પણ હું બરાબર સમજી નહીં.’

બોલતે બોલતે જ વીણા સમજી. જે કાકાએ એને બધાં જ લોક લડાવ્યાં હતાં, જેણે એની એકે ઇચ્છા અપૂર્ણ કરી નહોતી રાખી; નાટક, સિનેમા, સરકસ, મોટી હોટલો, અને પછીથી સિમલા, અશમીર, ઉટ્ટી, કથું જ બાકી નહોતું રાખ્યું; તે જ એના લાડકા કાકાએ એની બધી દોલત ગુમાવી દીધી. એને અણગમો આવતો ત્યારે કલાકો સુધી એ કાકા એની સાથે બાળરમત રમતો અને ઉંઘી જાય ત્યાં સુધી વાર્તાઓ કહેતો. એ કાકાની સોડમાં બરાઈ.

‘કાકા, દરબારકાકા, મારા જ માનીતા કાકા.’

‘માનીતો ?’ રાવસાહેબનો અવાજ થરડાયો.

‘ધણે જ, હવે કરુણ રસને તિલાંજલિ આપો. આ કપડાંમાં તો આનંદ રસ જ શોભે.’

‘પણ તું સમજ. મેં તારો ઘેસો ઉઘાડી દીધો. તારો - મારો નહીં.’

‘સમજ - એમાં શું?’

‘એમાં શું? - વીણા મારા ઉપર ધિક્કાર નથી છૂટતો?’

‘તમારા ઉપર કાઢને કદીયે ધિક્કાર છૂટ્યો છે?’

રાવસાહેબે વીણાને ખોળામાં લીધી.

‘વીણા-તું-તું એક થોડો છે, હો.’

વીણાને ખાતરી હતી કે આ પ્રસંગે જો પસાર થઈ જાય તો રાવસાહેબનો કડુણ રસ લાંબો નહીં ચાલે. કારણ એમનો સ્વભાવ સ્થિતિસ્થાપક હતો. દુઃખથી તણાય પણ છૂટ્યો એટલે હતો તેવો જ. આનંદ સિવાય એમને બીજું કંઈ ફાવતું નહીં. એમને ભવિષ્ય હમેશાં ઉજળું જ દેખાતું.

વીણાને નરેન્દ્રનો વિચાર આવ્યો. હવે તો આ શુદ્ધ પ્રેમલગ્ન જ થવાનું. ‘પ્રેમ ખાતર લિખારણુને પરણેલો રાજકુંવર’ એકું બનશે. વીણા રાજ થઈ. પૈસાની ડખલ ગઈ એટલે હવે એનો નરેન્દ્ર ઉપર જ આધાર હતો. વીણાને સુખી કરવા માટે નરેન્દ્રને સંપૂર્ણ અવકાશ મળશે.

‘કાકા સાહેબ, તમામ ખોયું? સમજ તો પાડો.’

‘હું પણ બરાબર નથી સમજ્યો, પણ તારું લગ્ન કરી શકાશે. પછી શો વાંધો છે? અને મારી ફિકર ન કરીશ. મુંઝવણમાં હું પહેલાં કમાતો હતો અને હજી કમાઈ શકીશ. હું સડી જતો બચી જઈશ અને ચરબીથી દબાઈને મારું હૃદય બંધ થઈ જાય તે પહેલાં એ ચરબીને ઉતારીશ.’

વીણાને ખૂબ જ હસતું આવ્યું. રાવસાહેબ આફતને હળવી તો જરૂર કરી શકતા.

‘રાવસાહેબ, તમારી નજરે આ સારામાં સારી દુનિયામાં સારા માણસો વસે છે નહીં.’

રાવસાહેબ પાછા ગંભીર બન્યા.

‘તું એમ ન માનીશ કે હું મારા યુનામાંથી નાસી છૂટવા માગું છું. મારો વાંક સોએ સો ટકા. મેં તો ટ્રસ્ટી થવા ના પાડી હતી પણ તારી માને મારા ઉપર ગાંડો વિશ્વાસ એટલે એણે મરતી વખતે મારા ઉપર જોખમ મૂક્યું. વીણા, કોઈ દહાડો કોઈની ટ્રસ્ટી ન થઈશ. પૈસા ભરચક હોય અને વાપરવાની મનાઈ એ અસહ્ય હોય છે. છેવટે વપરાય જ છે અને આવી દુર્ઘટના થાય છે. કરોડપતિ થવા મેં આ શેરો ખોખેખોખે લીધા અને કંપની ખત્તાસ. આ વાર્તા છે.’

‘અને એનું આ ‘સુખી છેવટ’ ખરું?’

‘સુખી-છેવટ જ છે. તારું લગન, ધામધૂમ, જમણ, નાચ, માન, ચારે બાજુ ખુશાલીના પોકારો અને બસ લહેર. નરેન્દ્ર ધણેશ્વરી, ગંભીર અને ભરોસાદાર શ્રીમંત છે. અને આપણે એકાદ મહિનો આમ જ ખેંચી કહાડીયું.’

‘પણ એને ખબર તો આપવી જ પડશે ને?’

‘શું કામ? એ કહાપણ છે?’

‘કહાપણ તો કાણ જાણે, પણ કહેવું તો પડે જ. આજે તો એ મહાર આમ જવાના છે.’

‘સારું છે. વિચાર કરવાનો વખત મગશે.’

‘હું કામળ લખીશ.’

‘કામળ?’

એટલામાં તોફાર કામળ લખતે આવ્યો.

‘વીણાબેનનો કામળ છે.’

‘ત્યારે તો નરેન્દ્રનો જ હશે. તું કહેતી હતી ને કે આજે બહારગામ જવાનો છે ?’

‘એમનો જ છે.’ વીણાએ કાગળ લીધો, નોકર બોલો. કાગળ વાંચીને વીણા કાંઈ જ બોલી નહીં. નાની ચિટ્ટી જ હતી પણ એણે વાંચ્યા જ કરી. મોં ફિક્કું ફર્ય થઈ ગયું. નોકરે છેવટે પૂછ્યું : ‘જવાબ છે ?’

‘હશે જ. આજે જવાનો છે એટલે ચિટ્ટી લખી છે. માણસને બોલો રાખ ’ રાવસાહેબે હુકમ કર્યો.

‘જવાબ નથી.’ ઉંડાણમાંથી વીણાએ જવાબ આપ્યો.

નોકર ચાલ્યો ગયો. વીણા ચિટ્ટી મુઠ્ઠીમાં કચડી નાંખી છત તરફ જોઈ રહી હતી. રાવસાહેબનું પણ ધ્યાન ખેંચાયું.

‘શું છે વીણા ? કાંઈ માફા સમાચાર તો નથી ને ?’

‘નરેન્દ્રે સગાઈ તોડી નાંખી.’ વીણાની મુઠ્ઠીમાંથી ચિટ્ટી પડી ગઈ.

‘હે !’ રાવસાહેબ તાપતા હતા તે દાઢ્યા હોય એમ ઉછળ્યા, ‘તે શું કહ્યું ? એણે જ તોડી નાંખી ?’

‘હા.’

‘કૂતરો-એની જાત...મને એ કદી ગમ્યો ન હતો. વિશ્વાસ-પાત્ર હતો જ નહીં.’

‘પણ આ કેમ બને ?-એને ક્યાંથી ખબર પડી ? અશક્ય છે.’

‘એ નથી જાણતો, આ તો ખીણું જ કારણ છે.’

‘પણ-હું ચિટ્ટી વાંચું ?’

વીણાએ ચિટ્ટી આપી. રાવસાહેબે અર્ધચંદ્રાકાર ધાટનાં સોનાનાં ચશ્માં ધાડ્યાં અને કાંઈ વીંછીને તપાસતા હોય એમ ચિટ્ટી વાંચી.

‘કુક્કર, ખસિયલ, ફૂતરો, હું જો જરા જુવાન હોત...
અરેરે-વીણા-દીકરી.’

વીણાએ એના ખમા ઉપર માથું નાખી રડવા માંડ્યું.

‘વીણા-સુવરની ઓલાદ-મારી લાડકી-શયતાન...મારી લાડકી
દીકરી...એ જે આપના હરામખાનું હું ચામડું ઉતરડી નાંખીશ.’

વીણાએ આંસુ ટપકતી આંખો સાથે કાકા સામે જોયું.

‘વીણા, મારું અચ્ચું-બચોળાઉં.’

રાવસાહેબે વીણાનું મોઢું જે હાથ વચ્ચે દાખો દીધું.

‘કાકા, બધી જ આફત એક સાથે જ વૂટી પડવા માંડી નહીં ?
આ તમારા વાળ, કપડાં-ચશ્મા-દરબારકાકા, આ તમારા દેહાર
તો જુઓ.’

રાવસાહેબે ડુંકાડો માર્યો.

‘મને મળવા તો દે.’

‘ઘઈ ગુજરી મરવા દો ને એની ફિકર કરવા જેવું શું છે ?
કયાનીયે ફિકર કરવા જેવું શું છે ? હવે તમે એકદમ મુંઝઈ ચાલો.’

‘કાલેજ-મેડમાં-હું તમામ કામજો મારા સોલીસિટરને સોંપી
દઈશ. વીણા, હું તને ખોયેલું બધું જ પાછું મેળવી આપીશ. મરીજ
પણ તને પાછી એશઆરામમાં મૂકી દઈશ. અને કશું નહીં અને તો
હું સોગન ખાઈને કહું છું, કે હું જાતે મહેનત કરીશ. સમજ, જાત-
મહેનત કરીશ.’

રાવસાહેબે જાતમહેનત કરવાનો નિશ્ચય મગજમાં બરાબર કોઠી
ખેસાડવા ટેબલ ઉપર મુકો માર્યો અને ટેબલ ઉપરનું ફૂલનું વાઝ
ઉઠાવેને હેડળ પડ્યું. તમામ ફૂલો વેરાઈ ગયાં.

પ્રકરણ ૫ મું

મુંબઈ

‘લો આ મુંબઈ,’ રાવસાહેબે મુંબઈ વીણા ખાતર જ બનાવીને આપ્યું હોય એમ ધરી દીધું. ‘જોને, હું મુંબઈમાં ગમે ત્યાં જગ્યા શોધી કઢાડીશ પણ તું મને કાગળ લખતી રહેજે. હું તને મારું શરનામું જઈને તરત મોકલીશ.’

‘શરનામું મોકલશો ?’

‘હા કેમ ! જો હું તને કહેવું જ બૂલી ગયો. અહીં એક તારો મામો રહે છે. ઘાટકુપરથી થોડે દૂર છે. તેને પોતાનો અંગલો છે. તને ખબર જ નહીં હોય. ખેતી કરે છે. બહુ સજ્જન માણસ છે. મેં તો કદી જોયો નથી, પણ મેં એને તાર કરી નાખ્યો છે. અને જવાબ પણ આવી ગયો છે.’

‘પણ મારે તો તમારી સાથે જ રહેવું છે.’

‘બંને જ નહીં. હું તો બહુ જ કામમાં હોઈશ. તું તો મને તરતર રૂપ ઘઈ પડીશ. હું જરા આમતેમ જોઈ વળું, પછી તને ખોલાવી લખશ. જોને, હું જો કમાઈશ તે બધું તારે જ છે ને. વીણા, તને જ આપીશ.’ આદર્શાહ સવામત સોનામહોર વેરતા હોય એમ રાવસાહેબે સખી દીલ દેખાડી દીધું.

‘તમે શું કરશો ?’

‘હું-હારતો-હું એટલો !’ આવા સીધા પ્રશ્નનો જવાબ આપવો જણા મુશ્કેલ હતું. ‘હું-તો...’

‘આમતેમ જરા તપાસ કરીશ.’ વીણાએ જવાબ સુચવ્યો.

‘એમ જ. જરા આંખ ફેરવી લઈશ. તેં જોયું ને આખી મુસાફરીમાં મેં તમામ શ્રીમંત દેખાતા મુસાફરો સાથે ફટલો સંપર્ક સાધ્યો છે. એ ઘણીવાર ખરેખરો કામ લાગે છે. પેલો કાણીઓ સિલોનનો સૌથી શ્રીમંત વેપારી છે.’

‘પણ તે તમારે મુબાઈમાં શા કામનો?’

‘એ જ છે ને!—મારે મુસાફરી પણ કરવી પડે—માટે જ તને મોકલી દેવી પડે છે.’

‘એ તો સમજી, પણ મને એ જંગલમાં કેમ ગમશે?’

‘અરે બહુ જ સુંદર જગ્યા છે. ત્યાં કુદરત બહુ જોરમાં છે એમ કહે છે.’

‘તમે કદી ગયા છો?’

‘ના—પણ ત્યાંની હવામાં ઘણા ગુણુ છે. લોહી ચોખ્ખું કરે છે—વધારે છે—સ્વભાવ શાંત રહે છે. મહાબળેશ્વર જેવું છે. તું તો દરેક ચીજની કાળી બાબુ જ જુએ છે!’

‘બીજી કંઈ બાબુ છે?’ વીણા મઝકાઈ. ‘પણ એકદમ શ્રીમંત થઈ જજો હો. મારે તમારી પાસે આવવું છે.’

‘વીણા, આખા શહેરમાં જ્યાં મેં છૂટા રૂપીઓ જોયો તે મારા ખીસામાં જ પડવાનો અને જો છૂટા રૂપીઆ નજરે નહીં આવે તો હું એને ચોંટ્યા હશે ત્યાંથી ઉખેડીને છૂટા કરીશ. હજી તને મારી કમાવાની શક્તિનો ખ્યાલ નથી. થોડા જ માણસોને...’

‘મને તેનો ખ્યાલ આવી ગયો. આ મારી લોકલ આવી.’

*

નાનું રોશન—રોશન માસ્તર, ટ્રિકિટ કલેક્ટર, સિગ્નલર અને ચોર્ટરનું કામ એક જ માણસ કરતો હતો. વીણા લોકલમાંથી જતરી.

ત્યાં એક ગામડિયા કપડાંમાં ચીમળાઈ ગએલો પુરુષ આંટા ભારતો હતો. વીણા બતરી એટલે એને જોવા માંડ્યો.

‘તમે માધુમામા ?’

“હા-હું જ” માધુમામાના મોં ઉપર હાસ્ય કે આવકાર જેવું કંઈજ જણાયું નહીં. ‘તું વીણા કે ?’ નાની હતી ત્યારે મને માદ છે તારા જેવું ઘોંઘાટિયું છોકરું મેં કદી નહીં જોયેલું. ચીસાચીસ કરી મૂકતી હતી.’

‘હવે તો બહુ જ શાંત છું.’ વીણાએ આશ્વાસન આપ્યું.

પણ મામાને તો બીજો જ ઉપદ્રવ હતો.

‘ઘેર ગાડી કરીને જવું છે ? ગાડી તો મંગાવવી પડશે. એક રૂપિયો ચોંટશે અને ઘર તો અહીંથી બે માઈલ પણ નથી. તને આગવાનો શોખ ખરો ?’

વીણા સમજી ગઈ.

‘ધણો જ, પણ આ મારી દ્રંકનું શું ?’

‘એ તો મજૂર લાવશે. ચાલ, ત્યારે ચાલવા માંડ.’

કડકડતી ઠંડીમાં ચાલી નીકળ્યાં.

‘તારા કાકાએ મને તાર ક્યો હતો, અને કહ્યું હતું કે તારો અહીં રહેવાનો વિચાર છે. અહીં થોડી સ્થાવર મિલકત, મકાન વગેરે છે, તે હું તને બતાવીશ. ભાડે રાખ કે ખરીદ કર. મારો સલાહ ખરીદ કરવાની છે. આ જગ્યા જતે દહાડે બહુ વધી જશે. કાલે હું તને બમલા બતાવીશ.’

વીણા તો જોઈજ રહી. દરબારકાકાએ શી વાતચીત કરી હશે તે સમજી ગઈ. મામાને બરાબરી દીધું હશે કે વીણા શ્રીમંત છે. વીણા સુખી થાય તે ખાતર કાકાને જૂઠું બોલવામાં સંકાપ તો શું પણ આનંદ આવ્યો હશે.

‘આ મારું ઘર. માણસોની બહુ જ તંગી. બધા જ લૂંટારા છે અને જો કહેવા જાય તો જતા રહે છે.’

x

વીણા મામાને ત્યાં આઠ દિવસ રહી. મામાએ વીણાને હતા એટલા બંગલા અને જમીનો દેખાડી. મામા સ્થાવર મિલકતનો દલાલ હતો. આખો દહાડો શિખામણ આપતો કે ખેરીદવામાં લાભ છે. આઠમે દહાડે રાવસાહેબે કાગળ લખ્યો અને વીસ રૂપીઆ મોકલાવ્યા. ત્રાંડ હોટેલનું શરનામું હતું. સવારમાં કાગળ આવ્યો અને બપોરે મામા વીણાને બીજો બંગલો જોવા લઈ ગયો.

‘જોને, વીણા, આ મિલકતની એક લાખ વીસ હજારની માંગ છે. પણ દસ હજાર ઓછા કરી શકાશે.’

‘પણ મામા, મારી પાસે તો વીસ રૂપીઆ છે.’

‘વીસ રૂપીઆ ?

‘વીસ રૂપીઆ.’

‘પણ તારા બાપ તો બહુ શ્રીમંત હતા ?’

‘એ બધા ગયા - શેરમાં.’

‘હેં, સદો કર્યો ?’

‘હા.’

‘તને કાણે કરવા દીધો ? તારા કાકાએ રોકી નહો ?’

‘મેં માન્યું નહીં.’

‘ત્યારે તો ગેરસમજ થઈ.’

‘મને પણ એમજ લાગે છે.’

આ સમાચારથી મામાને ઘેર અગત્યના ફેરફારો થઈ ગયા. બીજો દહાડો સવારે મામાની નાની છોકરી આવી.

‘આ કહે છે મને ફરવા લઈ જાઓ.’

પ્રેમ કે પુરુષાર્થ ?

૬૬

‘ક્યાં જઈશું ?’

‘મને તેડીને લઈ જવા કહ્યું છે.’

‘તેડીને કેમ ?’

‘તોફરને રળ આપી છે.’

‘ક્યારે ?’

‘કાલ રાતથી.’

એટલામાં ખીબાં છોકરાં આવ્યાં.

‘આએ કહ્યું છે અમને નવરાવો અને માથાં હોળીને કપડાં
પહેરાવો !’

‘જરૂર, પણ હું જરા ખજારમાં જઈ સાથુ લઈ આવું.’

વીણા સ્ટેશને ગઈ અને મુંબઈ જવાની લોકલ પકડી.

પ્રકરણ ૬ હું

પ્રેમ કે પુરુષાર્થ ?

ડોક્ટરો કહે છે કે રાતના એ વાગે મનુષ્યના શરીરની તાજ-
ગીના પારો નીચામાં નીચો હોય છે, અને તેથી એ વખતે મનુ-
ષ્યને વર્તમાન કાળ અસહ્ય લાગે છે, ભવિષ્ય લયંકર લાગે છે અને
ભૂતકાળ માટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે. પણ અનુભવીઓ માને છે કે આ
ડોક્ટરોની શોધ ખોટી છે. આ દશા મનુષ્યની યાય છે અરી પણ

બરાબર જમવાના ટાઈમિના એક કલાક પહેલાં. ચંદ્રવદન આવા વિચારે ચઢી ગયો હતો. આ સમયે મનુષ્યનું નૈસર્ગિક આવડત અને હોશી-આરી રૂપી અભિમાનનું અખતર ઊતરી જાય છે. આ દુનિયા જેમાં કોઈ જ પાર નથી ઊતરતું તેમાં આપણે ડોળાંચારુ તરીકે ઉઘાડા પડીએ છીએ. હાથ નાખીએ ત્યાં સોનું પાકવાને બદલે કાંટા લાગે છે. પરમાર્થ કરવાના ઉચ્ચ આદર્શથી ધંધો શરૂ કર્યા પછી, કોઈ મહાન ડોક્ટર પણ શરમાય, એવી ભૂલો કરીને આપણા મિત્રો અને સગાંવહાલાંઓને પણ આપણી સાથે કુબાડી દઈએ છીએ.

ચંદ્રવદનની આવી દશા ચાલતી હતી એવામાં પ્રવીણ ટપકી પડ્યો, અને એણે પેસતાં જ ઝાટકો માર્યો.

‘ચંદુ, ખબર પડી કે? તારો પેલો દીલોળન દોરત, પેલા નકલી ટાગોરે સમાઈ તોડી નાખી.’

‘પીરસેલી ખાસૂદી બગડી ગઈ, નહીં?’

‘બગડી ગઈ? જેરી થઈ ગઈ. આવું થયું સાંભળ્યું છે? છોકરીએ મિલકત ગુમાવી એટલે એને ફેંકી દેવી! વાહ, ખરી અમીરાઈ!’

‘મિલકત ગઈ? શું બકે છે?’

પ્રવીણને વધારે અચંબો થયો, શું ચંદુ જાણતો જ ન હતો? ‘કેમ બન્યું તે તો કાણ જાણે, પણ પહેરવાનાં લૂગડાં પણ ઉછીનાં લઈને જવું પડ્યું અને પેલા નીચ ઈલકાખીએ એને વહેતી મૂકી! એ તો મુંબઈ ગઈ. પણ આવે વખતે તરછાંડાય?’ પ્રવીણના મત પ્રમાણે જેમ છોકરી વધારે આફતમાં તેમ આપણે વધારે ચીટકુ થવું જોઈએ. ચંદુએ બચાવ કર્યો.

‘પણ તારું ધારતું ખોટું છે. કારણ બીજું જ હતું. જોને...’ ચંદુ અટકી ગયો. આને કહેવું એટલે આખા શહેરમાં જાહેરખબર આપવી. ‘હું કહું છું ને બીજું જ કારણ હતું.’

‘એમ કે’

‘પણ હું ખરું કહું છું.’

‘ચંદુ, હું નથી માનતો અને તું પણ ના માનીશ. આવું તું પણ ન કરે, હું પણ ન કરું, કોઈ પણ ન કરે તે તારા દેવે કયું. જલે તારો મિત્ર રહ્યો, પણ મને જો મળશે તો હું અપમાન કરીશ. પણ મારે તો એની સાથે બોલવા વહેવાર પણ નથી.’

આ સમાચાર પછી ચંદુનું મન બ્યગ્ર થઈ ગયું. બીજો દહાડે ક્રીસનની કલમમાં જમવા ગયો. ક્રીસન મળ્યો નહીં. ત્યાં નરેન્દ્ર આવ્યો અને તરતજ બધા મેમ્બરો ત્યાંથી વિખેરાઈ ગયા. નરેન્દ્રને કોઈ અનુગતું ન લાગ્યું પણ ચંદુને હાડોહાડ લાગી ગયું. નરેન્દ્ર જતો રહ્યો અને તરતજ ક્રીસન આવ્યો.

‘જરા મોડું થઈ ગયું ખરું. લે ચાલ, જરા એ ‘છોટા’ મારી લઈએ.’

બને જમવા બેઠા. ચંદુ મૂંઝો થઈ ગયો.

‘ક્યાબમાં કંઈ હજી?’ ક્રીસને પૂછ્યું.

‘બાણી મોટી’ ચંદુએ નિઃસાસો નાખ્યો.

‘ધોડો જેવો આવ્યો?’

‘ના.’

‘વાયુનો ઉપદ્રવ.’

‘ના...ચિતા.’

‘નરુ.’

‘નરુ? અરે હા નર-નરેન્દ્ર-સર નરેન્દ્ર?’

‘હા.’

ક્રીસન ગંભીર થઈ ગયો.

‘એને શું થયું છે?’

‘જોતે, ગઈ કાલે આફત થઈ ગઈ. મારે ત્યાં એક માણસ ટપકી પડ્યો. એને હું ધીએટરમાં મળ્યો હતો પણ વગર ઓળખાણે મારી સાથે બોલ્યો એટલે ખીબું શું થાય? મેં રસ્તો માપ્યો.’

‘ખરાબર છે.’ કીસને ટહુકા પૂર્યો. ‘આવે પ્રસંગે રસ્તો જ મપાય.’

‘પણ એણે નાનપણની ઓળખાણ કહાડી તે મને પણ ચાલ આવ્યું કે એ તો બિપીન. મેં એને સોડા, ખરફ અને બાટલી વગેરે ઘરી દીધાં. નાનપણમાં લંગોટિયા જેમ હતા. એણે વીણાની મિલકત વિષે પૂછ્યું. મને પ્રવીણે ખબર આપેલી તે મેં કહ્યું. એણે મને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું. મેં કહ્યું: ‘નરેન્દ્ર મારે ઘેર છે;’ એટલે એણે કહ્યું: ‘નરેન્દ્રને પણ લેતો આવજો.’ પછી વીણાનાં લગ્ન વિષે પૂછ્યું: મેં કહ્યું ‘ઊડી ગયાં.’ ‘ઊડી ગયાં?’ હા, એ તો મુંઝઈ ગઈ.’

‘વીણાએ ના પાડી?’ ‘ના નરેન્દ્ર.’ ‘હે! નરેન્દ્ર?’ એટલામાં નરેન્દ્ર આવ્યો. એની જ રાહ જોતા હતા. પેલો બિપીન ઊભો થયો. મેં કહ્યું. આ બિપીન, સર નરેન્દ્ર-નરેન્દ્રે શેકહેન્ડ કરવા હાથ લાંબાવ્યો, પણ પેલા બિપીને તો પોતાની ઘડિયાળ કહાડી-મેં ફરીથી કહ્યું ‘આ નરેન્દ્ર’ અને પછી...

અંદુ અબોલ થઈ ગયો અને ગલાસ ખલાસ કર્યો.

‘પછી શું?’ કીસને રસથી પૂછ્યું.

‘શું? નરેન્દ્રનો હાથ તો લાંબાવેલો જ હતો અને બિપીને એના તરફ નજર પણ ન કરી. જો આ છરી તે નરેન્દ્ર-આ કાંટો તે બિપીન

અને આ બાફેલો બટાકો તે હું. આ કાંટાએ બટાકાને કહ્યું—‘ચંદુ, મારે જવું પડશે.’ કહીને ચાલ્યો જ ગયો. જાણે છરીની હયાતી જ ન હોય. મને તો કાંઈ સૂઝ જ ન પડી.’ ચંદુએ બીજો ગ્લાસ ભર્યો.

‘એ બિપીન મને ગમ્યો.’

‘ગમ્યો ? પણ તું સમજ્યો ?’

‘બરાબર સમજ્યો—ચંદુ, એક વાત સમજી લે. તારો આ નરેન્દ્ર, સર હોય, ખેરોનેટ હોય કે ટાગોર હોય પણ છોકરી ભિખારી થઈ ગઈ માટે જે સગાઈ તોડે અને પાછો બધાની વચ્ચે બેશરમ જેવો ફરે એ કેમ અને ? મારો મત કહું ? આ તારો મિત્ર—જો કે તારો મિત્ર કેમ થયો એ નવાઈની વાત છે—આ તારા મિત્રને કહેજે કે વીણાને સમજાવીને લગ્ન કરે અથવા એ વાત લુલાય ત્યાં સુધી છુપાઈ રહે. હું કીસન, રમ્મની, પ્રમોદ, એ બધા વીણાને ઓળખતા હતા, એની સાથે સારો સંબંધ હતો એટલે અમને બહુ લાગી આવ્યું છે. નરેન્દ્ર આપણા મંડળમાં નથી, પણ અમારા કહેવાથી બધા જ જાણશે મારી બેન વીણાની મિત્ર હતી. તે કહે છે કે જ્યાં તારો નરુ મળશે ત્યાં એનું અપમાન કર્યા વગર નહીં છોડે. જો મંડપ નહીં કરે તો કલકત્તા એને ભારે પડી જશે.’

‘પણ તું આ વાત બરાબર સમજ્યો નથી.’

‘બરાબર એટલે ?’

‘વાત જુદી જ છે.’

‘શું છે ? શી છે ?’

ચંદ્રવદને પોલિસ સ્ટેશનની વાત કહી.

‘પોપટને બચાવ્યો માટે ?’

‘હા.’

‘કહેતા ખી દીવાના કે સનતા ? ચંદુ, તારા મિત્રને અચાવવા તે મહેનત દીક કરી પણ આ વાત કોઈને પણ ગળે ભીતરે ખરી ? અધાને મૂખાં સમજે છે ?’ કીસને બવાં ચઢાવ્યાં.

‘પણ હું સાચું કહું છું.’

‘ચંદુ, શું કામ કાંકાં મારે છે ? તારો નરુ અગશિયું નીકળ્યો. વીણાના પૈસા ગયા એટલે સાલો છટક્યો.’

‘પણ નરુ પાસે ક્યાં પૈસાની ખોટ છે ?’

‘ચંદુ, કોઈ પણ પાસે પૈસા પૂરતા હોતા જ નથી. એના મનથી એની કાથળીમાં વીણાની થેલી ભરાશે, પણ જ્યારે જામગરી સળગી ગઈ અને ટેટા ન ફૂટ્યો એટલે ફેંકી દીધો. હવે એની વાત છોડ. મને ખાવું નહીં આવે.’

+

+

+

ચંદ્રવદનને ખરેખરી મૂંઝવણ થઈ. પ્રવીણે શરુઆત કરી. પછી બિપીનની વિચિત્ર વર્તણૂક અને કીસનની પૂર્ણાદ્રિતિ કલકતા બહુ. મોટું શહેર છે, પણ શહેરમાં દરેક માણસને પોતાનો નાનો સમાજ હોય છે અને એ સમાજમાં પોતાની ટોળા હોય છે, એ એનું ગામડું બની રહે છે. નરેન્દ્રની ટીકા ફૂટથી થવા માંડી હતી. દરેક જગ્યાએ ઝાળખીતાં લોકાનાં ટોળાં નરેન્દ્રને જોઈને પીક ફેરવી ચાલ્યાં જશે. એ દૃષ્ય ચંદ્રવદનની નજર આગળ તરવા માંડ્યું. નરુને ખબર તો આપવી જોઈએ પણ આ વાત કાઢવી કેવી રીતે ? નરેન્દ્રની તબિયત પણ દીક ન હતી. ગમે તે ભોગે ફરજ અજાવવી જ જોઈએ.

‘નરેન્દ્ર !’

‘હં.’

‘ન દોસ્ત.’

‘પણ બોલને.’

ચંદ્રવદનને થયું કે આ વાત ઘણી નાણુકતાથી ઉઘાડવી પડશે.

‘જોને, આ વીણાની વાત સ્તો.’

ચંદ્ર તાપણી આગળ પણ ગરમ થઈ ગયા હતા તેને જરા પાણવામાં પડ્યો અને એણે નરેન્દ્રનાં બવાં જોયાં નહીં.

‘તેનું શું?’

‘પેલો જયન્ત કહેતો હતો.’

‘જહાન્નમમાં ગયો જયન્ત.’

‘જરુર-જરુર પણ.’

‘જયન્ત છે કાણ?’

‘પેલો મેં તને વાત કરી હતી તે...’

‘એ શું બોલતો હતો?’

‘પ્રવીણની બેન અને બીજા ઘણા...’

‘શું કહેતાં હતાં?’

નરેન્દ્ર તદ્દન એની માતૃશ્રી જેવો દેખાતો હતો. એ વાત ચંદ્રને ન ગમી. કાંઈ પણ મનુષ્યે અમ્મા જેવું દેખાવું નજા જોઈએ, એવું ચંદ્રને લાગ્યા જ કરતું.

‘શું કહેતા હતા?’ કડકાશથી નરેન્દ્રે પૂછ્યું.

‘એટલે કે-એ જરા-એમ કે વીણાને જાણે પડ્યા ઉપર પાટું જેવું...’

નરેન્દ્રનું મોઢું વંકાયું. એકલા તિરસ્કારથી નહીં પણ અપચાનું કારણ વધારે હતું. દરદ ગિપડવાના ગિંકાણમાં બણકારા વાગી રહ્યા હતા.

‘તું જ્યારે તારા મિત્રો સાથે ગુફતેગી કરે ત્યારે મારા સિવાય કોઈ ખીજે વિષય શોધી લઈશ તો મહેરબાની.’

‘પણ એ લોકો જ વાતો કરે છે.’

‘અને જો વાતો કરે તો મને કહીશ નહીં, તારા મિત્રો શું કહે છે તેની મને સહેજે પરવા નથી.’

તેં મને તારે ઘેર રાખ્યો એ મહેરબાની પણ આજે હું જઈશ.’

‘અરે-પણ એ તું તો તદ્દન ઉંઘે રસ્તે ચઢી ગયો.’

‘સાહેબજી.’

‘પણ જો સાંભળ...’

‘તારા મિત્ર પ્રવીણ કે જે હોય તેને કહેજો કે મારી બાબતમાં માયું માયું છે તો ફોડી નાખીશ.’

ચંદુ વિચારમાં પડી ગયો.

‘એ બનવું મુશ્કેલ છે. પ્રવીણને તો કુરતીમાં ઈનામ મળ્યું છે અને બહુ જ જમરો છે. એણે એક વખત...’

નરેન્દ્ર જતો રહ્યો. દેસાઈ વિચારમાં પડ્યા. એક વખતનો લીલોછમ બગીચો વેરાન થઈ ગયો. પહેલી વીણા ગઈ. શું છોકરી! અરેખરી દોસ્ત, ફટ કરતી ચાલી ગઈ અને હવે નરુ વિચારમગ્ન. ચંદુ નિરાંતે વિચાર કરવા ખુરશીમાં લાંબો થયો અને ઉંઘી ગયો.

દોઢએ એનો ખભો પકડી હલાવ્યો. સામે જ નરેન્દ્ર બેઠો હતો. એવડો વળી ગયેલો નરેન્દ્ર.

‘ચંદુ!’

‘અહીં જ છું.’

‘તારી પાસે પેનકિલર છે?’

દરદ આગળ અભિમાન ફેલું નાસે છે! કેવા રુઆબથી નરેન્દ્ર બેઠો અને કેવા વીલા મોઢેથી આવ્યો.

‘પેનકિલર !’

‘હા, મને અપચાનું દરદ ઊપડ્યું છે.’

આવે પ્રસંગે ચંદુની જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી. એની આંખો ઉઘડી ગઈ. એણે નરેન્દ્રને ખુરશી ઉપર બેસાડ્યો. તરત જઈને આખી રાત ઉઘાડી રહેતી દવાની દુકાનેથી દવા લઈ આંખો અને પાઈ દીધી. થોડા વખતમાં નરેન્દ્રનો કેડનો વળાંક સીધો થયો. શરીર સાથે એનો મિળન પણ સીધો થયો.

‘ચંદુ, તારા મિત્રો શું કહેતા હતા ?’

ચંદુ ખમચાયો, વળી આ ભમરીનું મધ ક્યાં ઉમેળવું.

‘લેને હું જ કહું, એ કહેતા હતા કે હું બહુ જ નીચ નીકળ્યો. ખરું ને ?’

‘તદ્દન એમ જ તો...’

‘એ બધા સાચું કહે છે—હું નીચ, હલકટ જ છું.’

‘ના—ના—ખન્ને બાળુની ભૂલ અને એ બધું ખરું ને...’

‘બોટું ! વીણા મુંબઈ ગઈ છે ?’

‘કહેતી હતી ખરી.’

‘હું મહાન ગધેડો, મારાથી મુંબઈ જઈને એને શોધી લવાય તો કેવું સારું !’

‘જા ને.’

‘કેમ જાઉં ? હમણાં જ ધારાસભાની ચૂંટણી થશે. વળી સરકારી કામ. મોકાનો વખત. ખરો પુરુષાર્થ કરવાનો હમણાં જ સમય છે. ગેરહાજર રહ્યો તો મારું ભવિષ્ય ખલાસ.’

ચંદુ ખુરશીમાંથી ઉછળીને બહાર પડ્યો.

‘કેમ ચંદુ, કંઈ કરડ્યું ?’

‘મને એક વિચાર આવ્યો.’

‘તેમાં નૃત્ય કરવાની કાંઈ જરૂર?’

‘જોને, મારે અહીં રહેવાની કાંઈ ખાસ જરૂર છે? હું જમીન શોધી લઈ આવું તો?’

‘તારાથી બનશે?’

‘બનશે? મારો જરાનો વિચાર હતો જ. હવે હું વીજાને મિત્ર અને તારો એલચી બનીને જઈશ. આ મારું કામ. મારે જ લાયક.’

પ્રકરણ ૭ મું

કાકાની શોધ

વીજા બોરીબંદર ઊતરી. કાકાનો કામળ કાઢ્યો. શરનામું વાંચ્યું અને ગ્રાંડ હોટેલ જવા વિક્ટોરિયા કરી. એને મુંબઈ ગમ્યું. એક મોટી હોટેલ પાસે ગાડો ઊભી રહી. ઓહો! કાકાએ કમાલ કરી, આ હોટેલ તો એક વખત હુકમીચંદ પાસેથી પણ ભાડું પહેલું માગે એવી મોંઘી લાગી. આગળ એક મિલિટરી પોષાકમાં મોટી મૂછોવાળો દરવાન હતો. એને વીજાએ પૂછ્યું :

‘દરબારકાકા એટલે રાવસાહેબ અહીં રહે છે?’

‘રાવસાહેબ? અહીં કાંઈ રાવસાહેબ છે જ નહીં. દીવાન બહાદુરથી નીચેનું કાંઈ જ નથી.’

વીજાને ‘જગતમિથ્યા’ નું સૂત્ર યાદ આવ્યું. હજી ઉંઘમાં તો નહીં હોય? સ્વપ્નું તો નહીં હોય? ચારે બાજુ મોટરો, મોટા મોટા

મકાનો, દામોનો ઘોંઘાટ ચાલુ જ હતો. દરવાન યોદ્ધાને વીણાની દયા આવી હશે. એણે ફરીથી પૂછ્યું:

‘શું નામ કહ્યું?’

‘રાવસાહેબ સુખોધ દેસાઈ.’

‘કયો ખોધ?’

‘સુખોધ-સુ-ખો-ધ નામ છે.’

‘ઓ, સુખોધ નામ છે-ખીણું નામ?’

‘દેસાઈ.’

‘દેસાઈ?’

‘હા, દેસાઈ.’

‘સુખોધ દેસાઈ-કાઈ નથી. પણ ચોથે માળે પરખોધ મથાઈ છે. તમારું નામ?’

‘પરખોધ મથાઈ નહીં-સુખોધ દેસાઈ.’

‘ના-ના પરખોધ મથાઈ-ઠીંગણો ને જાડો છે. કૂતરો રાખે છે.’

‘બલે ને અદાર કૂતરા રાખે.’

‘એક જ છે.’

‘પણ ગ્રાંડ હોટેલ તો આ જ ને? આ રહ્યું શરનામું-અરે પકો ગયું લાગે છે.’

‘પરખોધના એક મિત્ર સુમન છે અને એની પાડોશમાં પર-શોત્તમ પટેલ છે. એની નીચે...’

‘હશે, મારી બૂલ થઈ લાગે છે.’

વીણા ચાલી ગઈ.

વીણા ફરતી ફરતી ફલોરા ફાઉન્ટન આવી. દરઆરકાકાનો બેઠ એનાથી ન ખુલ્યો. ત્યાંથી ખોરીખંદર આવી, ત્યાંથી દ્રામમાં

બેડી અને રાયલ એપેરા હાઉસ આવી. ત્યાં ઊતરી ગઈ અને રખડતે રખડતે રેલ્વે હોટેલ આગળ આવી ત્યાં બૂખ લાગી અને અંદર ગઈ. બગીચામાં એક ટેબલ ઉપર બેડી.

‘મિસ દેસાઈ!’

વીણા ટદાર થઈ ગઈ. અહીં એને કાણે બોલાવી હોય! એટલામાં ફરીથી ખૂમ સંભળાઈ.

‘તમે ક્યાંથી?’

બાબુના ટેબલ ઉપરથી ફાટી આંખોએ એક છોકરી નોંધ રહી હતી.

‘તમે-મારા મનથી તમે કલકતે છો.’

વીણા ઊડીને ત્યાં ગઈ.

‘તમે મુખર્ષમાં ક્યાંથી?’

‘જરા ઉતાવળથી આવવું પડ્યું, તમે શું ખાઓ છો?’

‘બેસો, ખાવા જ માંડો-ક્યારે આવ્યાં?’

‘દસેક દિવસ થયા. મુખર્ષ આજે જ આવી.’

‘ભલી મને ઓળખી?’

‘કમ ન ઓળખું-નામ ભૂલી ગઈ છું, નામ તો મને કદી યાદ નથી રહેતાં.’

‘પદ્મા.’

‘હા-તમે સિનેમામાં છો નહીં?’

‘હા-હમણું જ મેં અશોક સિનેટોનમાં નોકરી લીધી. કમ જગદીશ.’

‘પદ્મા!’

‘જગદીશ, તું અહીં રેલ્વે હોટેલમાં?’

‘હું જરા ઇમ્પીરિયલમાં આવ્યો હતો. ત્યાંથી જમવા અહીં જ આવ્યો.’

‘આ વીણાબેન-મિ. જગદીશ.’

‘સાહેબજી.’

‘જગદીશ-મોટો જાણીતો એક્ટર છે.’

‘બસ કર પદ્મા, -બેન, હું જાણીતોયે નથી અને એક્ટર તો બિલકુલ નથી. બંગાળી છો?’

‘હા, પણ ગુજરાતી આવડે છે.’

‘પદ્મા-‘અશોક’ માં ગઈ હતી?’

‘હા-બે કલાક બેસી રહી. કાઠએ દાદ ન દીધી. પછી મને હીંમતલાલે ઓળખી અને અંદર લઈ ગયો. ત્યાં નરોત્તમ આવ્યો. એ ન મળ્યો હોત તો હજી હું રણબેરી સિનેટાનમાં જ સડચા કરતી હોત.’

‘પણ એ નરોત્તમ કાણ છે? વીણાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘રુસ્તમજી અને ભર્યાનો રટડોઓ.’

‘મેં નામ પણ સાંભળ્યું નથી.’ જગદીશે હાથ લંબાવ્યો.

‘હાથ મિલાવ, એમણે પણ કદી જગદીશનું નામ નહોતું સાંભળ્યું. હું અને કિશોરી મળવા ગયાં, ત્યાં એક દોરડા જેવો લાંબો ધાંચીના બગદના ડાબલા પેરીને બેઠો હતો. મને નામ પૂછ્યું. મેં કહ્યું. એણે અમદાવાદ નામ કદી સાંભળ્યાં નહોતાં. મને કહ્યું કે તમારું કામ એક ચીલામાં પડી ગયું છે. એને તો એક સિનેમાની દુનિયામાં નવીન ભાત પાડવી છે. આ અછડલી અર્થહીન વાર્તાઓ બંધ કરીને કાલિદાસ અને ભવભુતીની કૃતિઓ પડદા ઉપર લાવવી છે, એ કાલિદાસ અને ભવભુતી કાણ છે, તું ઓળખે છે? નાટકોનો સિનેમામાં પુનરોદ્ધાર કરવો છે એમ કહે છે.’

‘નાટક! સિનેમામાં નાટક!—એ તો વીસ વર્ષ પહેલાં મરણ પામ્યું.’ પદ્માએ ઇતિહાસ કહ્યો.

‘તે હશે પણ એ પુનરોદ્ધાર કરવાનો છે. પદ્મા, મારે કિશોરી સાથે મનામણાં થઈ ગયાં.’

બને જણાં ખાનગી વાતોમાં પડ્યાં. વીણા વિચારમાં પડી.

‘જગદીશભાઈ.’

‘કેમ?’

‘મને એ નરોત્તમ નોકરી આપે?’

‘મશ્કરી કરો છો?’ પદ્માએ પૂછ્યું.

‘ખરું કહું છું.’

‘પણ કાંઈ કારણ?’

‘મારા તમામ ચેસા ગયા.’

‘તમામ એટલે—બધા—’

‘હા પાઈએ પાઈ.’

‘ખોટું થયું.’ જગદીશે દીલસોળ દેખાડી ‘એક વખત લાહોરમાં મારી એવી જ દશા થઈ હતી, મેનેજર પગાર લઈ નાસી ગયો.’

‘પણ થયું શું?’ પદ્માએ પૂછ્યું.

‘તમને યાદ છે તે દહાડે ચંદુ મારે ઘેર હતો?’

‘ચંદ્રવદન દેસાઈ! એને તે ભૂલું?’

‘ઓહો—પદ્મા ‘એ કેવો રઢિયાળો રાજવી છે?’ જગદીશે પદ્માના શબ્દોમાં ધ્રુપેલા લાઠ સાંભળી પૂછ્યું.

‘રાજવી જ છે. એણે જ મને હજાર રૂપિયા આપ્યા હતા, જે લઈ હું મુંબઈ આવી. એ ન હોત તો હજી હું કલકત્તામાં સમી જ હોત.’

‘ચંદુએ આપ્યા ?’ વીણાએ ખુશ થઈ પૂછ્યું.

‘એણેજ. એમનો ઉપકાર માનવા પૂરતા પણ મને એ કાણ બળે મળશે કે નહીં.’

‘મને તો મને જરૂર મેળવજે. મારે આવાજ મિત્રાની જરૂર છે.’ જગદીશ ઇચ્છા દર્શાવી.

‘તે વખતે ચંદુએ વાત નહોતી કરી કે પેન્ના શેરામાં ચીટ-કાયો ? એમાંજ મારા તમામ પૈસા ગયા. એટલે મારે કાંઈ પણ કામ શોધી કાઢવું પડશે.’

‘અરે, અરે, બહુજ ખોટું થયું.’

‘આ લોકો ! પગાર આપશે ?’

‘બસો રૂપિયા.’

‘બસો રૂપિયા. શ્રીમંતાઈ, એ લોકો ક્યાં છે ?’

‘માડુંગા.’

‘હું ત્યાંજ જઈ છું.’

‘પણ તમને મળશે ? ત્યાં તો રોજ જવું પડે છે. અને કલાકો સુધી બેસી રહેવું પડે છે તો પણ કાંઈ ભાવ જ પૂછવું નથી.’

‘પણ હું તો સીધી અંદર જ ચાલી જઈશ.’

‘તે કેમ બને ?’

‘કેમ નહીં ?’

જગદીશ વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો.

‘બરાબર છે—બહાર લટકી રહે શો ફાયદો ? તમે સીધા જશો તો એમના મન ઉપર પણ છાપ પડશે. બહાર મહિનાઓ સુધી માખી મારવું ટાળું જ્યારે હું જોઈ છું ત્યારે મને દયા આવે છે. દરવાજા આગળ એક સિપાઈ બેસે છે. તેને ડાયામાં એક દઈને અંદર ચાલી જજો. અને જો શેડીઆઓ તમારું નામ અને શરનામું

ઉતારી લે તો ના પાડજો. એ કિસ્સો તો પીળો થઈને ખરી ગયો. એમને આલાજ કરી નાંખો. 'કહી દેજો કે 'હા કે ના' નો જવાબ આપો. બીજો બણી માગણી છે.'

વીણા ઊભી જ થઈ ગઈ.

'મિ. જગદીશ, એજ પ્રમાણે કરીશ. તમારો ઉપકાર યાદ કરીશ.'

'ફતેહ કરે.'

વીણાના ગયા પછી પદ્માએ જગદીશને ઠપકો આપ્યો.

'આવી શિખામણ અપાય ?'

'શા માટે નહીં ? એને કામ તો શરૂ કરી આપ્યું ને ? ચાલ, મારે પણ હવે રિહર્સલનો વખત થયો. પદ્મા, આ આ તારી વીણા મને ગમી. હિંમતવાળી છે. મારી એને આશીષ છે.'

વીણા સડસડાટ ચાલી નીકળી અને ટેક્સી કરીને સીધી માટુંગા ગઈ. મોટરમાંથી ઊતરનારને લાગ્યે જ કોઈ રોકે છે. એનાં કપડાં અને દેખાવ તો અમીરી હતો જ. ટેક્સીવાળો બરાબર લઈ ગયો અને વીણા ઊતરી ત્યાં ચારે બાજુ દરેક જાતનાં મનુષ્યો જોયાં. પંજાબી, બંગાળી, મદ્રાસી, પઠાણો, બધા જ ટેક્સતા હતા. સ્ત્રીઓનો પણ તોટો ન હતો. ઉંમર પણ છથી માંડીને સાઠ સુધીની દેખાતી હતી. સ્ટુડીઓ-મેનેજરના મગજ અગશ્વિયાની સ્પર્ધા કરે છે. અગશ્વિયામાં વધારે ગુણ એ જ કે એની જિંદગી બહુ ટૂંકી હોય છે. નોકરી શોધતા આવનાર સ્ત્રીપુરુષોને કોઈ પણ જાતની સગવડ આપવાનો તો કદી વિચાર એ લોકોને આવતો જ નથી, તે ઉપરાંત ખૂબી એ છે કે એ લાચાર ટોળાંઓને જેટલી સગવડ પડે અને જેટલાં હોશ થાય તે તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. સગવડો ગત સુધી દરેક

રુઢિયોની ઓફિસ આગળ શેડને મળવા માટે વીસથી ત્રીસ છવ-
કાઓ ખમણ્યાં જ કરે છે. બૂખે મરીને, કપડાં સારાં પહેરીને ખેસી
રહે છે. ડાઈજ પરવા કરતું નથી. એ બધાંને ખેસવા માટે તડકામાં
એક બાંકડો નાંખેલો હોય છે એમને દેખતે ડાઈ સુલ્તાના કે દેવકા-
રાણી આવે છે ત્યારે ચારે બાજુ વિજેતાની દૃષ્ટિ નાંખતા શેડને જ
બૂમ પાડે છે અને શેડ મત્રકાતા મત્રકાતા છેક બહાર આવે છે અને
લાડતા, લાડતા, ખે જાણુ અંદર જાય છે. પોતાની મોટર ચલાવતો
ડાઈ સ્ટાર-બીલીમોરીયો સિગારેટ ફૂંકતો ફ્યાખમાં મોટર રોકે છે
અને આ કમનસીબ ટોળાને ચકરાવી નાખવા ખૂટસુટ સાથે મશ્કરી
કરતો સાથીને બનાવતો ઝિતરે છે. એવાની સાથે હંમેશા ખનવા અને
મશ્કરી સહન કરવા એકાદ નોકર દરજ્જાનો મિત્ર હોય છે જ.

આ ટોળું પણ અંદર અંદર એકમેકને આંજી નાખવાનો જ
ખયલન કરતું હોય છે. અસ્ત્રીયંધ કપડાં, રંગમેરંગી સાડીઓ, સિગારેટના
ધુમાડા, ઉર્દુમાં વાતચીત, ખોટું હાસ્ય, બિહતસ મશ્કરીઓ, ખડાશો અને
પોતાનાં ઉચ્ચ કુળનાં વર્ણન, એ જ વાર્તાલાપના વિષયો હોય છે. પુરુષો
બધા જ સુટમાં હોય છે. જાણે એક જ કુટુંબમાંથી આવ્યા હોય એવા
સરખાજ દેખાય છે. બધા જ ચમરાક, લણેલા, સંસ્કારી, ટીખળી
અને પરમાર્થની દૃષ્ટિએ સિનેમાતો ઉદ્ધાર કરવા નીકળી પડ્યા હોય
છે. એમાં ભેગા ડાયલોગ લખનારા, વાર્તાઓ લઈને આવેલા, ગવૈયા,
તખલચીઓ, શાયરો, સરકસવાળા વગેરે ફૂતરા, બિલાહા, હરણ,
અને ચીત્તાનાં બચ્ચાં પણ લઈને આવે છે. આ શંભુમેજો બેઠાંને
વીણા જરા ખમચાણી. પણ હૃદય કંટાળુ કરીને આગળ વધી. આગલી
ઓફિસમાં કારકુનો અને ટાઈપિસ્ટ સિગારેટો ફૂંકતા હતા. સામે જ
બારણા ઉપર 'પ્રાઈવેટ' લખ્યું હતું. વીણા એ તરફ જ ગઈ.
ઢાઈની રોકવાની હિંમત ન ચાલી. એ બારણા પાસે એક ઓફિસ
ખોલ્ય ખેડો હતો. શેડનો ખાસ માનીતો હતો. શેડના ખાતગી ફેરા
અંદા એ કરેના. રુઢિઓમાં એનો વટ હતો. ફાવે તેને એ રોકી

સકતો. આ જાત નૈસર્ગિક પાકતી હોય એ માનવું કઠિન છે. કુદરત આપું કદી ન બતાવે. કોઈ જગ્યાએ આ લોકોને બચપણથી તૈયાર કરવામાં આવતા હોવા જોઈએ. એ જાત, ખાસ કરીને ગુનેગાર જાતમાંથી ઉત્તમ બાળકો શોધી લાવી, હલકામાં હલકા, તોફાની, ખૂની લત્તામાં ઉછેરી ત્યાં સંપૂર્ણ લફંગાઈની એમને તાલિમ અપાતી હોવી જોઈએ. એમાંથી જેની વધારે લાયકી-એટલે કે નાલાયકી-તે પ્રમાણમાં મોટા રટુડીઓમાં નોકરી મળે, આ રટુડીઓ ઘણા મોટા હોવાથી એનો દારપાળ એક લફંગા મદ્રેસાનો નેતા હતો. જાતનો ધરિની છે એમ તે કહેતો પણ આ સંસ્થામાં નાતજાત હોતી જ નથી.

‘ક્યા છે ?’ દારપાળે પૂછ્યું.

‘મારે શેઠને મળવું છે.’

‘નથી.’ કહીને દારપાળે ટાંટિયા લાંબા કરી ઝાંઘવા માંડ્યું. આ લોકની દૃષ્ટિએ દુનિયામાં જે જ જાત વસે છે. એક પોતે અને બાકીના તમામ મગતરાં. શેઠ સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિનો હુકમ તેઓ માનતા નથી અને શેઠનું ખાનગી જીવન જાણીતું હોવાથી એમને મોટે માન તો નહીં પણ એમને ફક્ત ભય જ હોય છે. વીણા આ વિવેક જોઈને ઠરી ગઈ. જરા અચકાઈ અને સીધી બારણા તરફ ચાલી. ટાઈપિસ્ટ, કારકુનો વગેરે આંખો ફાડી જોઈ રહ્યા. વાતાવરણ એકદમ શાંત થઈ જવાથી દારપાળની આંખો ઝિંઘડી ગઈ અને વીણાને દરવાજે ઉઘાડવાની તૈયારીમાં જોઈ.

‘અરે એ.’ એણે ખૂમ પાડી.

‘મને કોઈ કહ્યું ? વીણાએ પૂછ્યું.

‘હા, તને જ.’

‘તો મારી સાથે મોઢામાં પાન રાખી કદી ન બોલીશ.’

બાળકુંડાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. પશ્ચાતાપના નહીં પણ

આ જવાબથી એને એટલો આશ્વાત થયો કે પાનનો ફૂલો ગળે
અટકી ગયો. મહામહેનતે તે બોધ્યો:

‘ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ. ’

‘ਅਭਿ ਭੁ ਅ.’

‘એ તો શેઠની ખાનગી ઓફિસ છે.’

‘મારે પણ શેઠની સાથે ખાનગી જ વાત કરવાની છે.’

‘ ਪਾਤ੍ਰ ਨਥੀ. ’

‘તું કદી ગુસ્સા કરે છે ખરો ? તને ખબર છે કે જૂઠાં છોકરા નેકું જાય છે. અંદર કોઈ ગાય છે. વગાડે છે, આ ઉંમરે તું આવો હુમ્મો, બુકો અને દગાખાજ છે તો મોટો થયે કેવો પાકીશ ?’
પીણા અંદર ગઈ.

‘नमस्ते.’ वीणाये आदिसने कल्यं.

ઓફિસમાં ખેસવાની, આડા પડવાની અને એક્ષઆરામની તમામ સગવડ હતી. એક ટેબલ ઉપર કાગળો પડ્યા હતા. બાબુના ટેબલો ઉપર વાર્તાઓનો હમલો હતો. ચારે બાબુ રંગીન છબીઓ હતી. જાહેર ખર્ચના અને પોસ્ટરોના નમૂના પડ્યા હતા. ચાર પાંચ ફિટમના ડબ્બા હતા. એક માણસ સિતાર વગાડતો હતો. ટેબલ પાછળથી કોઈકે મોઢું 'જિંચું ક્યું'. અને વીણાને જોઈ મોઢું 'જિંચું થયેજ ગયું અને વિખરાયેલા વાળો, જડા ચશ્મા પહેરેલો સાડાંજ ફીટ જિંચો વાંસડો ઉભો થયો. એ વાંસડાની ટોચમાંથી અવાજ આવ્યો. 'હું-હું-હા.'

વીણાએ જુરસો મદામહેનતે ટકાવી રાખ્યો હતો તે હવે
ઓસરવા માંડ્યો. એની હિંમતનો છેડો આવી ગયો અને અવાજ
નીકળ્યો. 'હું—હું—'

એને ખ્યાલ આવ્યો કે આ ચાડિયાને પણ એના જેટલો જ મહારાટ થયો હશે. એને હિંમત આવી.

‘મારે શેકને મળવું છે.’

‘શેક બહાર ગયા છે. હમણાં આવે એમ લાગતું નથી. કાંઈ ખાસ કામ હતું? આ લાંબટાંગ ઉપર વીણાની અસર ઊડી પડી ગઈ. એની આંખોના તેજથી એનું માખણિયું હૃદય વિધરવા માંડ્યું. જો કે આ વનનો વાંસ પ્રથમ દર્શને પ્રેમમાં સતત પડ્યા જ કરતો હતો પણ એને ખાતરી થઈ કે આવો કદી ફૂંખીતો નહોતો જ ગયો. એના ભૂતકાળના પ્રેમકિસ્સાઓમાંથી બચવા માટે એને અત્યાર સુધીમાં વોસ હજાર ઉપર ખર્ચ થઈ ગયો હતો. વીણાના સ્મિતથી એનાં સ્વર્ગનાં દ્વાર ઉઘડ્યાં. આવા જ એક સ્વર્ગના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવાની ટ્રાશીશ કર્યા બદલ એને પાંચ હજાર રૂપીઆની લાગત તાજ જ ભરવી પડી હતી.

‘આપ બેસશો? મિસ...’

‘મિસ દેસાઈ.’ વીણા બોલી અને બેઠી.

‘આ મિ. રાય અમારા સંગીત ડાયરેક્ટર છે. અને મારું નામ મદન. આપનું કેમ પધારવું થયું?’

‘હું તો નોકરી લેવા આવી છું.’

‘નોકરી?’ મદન વધારે લાંબો તણાયો. ‘આ હુસ્નપરીને નોકરી?’

‘તમે ‘ગંડેરી’ નામની ફિલ્મ શરૂ કરવાના છો, એમ સાંભળ્યું છે.’

‘ના—ના. ગંડેરી નહીં ‘ગંત્રાગ્રી.’ મારે ‘મેઘદૂત’ નેવી વાની લોકને પીરસવી છે.

‘ગંગોત્રી નામ વધારે સાંતું, વજનદાર છે. આ તમારી સંસ્કારી ફિલ્મ માટે હું લાયક લાગું છું ?’

મિ. રાય વચ્ચે બોલી ઊઠ્યા.

‘મદનલાલજી, આપણો સ્ટાફ તૈયાર છે. એકે જગ્યા ખાલી નથી.’

‘નહીં હોય તો કરવી પડશે. હું વાર્તામાં એક કેરેક્ટર વધારીશ. પણ આમને તો લેવાં જ જોઈએ. મારી ‘સ્ટોરી’ને તદ્દન ‘ફીટ’ થાય છે.’

મિ. મદનલાલજીને એક આદર્શ ફિલ્મ કાલ્પના કાઝ હતા.

કાલિદાસ જેવા કાષ્ઠ મહાન કવિનું કાવ્ય આદર્શ તરીકે લઈને ઉચ્ચ કુટુંબના સંસ્કારી કલાકારોની સહાયથી તદ્દન નવીન અને મૌખિક વસ્તુ સમાજ આગળ રજૂ કરવાનાં એને રાજ્યનાં સ્વપ્નાં હતાં.

‘મેં સાંભળ્યું છે કે તમે નાટકનો પુનરોદ્ધાર કરવા માંગો છો ?’

‘હા, આજકાલની હલકા વર્ગના લોકો માટે જે ફિલ્મો નીકળે છે તે જોઈ સમાજ ત્રાસી ગયું છે. એમને સારી વાતોની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ છે.’

‘અને વળી કાલિદાસ-ભવભૂતિની જૂલો મિ. મદનલાલજીએ સુધારી લીધી છે.’ મિ. રાયે જામેયું.

‘ના, ના, જૂલો નહીં પણ આ આધુનિક સમાજને યોગ્ય ફેરફારો કરવા પડ્યા છે.’

‘જે કે આ ‘ગંગોત્રી’ તો લગભગ તમામ સ્ટુડીઓનાં આરણ્યં ઠોકી પાછી જ આવો છે.’

‘તો મારી જેમ આરણ્યં ઠોક્યા વગર પેંસી ગઈ હોત તો ફાવી જત.’ વીણાએ ઉત્તેજન આપ્યું. ‘આપના કહેવા ઉપરથી તો આ ફિલ્મ ડોકા વગાડશે ?’

‘એ તો ધંધર ભણે. આપ કાલે રિહર્સલ માટે સ્ટુડીઓમાં આવજો.’

‘મહેરબાની, સાહેબજી.’ વીણા ગઇ.

‘મીઠી નારંગી.’ રાય ઉશ્કેરાઈ ગયા.

‘શું કહ્યું?’ મદનલાલજીનો અવાજ કડક હતો.

‘પેલી-છોકરી—’

‘જો એ છોકરીની વાત કરતા હો તો યાદ રાખજો કે એ એક સંસ્કારી, હોશિયાર, વિવેકી, અમીર કુટુંબની બાઈ છે, સમજ્યા ?’

‘હું એજ કહેવા માગતો હતો.’

પ્રકરણ ૮ મું

લવન

‘ગંગોત્રી’ની રિહર્સલ શરૂ થઈ. ગંગોત્રીમાં જોટલા નાચ હતા તે બધા શરૂઆતમાં નાચ-માસ્તરે શેકને દેખાડ્યા. મદનલાલજી અને શેઠે એમાંથી ‘ગંગોત્રી’માં કામ લાગે એવા પસંદ કર્યા; એટલે કે શેઠે પસંદ કર્યા અને મદનલાલજીને પૂછ્યું જ નહીં. પછી નાચ-માસ્તરે એ નાચ માટે છોકરીઓ પસંદ કરી. એ બાબતમાં ખેંચતાણ થઈ. નાચ-માસ્તર, લેખક, શેઠ અને મુખ્ય ‘હીરો’ની માનીતી છોકરીઓ માટે બલામણો થઈ. નાચ માટે બાર છોકરીઓ પસંદ કરી

એટલે કાઈને વાંધા ન રહ્યો. એ નાચમાં મદનલાલે વીણાને તેરમી દાખલ કરી નાખી હતી. બધી છોકરીઓ નાચ-માસ્તરની રાહ જોઈને એકમેકની ઓળખાણ કરવામાં મશગૂલ હતી. પછાએ વીણાને બેત્રણ છોકરીઓની ઓળખાણ કરાવી. એમાંની એકને 'જેબી' કહીને મોલાવતા. તે નાની હતી પણ ઘણી ચબરાક હતી. વીણા વાત-ચીતમાં ભાગ નહોતી લેતી. એટલામાં જેચાર એકટરો આવ્યા. આસ્તે આસ્તે એ પણ વાતમાં ભળી ગયા. આ નવી ફિલ્મનાં ગપ્પાં શરુ થયાં અને નાચ-માસ્તર ઓરકેસ્ટ્રા લઈને આવ્યા. બધા સચેત થઈ ગયા, નાચ માસ્તરે શરુ કર્યું.

'છોકરીઓ, ચાલો, વાત છોડો, મારા તરફ ધ્યાન આપો. જુઓ, આટલા નાચ એકલા વાજીંગ સાથે છે, આ બધાં ગાયન સાથે છે. આ ગાયનો બરાબર જોસાડી લો, અને તાલ સમજી લો. પછી તમારે તબલાના બોલ પણ મોઢે કરવા પડશે. ચાલો જોઈએ.'

એણે હાર્મોનિયમ શરુ કર્યું. આખું ગાયન વગાડી ગયો.

'હવે જુઓ, હું ફરીથી વગાડું છું. અને આ જેનું ગાયન હોય તે મારી સાથે ગાઓ.'

'માસ્તરજી, જેબીએ શરુ કર્યું.'

'કમ ?'

'તમે પેલો નાચ વગાડતા હતા ને? પેલો તમારો તૈયાર કરેલો, તે વગાડો ને.'

'કાઈ બીજી વખતે, હમણાં નહીં.'

જેબીએ બીજી છોકરીઓને ઉશ્કેરી.

'તમે બધાં કહેને, સાંભળવા જેવો છે. કાઈ દિવસ નહીં સાંભળ્યો હોય.'

બધી છોકરીઓ ફટી પડી.

‘ માસ્તરજી, વગાડો ને ! ’

એક છોકરી જેને ‘ રાણી ’ કહેતા હતા તે પણ બોલી:

‘ એ તો કથકની કથકલી છે, નાચ ન હોય. ’

‘ પણ કયો નાચ ? ’

‘ પેલા ‘અસરા’માં તમે મૂક્યા હતા તે બધાએ. ’

માસ્તરજી કુલાયા, વારાફરતી બધા નાચ વગાડી ગયા. છોકરીઓએ પોતાની ખાનગી વાતો ચાલુ રાખી. પાછળથી કાંઈએ ખૂમ પાડી.

‘ હૈ ! ’

તમામ ડોકાં બરિણા તરફ ફર્યા.

‘ આ શો જલસો છે ? ’

માસ્તરજી ફર્યા અને માંડમાંડ ખુરશી ઢિપરથી પડતે બચી ગયા. બે જણ દાખલ થયા હતા. એક મદનલાલજી અને બીજો એક ભડો, ઠીંગણો, મોટી ફાંદવાળો, ચકચકતો, ચીકણો, ટાલીઓ શેક.

‘ આ છોકરીઓ કેમ બેસી રહી છે ? ’

‘ એટલે-હું-અમે-બધાં. ’

બધી છોકરીઓને ડર લાગ્યો. ‘ રાણી ’ પણ ગભરાણી. ફક્ત વીણા બરાબર સામે જોઈ રહી. એણે આવો શેક કદી જોયો ન હતો. શેક પણ જોઈ રહ્યો. એની નજર ટકાવી રાખનાર આ વળી કોણ પાકયું !

‘ તેર-આ છોકરીઓ તેર કેમ છે ? મેં બાર કદી હતી ને ! ’

મદનલાલજીનો ગળાનો ટોટો ફૂંદવા માંડ્યો.

‘ કદી તો હતી—’

‘તો અહીં તેર કેમ ? તમે ગણી જુઓ-એ-તું-તારું નામ ? તને કેણે રાખી ?’

‘એ તો-રસ્તમજ-એ તો મેં-રાખી છે.’

‘તેં ?- તમે ?-હ.’

ફરીથી વીણા સામે જોયું. વીણાની આંખ કાંઈ નીચી ઢળી નહીં. આ શેઠને જોઈ એને ગીરાળા, અજગર વગેરે જનનવરો યાદ આવ્યાં. શેઠ ખોટ્યા:

‘વારુ-ચાલો, શરુ કરો. મેં તમને આ છોકરીએને જલસો સંભળાવવા નથી રાખ્યા.’

શેઠ બહાર ગયા.

‘મદન-આ ઠીક ન ક્યું-તેર રખાય ? ચાલ જવા દે-ક્યાંથી લાવ્યો ?’

‘એ તો ઓફિસમાં આવી હતી. તમે બહાર ગયા હતા. મને લાગ્યું કે એ ‘ગંગોત્રી’ ની મુખ્ય ભૂમિકા માટે લાયક છે. એ સંસ્કારી, જીંચાં કુળની લાગે છે.’

‘એ તો હશે પણ શકતો તો સો ટચનું સોનું છે : ખૂબસૂરત ! ઓહો છે.’

શેઠ આગળ ચાલ્યા. મદનલાલજી કટાણું મોઢું કરીને પાછળ ચાલ્યા. મદનલાલનું દીલ પાછું ખાટું થઈ ગયું. દિવસમાં અગણિત વખત એમનું દીલ ખાટું થઈ જતું. એમણે ઘણાં માણસો જોયેલાં અને સાંભળેલાં કે જોએ આવે પ્રસંગે સામા થઈ જાય અને ‘મોઢે જ કહી દે, ‘હા, મેં રાખી છે, તમારે શું કહેવું છે ?’ પણ મદનલાલમાં એ જગર નહોતું. આ ફિલમનો તમામ ખર્ચો મદનલાલનો હતો. શેઠનો તો ફક્ત નફામાં જ ભાગ હતો, તોટામાં નહીં તો પણ

જનણે રોક જ માલિક હોય અને મદનલાલને વાર્તા લખવા રાખ્યો હોય એમ જ રોજ ચાલતું હતું.

માસ્તરજીએ રિહર્સલ ચાલુ કર્યું.

ધાગેત્રક-ધીમા-કતા

x

રિહર્સલો રોજની રોજ ચાલુ હતી.

એક ફિલ્મ કહાડવામાં મોટી મિલ જેટલાં ચક્રો ફરે છે. એક બાજુ વીણાને નાય શીખવાની તાકીદ થવા માંડી ત્યારે બીજી બાજુથી સંગીતની તાલીમ માટે તેડાં આવવા માંડ્યાં. વીણા તો મલારાઈ ગઈ અને જે 'બેબી'ની મદદ ન હોત તો એકલી પદ્મા પણ વીણાને રાખવામાં હારી જાત. નાયનો ડિરેક્ટર, સંગીતનો ડિરેક્ટર, બે જણ શરુ થયા એટલે મુખ્ય ડિરેક્ટર સાહેબ તરફથી તેડું આવ્યું. ખાલી સ્ટુડીઓમાં એક આરામ ખુરશી ઉપર ડિરેક્ટર સાહેબ સિગારેટ પીતા પડ્યા હતા. પાસે ખીરની બાટલી અને ગલાસ હતાં. એક પડીકામાં પાન હતાં. ત્યાં સંગીત-નાયના ડિરેક્ટરો હાજર હતા, તે ઉપરાંત ડાયલોગ લખનાર, એટલે કે ગમે તે ભાષામાં વાર્તા લખાઈ હોય તેના વાર્તાલાપનું હિંદી કરનાર, કાઈ મુનશી, પંડિત, કવિ, સ્ટીલ ફોટોગ્રાફસ (છબીઓ પાડનારો-જાહેરખખર માટે) સેટીંગ માસ્તર, શ્રીલમ સેટીંગો એટલે જે મહેલ, મકાન, ઝૂંપડી વગેરે અંદરના સિન તૈયાર કરનાર, વગેરે આસપાસ ફર્યા જ કરતા હતા. આ તો ફક્ત ફિલ્મની શરુઆતની જ જરુરિયાતો હતી. ડિરેક્ટર સાહેબે વીણાને બોલાવી. વીણાએ આ દરબાર જોયો. કાઠએ ખુરશી આપી. તેના ઉપર બેઠી. બેચાર એક્ટરો ડિરેક્ટર સાહેબની તહેનાતમાં હતા. ડિરેક્ટર સાહેબ ડાયલોગ સાંભળતા હતા. સિનારિયો વાંચતા હતા.

‘નમસ્તે.’

ડિરેક્ટર રમાધરે જીનું જોયું વીણાને જોઈ-પસંદ પડી-જરા મલકાયા.

‘જેસી.’

રમાધર જેમ વીણાને જોતા ગયા તેમ તેમનો ઉત્સાહ વધતો ગયો. વીણાને સિનારિયો સમજાવવા માંડ્યા. એક્ટરોએ આખના ઇશારાથી બધાને સમજ પાડી અને આરતે આરતે ટોળું વિખેરાઈ ગયું. એટલામાં ‘રોઝ’ આવી. એને રમાધરે દાસીમાંથી હીરાઈન બનાવી હતી. બેસો ઉપરથી બે હજારના પગાર સુધી લાઈ ગયો હતો. જે કે રમાધરનો પગાર એનો એજ હતો. વીણાને જોઈ રોઝ ખમચઈ, પણ ડિરેક્ટર સ્ટ્રીપુરાણમાં પારંગત થએલા હતા.

‘આવ, રોઝ! આ બેન નવાં આવ્યાં છે.’

રમાધર હંમેશાં ‘બેન’ કહીને જ શરુઆત કરતો. એ ફોડ પાડતો કે ‘ભાઈ’ એટલે પુરુષ જાતિ અને ‘બેન’ એટલે ‘સ્ત્રી જાતિ’ દેખાડવાનો સમાજનો વિવેક છે. રોઝ રમાધરની ખુરશીના હાથા ઉપર બેઠી અને રમાધરના માથામાં આંગળી ફેરવતી વીણા સામે જોઈ રહી.

‘મિસ દેસાઈ, આ રોઝ અમારી ચિફ એક્ટ્રેસ છે.’

‘તમે તો પેલા નાયના ટોળામાંની તેરમી છોકરી છે, ખરું ને?’ રોઝ ટહુક્યાં.

‘જી હા-એ વધારાના નાયમાં પણ હું વધારાની છું.’ વીણા હસી.

રમાધરને હસવું આવ્યું. રોઝનું મોહું કટાણું થયું.

‘તમને શેઠે રાખ્યાં?’

‘ના.’

‘ત્યારે તમને કોણ લઈ આવ્યું ?’

વીણાની આંખમાં મસ્તી આવી.

‘આ ડિરેક્ટર સાહેબ લઈ આવ્યા.’

રોઝ જિભી થઈ ગઈ. રમાધર ખડખડાટ હસી પડ્યા.

‘ખૂબ કરી, મિસ દેસાઈ! રોઝ, કેમ જિભી થઈ ગઈ? તું આડી ફાટે તો તને સીધી રાખવા કોઈ અંકુશ તો જોઈએ ને ?’

રોઝે મુજરો કર્યો.

‘ડિરેક્ટર સાબ, સલામ,’ કહીને લટકો કરી રોઝ ચાલી ગઈ. રમાધરે બીણું પાન ખાધું.

‘જેન, કેમ ગુસ્સે થયાં ?’

‘તમને જોઈને-અદેખાઈ.’

‘અદેખાઈ! મારી ? કાંઈ કારણ ?’

‘આ ફિલમમાં એ હીરોઈન હતી. હું જે ફિલ્મો, ડાયરેક્ટ કરું છું તેમાં એ જ મુખ્ય પાત્ર હોય છે.’

‘તો આમાં પણ એ જ છે ને ?’

‘હમણાં સુધી તો હતી.’

‘ને હવે ?’

‘સિનેમાવાળા કહે છે કે જે છોકરી રમાધરે પાસ કરી તે હીરોઈન થવાની. તમારે હીરોઈન થવું છે ?’

‘હીરોઈન ?’

‘કેમ અમકચાં ?’

‘એતો તો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો !’

‘ખ્યાલ કેવો, હું તો સત્ય કરનારો છું.’

‘પણ હું તો તદ્દન નવી છું, અજાણી છું.’

એક એકટર જોડ્યો:

‘ડિરેક્ટર સાહેબના હાથ તમે બધું શીખી જશો. મસાહર થઈ જશો, સાહેબની મહેરબાની હોવી જોઈએ એટલું જ જરા કઠિન છે.’

‘તે હું મેળવીશ.’

રમાધર બે પાન ખાધાં અને આખી બાટલી પી ગયા.

‘તો તમે હીરોઈન થયાં જ સમજો.’

એટલામાં પદ્મા દોડતી આવી.

‘નમસ્તે પંડતજી!’ રમાધર ડિરેક્ટરને બધા પંડતજી કહેતા.

‘નમસ્તે, કેમ અહીં દોડી આવી?’

‘રોજે કહાડી મૂકી!’

‘કહાડી મૂકી?’

‘હા, કાંઈ બહુ જ ગુસ્સે થઈને આવી છે. તોફાન મચી ગયું છે.’

રમાધર હસ્યા.

‘શું કરે છે?’

‘ખીરતી બાટલીઓ બહાર કાઢી છે.’

‘હે.’

રમાધર ઊભા થઈ ગયા.

‘અરે, એ તો ઠીંચીને તોફાન કરશે અને શેઠ ચામડું સસ્તું કરી નાખશે.’

‘હું આવું છું, તમે જશો નહીં.’

રમાધર નાંઠા.

‘વીણા! હીરોઈન થવું છે?’

‘પંડતજી કહેતા હતા ખરા.’

‘શરતો કહી!’

‘કાંઈ એમની મહેરબાની મેળવવાની વાત પેલો કહેતો હતો.’

‘હું આવી ત્યારે મને પણ હિરાઈન થવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું.’

‘પછી ?’

‘મારાથી શરતોનો સ્વીકાર ન થયો એટલે રોક થઈ અને હું હજી નાચ વાસ્તે જ રહી છું.’

‘એવા શી શરત છે ?’

‘એની ખાનગી ડાયરીમાં તારું નામ લખાયું એટલે હિરાઈન.’

‘એટલે ?’

‘એ સિનેમાના સુલતાન છે એના જનાનામાં જે નામ નોંધાવે તેને જ સિનેમાની બેગમ બનાવે છે.’

‘આ ખરું હશે ?’

‘લે આ ‘બેબી’ આવી, ‘રાણી’ આવી, બધાંને પૂછી નો.’

‘શું છે ? પંડતજી હિરાઈન બનાવે છે ?’

‘વીણા એમ કહે છે.’

‘પંડતજી છે તો સ્વાદિયા, રોઝની મળ આવશે.’

વીણા વિચારમાં પડી.

‘ચાલ પકા.’

‘પણ પંડતજીને પૂછ્યા વગર ?’

વીણા હસી.

‘મારે હિરાઈન નથી થવું.’

‘ચાલો આજે રિહર્સલ ખલાસ.’

‘કેમ ?’

‘રાજે ધીંગાણું માંડ્યું છે એટલે પંડતજી આજે પરવારશે નહીં.’

એક માણસ આ, કેક, વગેરે લઈને આવ્યો. દરેક રટુડીઓમાં

ધરાની હોટેલ હોય છે. તમામ વૂટી પડ્યા, કોઈએ પૂછ્યું પણ નહીં કાણે મંગાવ્યું.

વીણાએ છેવટે પૂછ્યું.

‘પણ કાણ દાનેશ્વરી નીકળ્યું?’

બધાએ એની જ સામે જોઈ રહ્યા. પક્ષાએ નોકરને પૂછ્યું:

‘પંડતજી એડર આપતા ગયા છે.’

ફરીથી બધાએ વીણા તરફ અર્થસૂચક દષ્ટિ નાખી. ‘બેબી’ બોલી: ‘મિસ દેસાઈ, મહેરબાની રાખજો.’

‘ક્રમ એકદમ મિસ દેસાઈ?’

‘હીરાઈનને માન તો આપવું જ પડેને?’

‘પણ હું તો ‘એકરદા’ છું.’

‘હવે નહીં. પંડતજીની નજર ઠરી છે. પણ વીણા આ મંગોત્રીમાં હીરાઈન ચવાની ના પાડજો.’

‘ક્રમ?’

‘આના જેવો નખજો પ્લોટ, નમાલા ડાયલોગ, અને કચરો ગાયનનો સંગ્રહ થવો અશક્ય છે.’

‘એ વાત તો ખરી પણ જે પંડતજી ધારશે તો બધું બદલાઈ જશે. લીવેલા સિન ફેંકી દેવાશે અને આખો પ્લોટ, ગાયન બધું કોઈ હોંશીઆર લેખક પાસે પોતે ફેરવાવી નાખશે અને જે વીણા વધારે ગમી ગઈ તો જાતે પણ લખી નાખે. ચાલો, કોઈને આવડું છે? મારી ‘રોલ્સ’ આવી છે.’

‘ના.’ બેબીએ જવાબ આપ્યો. ‘મેં તો યુસફને કહ્યું છે તે મારે માટે મોટર વીસ સ્ટીર પંદર પંદર મિનિટ લઈ આવે છે.’

રાણી ગઈ, વીણા જોઈ રહી.

‘રોલ્સ-એ. રોલ્સ રાખે છે?’

‘એનો ‘જીમી’ રોલ્સ કંપનીમાં મોટરનો સેલ્સમેન છે. તે કોઈને દેખાડવાને બદલે લઈ આવે છે. તેં સાચું માન્યું?’

‘હા-તદ્વત સાચું માન્યું.’

વીણા ‘એમી’ સાથે ગઈ.

‘વીણા, તું આ ધંધામાં પહેલી જ વાર આવી છે ખરું?’

‘હા.’

‘પણ તું ‘એકમ્પ્રા’માં શું કરે છે?’

‘નાચ-માસ્તરનો કપડો ખાઉં છું.’

‘હજી તો ગાળો ખાઈશ-પણ તું આ ધંધામાં શું કામ આવી?’

‘શું કામ? એને-તું શું કામ જોડાઈ?’

‘હું-હું તો આ ધંધામાં કીડો છું. મને તો બીજે ગમે જ નહીં મારા બધાં જ સગાં આ ધંધામાં છે, પણ તું તો તદ્વત જીવી પડે છે. તારે શું કાગળ છે?’

‘એજ કે મારી પાસે એક પણ પાઈ નથી.’

‘અરેખર?’

‘મંથર સોગન.’

‘એ જરા વાંધો ખરો. તું પરણતી કેમ નથી?’

વીણાને આ પ્રશ્ન ગમ્યો.

‘કાની સાથે? કાઈ પરણનાર જોઈએને?’

‘તે તો તને મગશે એવી ફિકર ન કરીશ. મદનલાલજી જો કે છે તો કોશ્ચિયન પણ તારા ઉપર શ્રીઃ થઈ ગયો છે. એનું નામ માર્કેટ છે પણ આ ફિલમના લેખક તરીકે મદનલાલ રાખ્યું છે.’

‘મદનલાલ?’ વીણાનો જીવ ઊડી ગયો.

વીણાને રિહર્સલો વાદ આપ્યાં. ઘણી વખત એ મદનલાલ એની

જોડેની ખુશી ઉપર બેસી જઈ કાનમાં વાતો કરતો. એ પ્રેમ તો નહીં હોય ?

કલકત્તામાં પણ આવા મદનપીડિત યુવાનોનો એને અનુભવ હતો. ગમે તેટલું અપમાન કરે પણ એ અધાં એમને પ્રેમનાં ચિહ્નો લાગે. આવા યુવાનોનાં પ્રેમસ્વપ્નાંની મશ્કરી કરી ઉરાડી દેવામાં વીણાને મગ્ન નહોતી પડતી. કોઈને પણ દુઃખ થાય એ એને ડાંખતું. આવા હતાશ ચએલા યુવાનો પછીથી દુઃખી થઈને ફરતા અને પોતાના તૂટેલા હૃદયનું પ્રદર્શન કરતા. આ મદનલાલ વળી લેખક હોઈ કાંઈ નવીન કિસ્સો અજમાવશે એમ વીણાને ડર લાગ્યો.

‘ના-ના-એ તો મને જરાયર ઝોળખતો પણ નથી.’

‘હા-હા-તું જા, મારો મદનલાલ મારી રાહ જુએ છે.’

‘તારી જૂલ થાય છે હો.’

‘નથી થતી.’

‘શા ઉપરથી ?’

‘આપણે સ્ટુડીઓમાંથી નીકળ્યા ત્યારનો એ શિકારી પાછળ પડ્યો છે. લે મારી કાર આવી. લગનનું આમંત્રણ મોકલ્યો.’

‘બેબી’ ખસમાં ચાલી ગઈ, અને આજુમાં કુતુખમિનાર આવીને બેઠો રહ્યો, એના ગળા ઉપર જાડો મલપટો વીંટ્યો હતો. એ તખિયતની અહુજ સંભાળ લેતો. એને શરદીનો ડર રહેતો ગલપટ્ટામાં એનું નાનું મોઢું નાક સુધી ઢંકાઈ ગયું હતું. એ આંખો ટગર ટગર વીણા તરફ જોયા કરતી હતી. એના જાડા ચસમાં ચીરોને પ્રેમતેજ વીણા ઉપર છંટાયું. બેબીનું કથન સત્ય હતું. જૂલને સ્થાનજ ન હતું.

‘સાહેબજી, મિસ દેસાઈ, મુંબઈ તરફ જાઓ છો ?’

‘ના, અધેરી.’

‘વાહ, હું પણ તે તરફ જ જાઉં છું.’

વીણાનેજ રસ્તે જવાના નિશ્ચયવાળી બ્યક્તિને ખસેડવી મુશ્કેલ કામ હતું.

‘રિહર્સલોનો થાક લાગે છે ?’

‘સહેજ, અમારા માસ્તરજી જરા ઉતસાહી છે.’

‘મારી વાર્તા વિષે ?’

‘ના-એમના કામમાં.’

‘આ વાર્તા વિષે કંઈ કહેશે ?’

‘ના એ તો અમને જ કહ્યા કરે છે, આ પ્રમાણે કામ કરશો તો ફિલ્મ મરી જશે.’

‘તમારી ટાળી શું કહે છે ?’

‘એ લોકો શું જાણે ?’

‘એટલે કે એમને પસંદ નથી ?’

‘કેટલાકને.’

‘મને પણ એમજ લાગે છે. મેં જ્યારે આ વાર્તાનું ખાનગી નાટક લજવ્યું ત્યારે ખુબ જ સફલ થયું હતું.’

‘આ લજવ્યું હતું ?’

‘હા-મારી માશીને ત્યાં મિસિસ રોબોટના ખંગડે, અનાથા-શ્રમના લાભાર્થી. એમાંથી લગભગ અમારો તમામ ખર્ચો નીકળી આવ્યો એટલા બધા પૈસા મળ્યા. એ નાટકનાં એટલાં વખાણ થયાં કે... પણ આ વાત મારી માશીને ન કહેશો-મને થયું કે એની ફિલ્મ ઉતારી હોય તો રૂપીઆનો ટગડો થઈ જાય, એટલે મેં આ ફિલ્મજીને આ કામ સોંપ્યું. ખર્ચ તમામ મારો છે. ફિલ્મજીનો તો ફક્ત નફામાં ભાગ છે. મારા પૈસા અને ફિલ્મજીનો સ્ટુડીઓ-સ્ટાફ તમામ એને માથે. મારી માશીને મારામાં શ્રદ્ધા નથી, એ મને વેપાર

ધંધામાં મૂર્ખ સમજે છે, પણ મને થયું કે લોકોને આ અધોગતિએ ખેંચી જતી ફિલ્મોમાંથી ઉગારી કાઢી દેવું, સંસ્કારી, સાહિત્ય-ભર્યું પકવાન ચગાડવું જોઈએ. એમાં રહેલો ગુપ્ત હાસ્યરસ પદ્ધતિ, સ્વદેશના અને જ્ઞાન સાથે ગંભીરતા ભંડાર રજૂ કરવા માટે સાધારણ કલાકારો અસમર્થ છે. આજે જ મેં એ મુખ્ય કલાકારોનો વાર્તાલાપ સાંભળ્યો, એમાંથી એક જણ કહે કે મંગોત્રી. ‘સડેલું ઇંડું છે’ ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે એ તો ‘બોફરાયેલું દહીં છે.’

વીણાને નિરાંત વળી, આ પ્રેમકથા ન હોય. આતો શરૂઆતના ઉત્સાહની ગરમી પાછળની સત્યદર્શનની ઠંડી હતી. ધવાયલા હૃદયને મલમ લગાડવાની માગણી હતી. કાચગીમાં પડેલાં કાણું સીરી લેવા સોયની યાચના હતી. રૂપીઆની વાવણી કરી કરીને એમાંથી ભમતી નિરાશાઓ જોઈને આના ચસ્માનો નંબર વધવા માંડ્યો હતો, વીણાને દયા આવી.

‘આપણે ચાલીશું?’

‘હા, ચાલો.’ વીણાએ તરત જ હા પાડી.

‘તમે મારે ત્યાં ન આવો?’

‘ક્યાં, મુંબઈ?’

‘હા-મારી કાર છે. પછી તમને હું કહેશે ત્યાં મૂકી આવીશ.’

મદનલાલનું મકાન નહીં પણ મહેલ હતો. મદનલાલે આ મંગાવી ને મન ખોલવા માંડ્યું. કેટલાક પુરુષો ગમે તેની સાથે ઝોળખાણ ચાલે એટલે એમનો તમામ ઇતિહાસ કહી નાંખે છે. મદનલાલે પોતાની જીવનકથા ઉઠાવવા માંડી એતો સેતુબંધમાં કાણું પડ્યા જેમ હતું. ધોધ છૂટ્યા પછી રોકવો અશક્ય હતો.

‘મારી માશી ઉપર મારો કાંઈ નિભાવ નથી, પણ જો નારાજ

થાય તો મને સતાવી શકે. એ બહુ શ્રીમંત છે—બહુ જ શ્રીમંત અને વિધવા-વારસમાં હું જ છું. કરોડપતિ છે. મારા માસા મિલિટરી કંદાક્ટર હતા. મને સાહિત્યનો શોખ હતો પણ જ્યારે મારા નાટકને પેલાએ ‘ગંધાતું પનીર’ કહ્યું ત્યારે મને થયું કે મારા માસાનું માનીને હું ધંધામાં જોડાયો હોત તો ઠીક પડત.’

‘એમાં ગભરાવાનું કારણ નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે જે કલાકારોને નાપસંદ આવે તેજ ફિલ્મ બહુ જ સફળ થાય છે.’

માઈકલે ખુરશી પાસે ખેંચી.

‘મને આવી દીલસોજી કાઈએ નથી દેખાડી.’

વીણા નાસીપાસ થઈ ગઈ છેવટે પ્રેમતેજજ નીકળ્યું. વજનદાર ચરમાના કાચમાંથી રનેહજળની સેરો છૂટવા માંડી. મદનલાલનું મોઢું બરાબર કસાઈખાને જતી બકરી જેવું થઈ ગયું. ભૂતકાળના અનુભવ ઉપરથી વીણા આ મોઢું ઝાળખી ગઈ હતી. એવું મોઢું થાથ એટલે ચાલીજ નીકળવાનું સલામત હતું.

‘હવે મારે જવું પડશે. આ ફિલ્મ વિષે ફિકર ન કરશો. સાહેબજી.’

‘એટલામાં જશો ?’

‘જરૂર મોઢું થઈ ગયું મેં પેલી...’

એટલામાં મદનલાલનો નોકર આવ્યો. મદનલાલે આજીજી કરો.

‘એ તો એક મારા ઝાળખીતો મને રાત્રે જમવાનું આમંત્રણ આપવા આવ્યો છે. એક મિનિટમાં જતો’ રહેશે. જશો નહીં—જરા ખેસો.’

બહારથી અવાજ આવ્યો.

‘મદનલાલજી છે કે ?’

વીણા તરત જ ખેસી ગઈ, એ અવાજ દરબારકાકાનો હતો.

અપૂર્ણ

જિંદગી—

આગ—

મોટર—

મરીન કન્ડ્રીકાફ્ટ—

વગેરે વીમા માટે

ધી યુનીવરસલ ફાયર એન્ડ જનરલ
ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

—: હિં દી અ ગ્ર ગ હ્ય વીમા કં પ ની :—

વધુ વિગત માટે મળો યા લખો:—

કંચનલાલ વૃજદાસ.

જનરલ મેનેજર

હેડ ઓફીસ : યુ ની વ ર સ લ ઇન્સ્યુન્સ બી લ્ડીંગ
સર પ્રીરાજયા મહેતા રોડ
કોટ, મુંબઈ.

શાખાઓ—

ચતુર્થુજ :	ધમોલ	કેનીંગ સ્ટ્રીટ
ગાંધીરોડ, અમનાવાદ,	લાહોર	કલકત્તા.

ધી બોમ્બે ડે-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

* નવું કામ (૧૯૪૩)	રૂા.	૩૯,૨૭,૦૦૦	ઉપર
* કુલ ચાલુ કામ	રૂા.	૧,૬૦,૦૦,૦૦૦	,,
* લાઇફ ફંડ	રૂા.	૨૨,૭૫,૦૦૦	,,
* કુલ મિલકત	રૂા.	૨૪,૮૮,૦૦૦	,,

હિંદની અગ્રગણ્ય સહકારી સંસ્થા

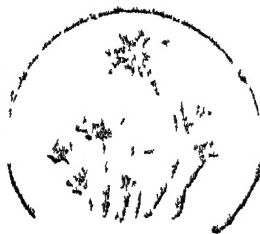
પ્રમુખ :—શ્રી. માધવલાલ મકનજી ભટ્ટ
જે. પી.

મેનેજર :—શ્રી. જી. એમ. ઠાકોર એમ. એ.
(કેન્ટાબ)

ડે-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ બીલ્ડીંગ

સર ફીરોજશાહ મહેતા રોડ, ઢાટ મુંબઈ

नवयेतन साहित्य

भंदिर : अभद्रावाह

